

Palóc föld

IRODALMI, MŰVÉSZETI, KÖZÉLETI FOLYÓIRAT

A TARTALOMBÓL

---

*Csohány Kálmán írásai, versei és esszéi
Iványi Ödönről, Réti Zoltánról, Solymár Istvánról*

---

*Írások Csohányról:
Juhász Ferenc, Solymár István,
Féja Géza, Gaál István, Solymár József,
Horváth István, Csongrády Béla*

---

*A művész és városa:
T. Pataki László, Huberné Bognár Edit,
Sisák Imre, Sach Gabriella írásai*

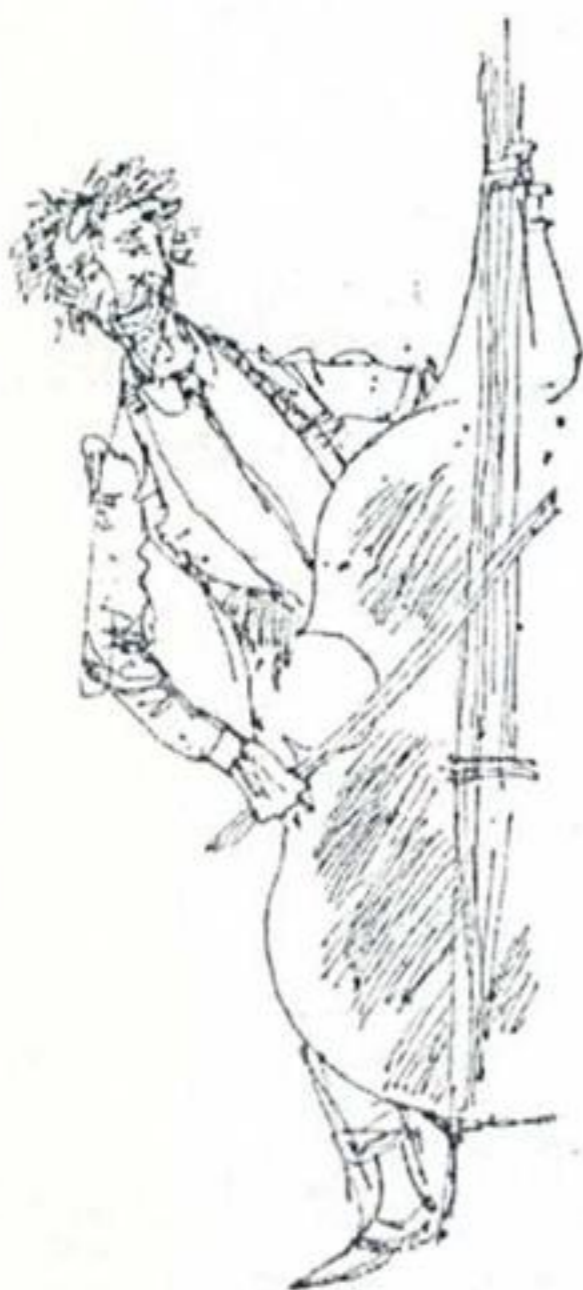
*Palócok földjén:
Kapros Márta, Tari Lujza, Kiss Gábor
tanulmányai*

---

*Csohány Kálmán: Ismerős arcok
(részlet)*

HASZNÁLATI UTASÍTÁS A KÜLÖNSZÁMHOZ

A különszám szerzői közül többen is megdöbbenve emlegetik a megváltozhatatlan számokat: Csohány Kálmán 25 éve nincs közöttünk. Igazából nem is az a megrendítő, hogy ma még csak 80 éves lenne, hanem az, hogy 55 évesen lépett át az égi Muzsla-tetőre. Hihetetlenül fiatal volt, nála valóban kettétört művész pályáról beszélhetünk. Talán ez ki is derül a különszám írásaiból, mennyit veszítettünk.

Sokaknak lesz meglepetés, hogy a grafikus mellett a szépíró Csohány is bemutatkozik, de hát ez természetes volt számára: mindig minden időben a teljes emberi létet akarta megélni és kifejezni.

Egyes cikkekben azért feltűnik, hogy ez a teljesség csak számára volt kézenfekvő, hiszen az utókor kevésbé érzékeny életművére. Gondolok a kerámiai alkotásaira, melyek közül többet megsemmisítettek, megcsonkítottak, eltakartak. Pedig semmi baj nem volt velük, sem esztétikailag, sem politikailag. Csak éppen másra kellett a pásztói áruház és szétverték a falat, más célokra a soproni hotel és a hatalmas alkotás kétharmadát szemétkébe dobták. Salgótarjánban a

nevezetes Énekek éneke kerámia remekléis talán még létezik, remélhetően egy álfal mögé rejtve. Hiába, a mi országunk mindig ilyen gazdag volt, s a rendszerváltás úgy látszik az alpáriságot is felszabadította.

Ezzel szemben ott áll a pásztóiak töretlen Csohány-hűsége. Amely azonban kicsit késlekedve hozta létre a galériát, de erről persze nem ők tehetnek. Nagyon is jól tudjuk, mi kell ma a kultúrához, miből van a legkevesebb. S feltűnik a másik pásztói, aki olyan töretlen hittel vallja meg a nógrádiságát, hogy csak meglepődhetünk: miért nem foglalkoznak többet Nógrádban Gaál Istvánnal.

A különszám érdekes alakja Solymár István. Nem emlékszünk már rá, pedig a földünk volt, mátraballai születésű. A Nemzeti Galéria főigazgató-helyettese és a kortárs művészek és művészet értője, támogatója, segítője. Csohányra emlékezve rá is vetődik a fényből, nem is kevés.

A különszámba beválogattunk három néprajzi írást is, amelyek Csohány megélt nógrádiságához kötődnek. Konkrétan is és elvontan is. Hiszen a művész átélte egy hagyományos falusi lét felbomlását, a népi építészet emlékeinek eltűnését. Szeretett maga is muzsikálni, s persze jó barátságban volt a harmadik pásztóival, Rajeczky Benjáminnal is.

És itt olvasható Horváth István utolsó írása. Talán márciusban kértem tőle, vagy áprilisban? Már nem is tudom. De nagyon gyorsan elkészült vele, mintha érezte volna... Amikor a kéziratért mentem, akkor még egy József Attila anyagot is kértem. Bármit, csak írj, mondtam. A kedvenc költőm, válaszolta s maga mellé tette a kötetet az ágyra. József Attilával indult a messzi útra. Soha szebb búcsúzást a földi létől, Pista. Jó beszélgetést Csohány Kálmánnal!

(p. m.)

Tartalom

Vallomások

- Csohány Kálmán önéletírása (1970) 317
Juhász Ferenc: Csohány Kálmán (1967) 317
Ami megmaradt... Rádiós interjú (1966) 318
Szélház, nincs fala (Kormos István verse – Csohány Kálmán rajza) 321

Csohány Kálmán a nógrádiakról

- Iványi Ödönről 323
Réti Zoltánról 324
A salgótarjáni művésztelepről 326

Egy barátság képei

- Solymár István: Levél Csohány Kálmánnak 328
Csohány Kálmán pályaképe 328
Csohány Kálmán: Búcsú Solymár Istvántól 333

Csohányról

- Féja Géza: Csohány Kálmán grafikája 334
Gaál István: Rendhagyó leltár 337
Solymár István: Képelemzések 340

Csohány Kálmán szépírási

- Illés Mózes (novella) 342
Elment; Tűnődés; Változatok I.; Változatok II.; Hajnali ének; Elmenni; Csak; A szirti madár; Hiába lövöd; Hajnalvárás (versek) 345
Fenyőerdő (kisesszé) 349

Emlékezések

- Horváth István: Csohány Kálmán hazatérése 351
Dokumentum: a Művészeti Bizottság ülése 1963-ban 354
Solymár József: Csohi 356
Shah Gabriella: A varázsvölgy lakója 361
Sisák Imre: Pásztó öröksége 364
Huberné Bognár Edit: Csohány Kálmán emléke Pásztón 365
T. Pataki László: Koncsikódal fényei 372

Interjú

- Csongrády Béla: Egy szemvillantásból értették egymást. 374
Beszélgetés ifj. Szabó István szobrászművésszel

Palóc írások

<i>Kapros Márta: Nógrádi parasztház az Ezredéves kiállításon</i>	377
<i>Tari Lujza: A tárogató tágabb palócvidéki múltja</i>	384
<i>Kiss Gábor: Kyrie Ungaricum – kutatástörténeti és dallamtörténeti adalékok</i>	391

Adattár

A lila dosszié titkai	400
-----------------------	-----

Különszámunk megjelent Csohány Kálmán 80. születésnapjára. Külön támogatást nyújtott a szülőváros önkormányzata és Sisák Imre polgármester.

Nógrád megye irodalmi, művészeti, közéleti folyóirata • Főszerkesztő: Praznovszky Mihály; fõmunkatárs: Nagy Pál (*Párizsi Magyar Műhely*); szerkesztők: dr. Kovács Anna, Bagyinszky Istvánné (*szerkesztõségi titkár, telefon: 32/310-140*) • Kiadja a Balassi Bálint Megyei Könyvtár (*3100 Salgótarján, Kassai sor 2.*); Felelõs kiadó: Bódi Györgyné dr. • Készült a Polar Stúdióban (*Salgótarján*)

Levélcím: 3101 Salgótarján, Pf. 270; Telefon: 32/416-777; Fax: 32/416-482; Internet: www.bbmh.hu/palocfold; e-mail: palocfold@bbmh.hu • Terjeszti a Balassi Bálint Megyei Könyvtár; előfizethető ugyanitt • Budapesten megvásárolható az Írók Boltjában (*VI. kerület Andrássy út 45.*) • 2005-ben megjelenik 6 alkalommal • Egy szám ára 300,- Ft; előfizetési díj egy évre 1 500,- Ft • Kéziratokat és rajzokat megőrizzük, de nem küldünk vissza • ISSN 05555-8867 • INDEX 25925

Lapunk megjelenését támogatta
a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma és a Nemzeti Kulturális Alapprogram

Nógrád megye Madách-díja (2004) és Salgótarján Pro Urbe-díja (2005)

Csohány Kálmán önéletírása

„Pásztón születtem, 1925-ben. Salgótarjánban érettségiztem 1944-ben, 1944–45-ben fakitermelésen dolgoztam a csíki havasokban. 1945–46-ban vasúti pályamunkás voltam Pásztón, 1946–47-ben szénbányász Nagybátonyban.

A helyek és évszámok jelzik azt a gyermek- és fiatalkort, melyek a továbbiakban meghatározták egész életemet és minden munkámat. 1947-ben felvettek a képzőművészeti főiskolára, 1952-ben diplomát szereztem. Mestereim voltak: Hincz Gyula, Ék Sándor, Koffán Károly és a fájdalmasan korán eltávozott Konecsni György. 1952-től kezdve rendszeresen részt veszek grafikusként a hazai és külföldi kiállításokon. Munkásságomat a legtöbb művészetkritikus a hazai folklórisztikus irányzathoz kapcsolja. Nem tiltakozom ellene, de nem is értek egyet vele.

Nem tartom magam folkórművésznek. Én az embereket szeretném megközelíteni. Életüket, érzelmi világukat szeretném a magam eszközeivel ábrázolni. Ehhez a fent idézett gyermekkor szolgál segítségül. Szűkebb hazám embereit ismerem, jól, de úgy érzem, hogy az örömük vagy bánatuk papírra vagy rézlemezre való vetésével egyetemes emberi magatartást közelítek meg. Ez legfőbb célja és értelme munkáimnak.”

(1970)

*Gyula, Dürer-terem
kiállítási katalógus*

JUHÁSZ FERENC

Csohány Kálmán

Művészete magányos és töprengő. A mozdulat helyett a merengés, a magányos eltűnődés alakjai, fái és óriás dohánylevelei, szárnyas lényei állnak rézkarcain, toll, vagy tusrajzain. Valahogy a földbe, az emlékekbe, a múlt-időbe néznek vaskos alakjai, de még a népmese-óriások lándzsahegyéhez hasonlító dohánylevelei, egy-mozdulattal kerekített gömbfái, nagy-lángú, csipkés csillagai is. De visszafojtottságukban is mennyi indulat, türelmetlenség, energia, neurózis és robbanékonyság van ezekben a művekben, ahol egyformán tűnődnek a föld nehéz emberei, a süvegsipkás férfi-angyalok, vagy a csillagokkal és virágokkal körülnőtt lányarcok.

(1967)

Ami megmaradt...

A Magyar Rádióban 1966-ban Ambrus Tibor készített egy életmű interjút Csohány Kálmánnal. Mára ebből összesen 13 perc maradt meg, valami véletlen csoda folytán. Április 3-án a Kossuth Rádió sugározott egy emlékműsort, amelyben ennek az interjúnak csaknem a teljes szövege elhangzott. Csohány Kálmán olyan fontos művészi hitvallást mondott, hogy még így töredékesen is érdemes figyelni szavaira.

– *Mai vendéglátó házigazdánk Csohány Kálmán grafikusművész. Bemutatnom azt hiszem, nem szükséges, hiszen a műfaj barátai jól ismerik munkásságát. Ami viszont igen közelről érdekel bennünket, az a tág érdeklődésű művész műhelyének sok érdekessége. Az alkotói folyamat, a mű megvalósulása útjának minden mozzanata. Legelőször is talán az, hogy miért választotta Csohány Kálmán művészi kifejezése eszközeül a grafikát.*

– Gyerekkoromtól kezdve rajzoltam, és gyerekkoromtól kezdve a vonalak fehér-fekete egymáshoz való viszonya izgatott és ezek elégítettek ki. Azután jó sokáig nem gondoltam arra, hogy képzőművész legyek, sok minden közbejött, míg nem aztán huszonegy-huszonkét éves voltam, mikor valaki fölhívta rá a figyelmemet, hogy most mehetnék a főiskolára, s akkor egy ilyen váratlan elhatározással mégis fölveteliztem, és az iparművészeti főiskolára kerültem először. Természetesen grafikai szakra, mert ismétlem, a vonalakat, a fekete-fehéreket szerettem mindig is. Két év múlva kerültünk át a képzőművészeti főiskolára, ahol továbbra is a grafika tanszakon maradtam meg. És 1952-ben grafikusként diplomáztam, így lettem grafikus.

– *De volt ennek az érdeklődésnek talán valami mélyebb indítéka. Vonalakról beszéltél, a fekete-fehér egymáshoz való viszonyáról. Mit jelent ez a művész számára?*

– Egy középiskolai tanárommal találkoztam, ő ahogy elmondotta, nem sokat ért a képzőművészethez, s nekem is feltette a kérdést, hogy mondjam már meg: mik ezek a rajzok, amiket én csinálok, miért rajzolként én így, hiszen sokan azt mondják, hogy a gyerekek is tudnak ilyen módon rajzolni? Hirtelen megdöbbsentem, és azt feleltem neki, hogy igen tanár úr, igazad van, a gyerekek rajzolnak így és talán a művészek, de akik közöttük vannak, azok nem tudnak így rajzolni. Csak a gyerek és a művész. És ezzel azt akarom mondani, hogy grafikus talán azért lettem, mert közölni valóim vannak, ugyanúgy, mint ahogy az embernek közölni valói vannak, akkor letesz maga elé egy fehér papírt, és ír rajta. Levelet ír, vagy bármit ír. Tehát fehér-fekete. Ez pontosan ugyanaz a rajz nyelvén is. Én közölni akarok a rajzzal, így mondom el a véleményemet. Igaz, nagyon egyszerűnek hat, ahogyan most beszélek, de hadd mondjam meg azt vallomásként, hogy nagyon hosszú és keserves küzdelem volt az, míg ehhez az egyszerű, talán úgy is mondhatnánk, hogy teljesen leegyszerűsített, szinte jelzésszerű közlésig eljutottam. Tehát fehér lapon ír az ember, a többiek számára. Nekem ez a rajz, ez az írás. Ez az üzenet vagy jelzés, vagy közlés. Mindaz, ami engem szorít, mindaz, ami az én mondanivalóm, az itt a fehér papíron feketén kap értelmet.

– *Azt hiszem, hogy a grafikus tevékenységét szinte kétfelé lehet választani. Az egyik rész, amikor a grafikus azt rajzolja, ami benne van, a spontán kifejezésre gondolok. A másik az illusztráció. Mindig összhangba kell hoznia egy más kifejezési formával a sajátját. Valóban ilyen élesen elválik nálad ez a kettő?*

– Én úgy érzem, nem válik el. De annyi igaz, hogy vannak munkáim, amik talán már nem férnek bele az illusztráció fogalmkörébe. Noha onnan indultak el. Azt akarom ezzel mondani, hogy az ember, most csak magamról beszélek, mindig illusztrál. De néha egy-egy ötlet önálló életre kel, s egészen más lesz belőle, mint a kiinduló pont. Én nagyon szerettem, s most is nagyon szeretek illusztrálni, hiszen egy-egy jó irodalmi mű, regény vagy vers állandóan arra késztet, hogy megrajzoljam. Ezek az illusztrációk az én munkáimban nem szorosán az irodalmi művet jelzik, hanem annak a hangulatát, az abból kapott élményt, saját eszközeimmel dolgozom föl. De van olyan irodalmi mű, ahol egyáltalán nem lehet ráismerni a rajzból az irodalmi élményre. Ilyenkor csak mintegy megbolygatott bennem valamit, ami aztán többszörös áttétellel egészen más módon és más felfogásban önálló művé alakult át.

– *A sok illusztrációs munkádból fel tudnál-e említeni olyat, ami az imént elmondottakat mintegy a mi számunkra illusztrálná most?*

– Van egy-két olyan mű, amelyik úgy érzem teljesen híven követi az író mondanivalóját és egy cseppet sem rugaszkodtam el tőle. Ezek főleg prózai munkák, tehát regényekhez készített illusztrációk. Ezek közül azokat említem meg most, amiket legjobban szeretek: *Pierre Mac Orlannek Ködös utakon* című munkája, azonkívül egy angol írónak, *Wolf Mankowitznak Gödölye két garasért* című munkája, egy szovjet orosz történésznek nagyon szép regénye, Puskin kortársáról Gribojedovról, ahol nyomon követhető pontosan az író mondanivalója. Azok, amiket inkább a saját alkotásaimnak, tehát önálló dolgoknak tekintek, főleg versolvasások közben jöttek létre. Nagyon szeretem a verseket, s ilyenkor megindít a vers egy-egy folyamatot, amely aztán már teljesen el is szakad a verstől, továbblélegzik, továbbmegy, és a legtöbb munkám ezekből a versélményekből adódik. Így ha neveket kell említenem, a ma élő költőket említem meg, akiket nagyon szeretek olvasni, az idősebb generációtól a legfiatalabbakig, tehát Kassák Lajostól, Áprily Lajostól, Juhász Ferencen, Nagy Lászlón, Csoóri Sándoron keresztül, egészen Csukás Istvánig.

– *Engedd meg, hogy most arról is érdeklődjem, hogy a sok grafikai technika közül melyeket szereted leginkább?*

– Rézkarcot művelem most, főként, az nem azt jelenti, hogy ezt szeretném a legjobban, mert a tollrajzot. Sokat rajzok, és amíg egy-egy rajzot megtartok magamnak, s beteszek a fiókba, annak előzménye legalább húsz-harminc rajz. A tus-tollal, vagy nádtollal nagyon alkalmas ilyesmire, hogy az ember amíg egy-egy rajzát véglegesnek érzi, sokszor megrajzolja. Én tudniillik, ahhoz a grafikusfajta-hoz tartozom, akiknél nagyon hosszú az előzmény egy-egy rajz megrajzolásáig. Amikor egy-egy rajz kialakult, néha rézkarcon is megrajzolom. Ezt pedig azért szeretem, és azért alkalmas számomra, mert hallatlan nagy fegyelmet követel az embertől, hiszen a viasszal lealapozott lemezre csak egyszer lehet rárajzolni, nem lehet elrontani, mert különben akkor újra le kell mosni, újra kell melegíteni, újra kell alapozni, tehát óriási koncentrációt és nagy figyelmet kíván. És az ember szereti azt, hogy ha van ilyen technika, amelyik erre rászorítja. A rajznál elronthatom a papírt, másikat veszek egy másodperc alatt elő. Ezt nem lehet megcsinálni a rézkarconál.

– *A technikának milyen szerepet tulajdonítasz a mondanivalóhoz viszonyítva? Elképzelhető az, hogy egy bizonyos mondanivalót csak egy fajta technikával lehet kifejezni?*

- Én a technikát másodlagos szerepűnek tartom, ami nem jelenti azt, hogy nem fontos. Hiszen nekem állandóan a technikával kell birkóznom és nem a mondánivalóval. A technikát kell újra és újra, szinte nap mint nap legyőzni ahhoz, hogy az ember a legmegfelelőbbben közölje mondanivalóját. Erre a kérdésre, hogy egy mondanivaló elképzelhető-e több technikával, én azt hiszem, hogy igen. Ha a mondanivaló erős, és hiteles és meggyőző, akkor ezt bármiféle technika támogatja, a mondanivaló érvényesül. És szinte az embernek eszébe sem jut, hogy ez milyen technikával van elkészítve. Akkor, amikor az ember azon gondolkodik, és töpreng, hogy nem lett volna-e alkalmasabb más technikával készíteni, akkor ez azt jelenti, hogy az ember legyőzetett. A technika uralja a mondanivalót. Tehát azt akarom ezzel mondani, ha hiteles és igaz a mondanivalóm, akkor teljesen mindegy, teljesen közömbös, milyen technikával készült.

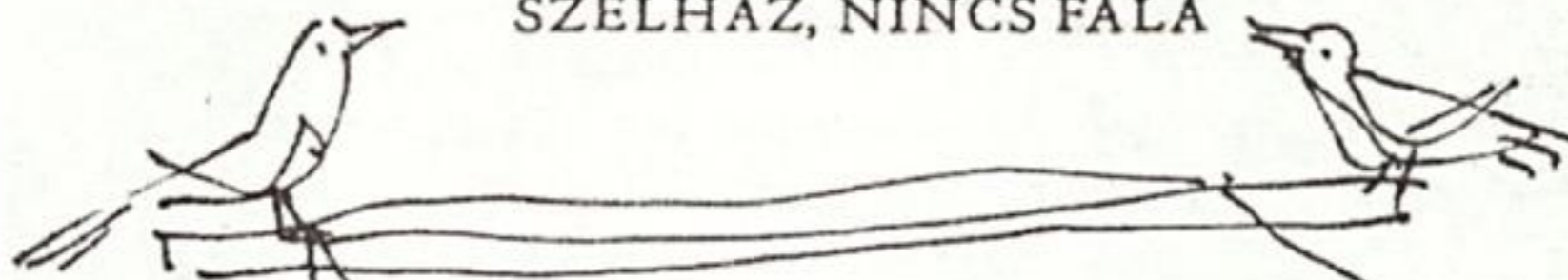
- *Sokat tartózkodtál Hódmezővásárhelyen és a majolikagyárban is dolgoztál. Mi vezetett a kerámiához?*

- Egyik barátom, szintén grafikus kollégám, Kajári Gyula a vásárhelyi majolika művészeti vezetője volt. Levitt a majolikagyárba, hogy próbáljak cserepet festeni. S úgy elkezdtem vele játszani. Először csak földfestéssel és átlátszó mázzal, később szenvedélyesen megszerettem, úgyhogy áttértem a fedőmázás ábrázolásra. Elég sokat dolgoztam. Évenként két-három hónapot a hódmezővásárhelyi majolikagyárban, és ilyen megbízásaim is akadtak, amiket ott készítettem el. Az országban több felé található kerámiafal. Ezek közül, eddig talán a legkedvesebb a salgótarjáni Karancs szállóba készített kerámiafal, amelyik teljesen fedőmázás eljárással készült. Természetesen itt is a rajz dominál, tehát én mázzal rajzolok és különböző színeket a fekete mázzal fogom össze, és a fekete máz az, amelyik dominál az én kerámia munkáimban. A kerámiát azonban annyira megszerettem, hogy már nemcsak fali képet, tehát nem csak lapokra rajzolok, hanem tanulókat korongozni is, és kis edényeket már elég jól korongozok. Ez azonban már olyan dolog, hogy itt teljesen tiszteletben tartom és figyelembe veszem a mások a más műfajt. Ezeket a vázákat én kiégetem, mázalom, de soha itt rajzos vagy figurás megoldást nem használok, mert érzésem szerint a kerámia váza, a kerámia edény nem igényli a figurális díszítést, annak egészen más törvényszerűségei vannak, és úgy érzem, hogy ezeket a törvényszerűségeket tiszteletben tartom, megtartom, s ilyen módon dekorálom a saját korongozású vázáimat is.

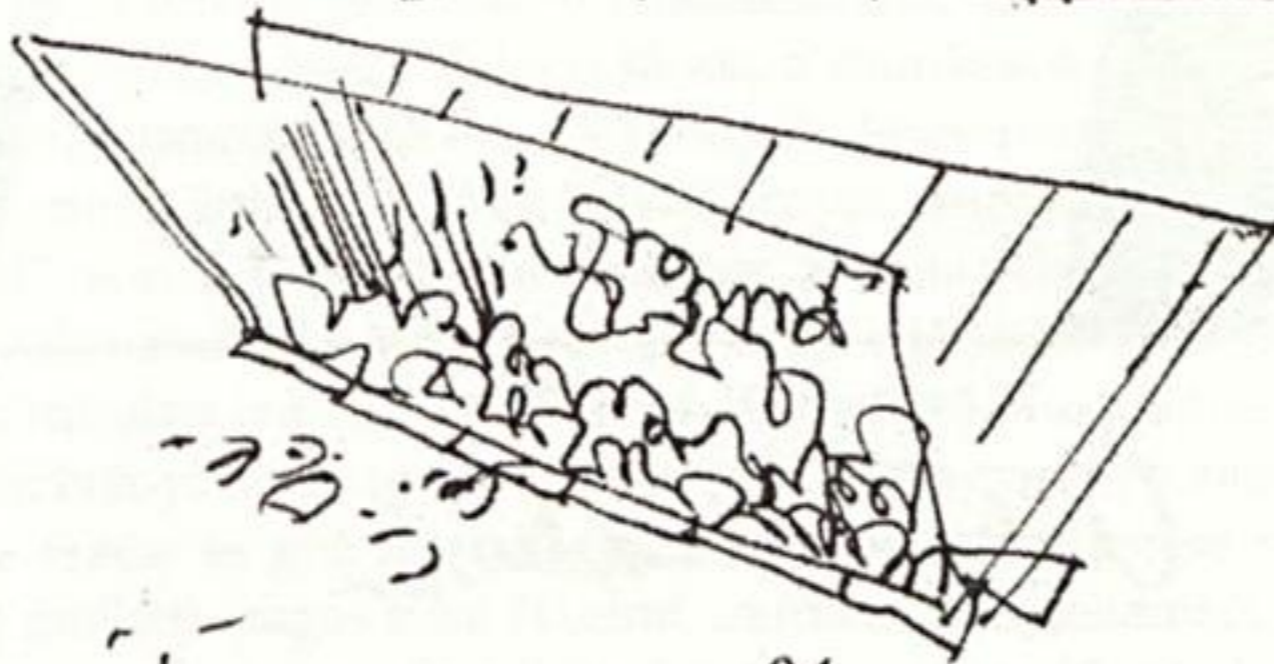

Kormos István verse – Csohány Kálmán rajza

SZÉLHÁZ, NINCS FALA

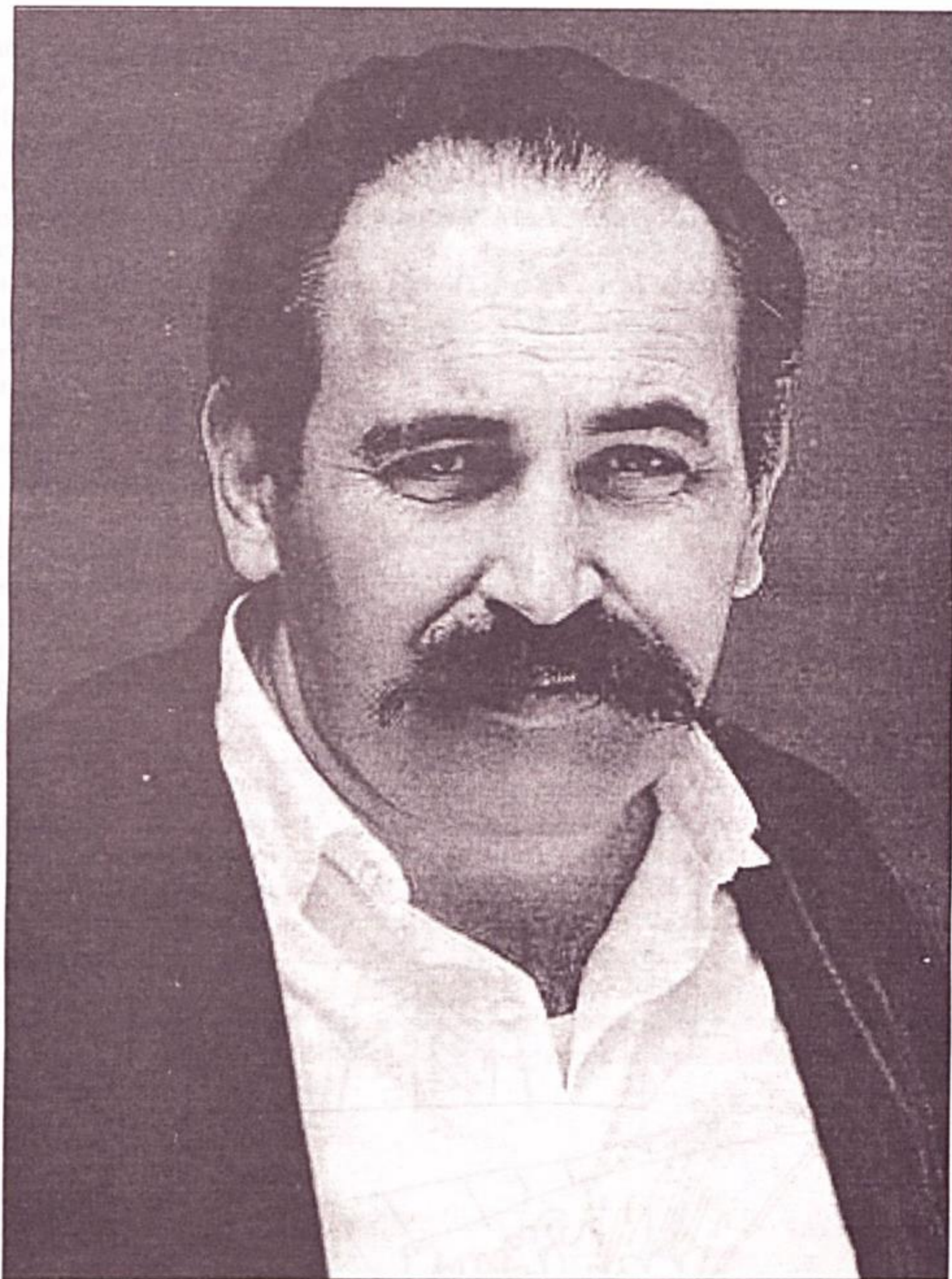

Szélház, nincs fala; négy
égtáj néz ide irgalomtalan,
mennyt egy bosszús angyal rúgta le,
padlóját tenger hörbölte magába;
kicsavart ablakredőny tántorog
messzi-kémények ollóiba bukva,
szilánkos ablak, ikrás fénycsomót
fullasztott hamujába; kondulás
egy talán-nincs-is-toronyban, acél-
hurok hangja szívre tekeredik.
Emlékek kőkolonca! téveteg
reflektor két lányarcot villogat:
az aranyfejű nem lehet húgom,
a fekete újjászülő anyám.

94

Szegény Yorick (Salgótarján, 1984., facsimile)

Koffán Károly

Koffán Károly felvétele
Megjelent Solymár István: Csohány Kálmán. 1976.

Iványi Ödönről

A Nagy palóc, Mikszáth Kálmán sorait idézem a kiállítás megnyitóján: „Ne vegyék kérem rossz néven, hogy megint hazamegyek a mi görbe-országunkba. Ott vagyunk örökké, akik onnan jöttünk. Hisz’ mindenki csak ideiglenesen jöhet el, az is, aki sohasem kerül vissza többé. Mert ha van álom a halálban, én jól tudom, a gyermekévek folytatásának szövődik az ott; a többi kimarad; levetjük mint a rossz ruhát, ha oda belépünk, hol az örök semmiben újra hallik majd erdeink ismerős zúgása hegyi patakjaink altató morajával.”

E kiállítással – Iványi Ödön festőművész kiállításával – mi is hazalátogatunk Nógrádba, a mi kedves görbe-országunkba. E képek között otthon vagyunk, a képek visszahozzák az eltűnt tündéerkertet, az első rácsodálkozások soha felül nem múlható örömét. Visszaidézik felfedezéseinket, első erdőjárásainkat, első bóklászásainkat rétjeinken, mezőinken, visszahozzák madarainkat s a kakukkfű első bódító illatát. De visszahozzák a múlt megtöretett népét is, a nógrádi dombok földtúró parasztjait, az aknák, tárók bányászait, a gátak kubikosait is. Az ismerős, görcsös kezek melegét, a barázdált arcok, homlokok felhőit, fehér vásznak hűvös illatát, szél zúgását, tavaszi erdő csendes suhogását.

De, aki nem ismeri a mi szűkebb hazánkat, az itt élő embereket, az is első pillanatra megfogalmazza véleményét: ez magyar piktúra, ezek a képek a magyar nép életének képi megjelenítései. Nekünk palóc ízeket és színeket ajándékoz, de éppen ezzel van jelen az egyetemes magyar képzőművészetben.

Iványi Ödön érzelmileg és gondolatilag azt a világot teremti újjá, alkotja a maga képére, amit nagy elődei, a magyar festészetet alakító, meghatározó egyéniségek teremtettek e hazában. Rokona, testvére, folytatója ő Mednyánszkyknak, Nagy Istvánnak, Derkovitsnak és Kosztának, de nem utolsó sorban mesterének, Rudnay Gyulának. Ez a rokonság természetesen szellemi-érzelmi tartalmat jelent. Iványi Ödön megtanulta mindazt, amit a szakmában meg lehet tanulni. És hozzátette még azt, amit magával hozott, amit semmi akadémia, főiskola meg nem taníthat, és ami nélkül nincs művészet. Nagy Balogh János, a munkások és kubikosok nagy festője szép és tiszta fogalmazásában ez úgy hangzik, hogy nem a kezével, hanem a lelkével rajzol az ember. Itthon, a vásárhelyi Tornyai Jánosnál – az ő szavait idézve – a „nagy sömni” van a bús magyar sorsban, Koszta Józsefnél a szentesi tanyák, a Három királyok vannak, – s mindez úgy lehet dél-alföldi piktúra, hogy egyúttal e haza és e nép minden íze, minden része felfedezhető, megtalálható benne.

Így áramlik Iványi Ödön művészete is együtt a magyar képzőművészetrel, így fejezi ki egész népe érzés- és gondolatvilágát. Ahogy itthon az egész magyar piktúrára (a gondolatiság) mellett) magas fokú érzelmi, indulati töltés jellemző, úgy jellemző Iványi Ödön műveire is a líra, a dal. És jellemző még magasrendű erkölcsi magatartás, népéhez szóló elkötelezettség, sorsvállalás, szolgálat. És alázat népe és művészete iránt, ami nélkül művészete számunkra elképzelhetetlen. Iványi Ödön művészete, szolgálata eggyé forrott a nép életével, színei, vonalai ezt a világot jelenítik meg.

Jó ide hazatérni, jó ide megtérni. Azt a meghatározó gyermekkort, amiről Mikszáth Kálmán tündött, azt az életre szóló ajándékot, amit mi itt kapunk a dombok és lankák között, valóban nem lehet levetni rossz ruhaként. Iványi Ödön ezt a gyermekkort megtartotta. Természetesen magától értetődően. De a gyermeki felhőtlenesség már elrepült, álmvilágba merült. Az ő élete is, mint általában az alkotóké, tündések, tépelődések és gyötrelmek kifogyhatatlan láncolata. A sokszori legyőzetés keserősége, az álmatlan éjszakák látogatása, a vászonról visszanező kételkedés nehéz sorsvállalás. De a ritka felujjongások, egy-egy rövid időre szóló könnyű lélegzetvétel, a szív felgyorsuló ritmusa, hogy valami sikerült, hogy valamit felmutattam, megteremtettem magamból – megérik ezt a sorsot.

Tudom, hogy Iványi Ödön, ha újra lehetne valamit kezdeni – ha fiatal kamaszfővel, de ezzel a tapasztalattal válaszhatna újra – ezt választaná. Ez a kiállítás a válasz rá: ez a kedves, halk ünneplőbe öltözött ünnep.

Otthon vagyunk. Barangolunk a kanyargós mélyutakon, kavicsot szedünk a patak-ból és madárfészekre lesünk. Mogyorófavesszőt rágunk, és bekiabálunk a sötét, titokzatos erdőkbe. S ha eljön az este, az éjszaka – a mi ismerős csillagjaink vigyáznak ránk.

Köszönöm Iványi Ödönnek ezt a kiállítást.

*A Palócföld 1976. év 6. szám Körkép c. rovatában:
Iványi Ödön kiállításához Csohány Kálmán megnyitó beszéde*

Réti Zoltánról

Zene és költészet találkozik Réti Zoltán festőművész kiállításán, az ő népének, szűkebb pátriájának élete, érzelem és gondolatvilága nyílik meg, tárul föl a körülöttünk látható képeken. Hazánk egy kis darabjának, Nógrád megyének, a nógrádi palócok fiának művei hoznak egy kis csendességet, tündésre alkalmas, megnyugtató szigetet ide a pesti kiállítóhelyiségbe.

Egy kis nép érzelmét, hangulatát tükrözi ez a kiállítás. Azét a népet, melyről Szabó Zoltán még csak egy-két évtizede olyan szomorú képet festett a Cifra nyomorúság című szociográfiai munkájában. Maga az írás mélységesen igaz, – a címe félig bizonyosan. Bizonyos volt a nyomorúság, az a mélység, ahonnan ez a nép azóta elindult. Talán a jelző is igaz. Talán. De, aki ott született, akit a nógrádi halmok és rétek dajkáltak, aki gyerekként barangolt kanyargós útjain, annak ez a jelző idegen, – nem érthető. A nyomorúság valóban hosszú időre vett szállást ennél a népnél. De a nincstelenség, a megélhetés nehéz gondjai sem űzték el soha messzire a szép utáni vágyat, a színek és a dalok szeretetét, a játékokra mindig kész vidámságot, a belső derű nyugalalmát. Hiszen a kifosztott viskók felett is kék ég ragyogott, a nehéz felhőkön itt mindig keresztül tört a szivárvány. Itt a népművészet színeit és formáit az a belső igény teremtette harmonikus szépséggé, melytől idegen a cifraság.

Mindezekkel egyúttal Réti Zoltán képeiről is vallottam, mindezek az Ő alkotómunkásságát is jellemzik. Nem megtanulta, hanem így született. Szívében, vérében hozta

magával amit a lényegét, a mondanivalót illeti. Az aztán az Ő gyötrelme volt, hogy a mesebeli pogácsával hogyan gazdálkodott, hogyan sikerült a meglévő anyagot renddé alkotnia, törvénné kovácsolnia. Mert sikerült. Képei, kompozíciói magas színvonalú szakmai képességről tanúskodnak. És az akkor igaz, ha nem tűnik fel, ha nem vesszük észre, – ha magától értetődő – mint ahogy Réti Zoltánnál az. Megragad viszont az a szeretet, az a gyöngédség, ahogy embereket megfogalmaz, ahogy férfiakat, nőket munkában, pihenésben, piacon vagy dűlőúton, legeltetés közben, vagy szamaraskocsin ábrázol. Hitelesek ezek a figurák. Együtt él, együtt lélegzik, sorsot vállal velük, együtt dobog szívük. Madách és Mikszáth hazája ez a vidék, és a két nagy palóc ismertette meg a nép bánatát, egyedülvalóságát, és szelíd humorát, huncut szemhunyorítását is. Mind e tulajdonságokat Réti Zoltán is érzi és ismeri, képileg megfogalmazza. Az érzelmekről, emberi magatartásról való ismeretei szinte beláthatatlanok. Megható parasztházai, kapui még érzékenyebbé teszik a szemlélőt, ha a kapu előtt egy ló álldogál csikájával. Munkaábrázolásaiban úgy tudja megfogalmazni a fáradt, verejtéktől gyöngyöző munkást, hogy az mégis az élet himnusza, minden további örömök és szépségek forrása. Egy távoli magányos házzal úgy tud elesettséget és magányt érzékeltetni, hogy az ember érzi, ide még a csillag sem süt be felhőtlen éjjel sem. Alvó házai vallanak arról is, hogy lakói miről álmodnak álmatlan éjszakákon, és hallani véljük az öreg nyoszolya nyikorgását, ha fájó tagjaival másik oldalára fordul át a gazdája. Ismeri a csendes, meghitt örömeket és ünnepeket és ismeri a temetők szomorú, de feloldó nyugalmisságát is. Színvilága, a sajátosan csak reá jellemző színvilág is a palóc nép színeit teljesítette ki, gazdagította képzőművészetté. Kedves barnái, vörösei tömören ülnek a késő őszi erdőn, ki-kivillannak a vékony hótakaró alól, és idézik a frissen sült kenyér ropogós meleg héjját. Kékjeit a tavaszi, nyári ágról kölcsönözte, de ismerősen villannak egy-egy gesztenye vagy lenszőke fürt alól is, és a régi legény és férfiing gombjairól. Szürkéiben pedig már feloldódnak az erdő felől gomolygó téleleji ködök, lombtalan fák, csupasz avarok. Szereti a téli képeket. Gondolom nemcsak azért, mert a havas táj hálás téma egy-egy színvilág megteremtéshez. A tél mindig a csodák, mesék és varázslatok világa volt ezen a vidéken. Tavasztól ősziig a kemény munka megzabolázta a fantáziát. De télen szállnak a gondolatok, a kukoricával együtt morzsolják a meséket, legendákat, csodás történeteket. Betlehemezés, Luca-széke, szomszédolások, farsangolások böjtig. Ezek a havas képek, kopár ágak, göcsörtös dűlőutak visszaidéznek a ropogós, csípős hidegeket, a sült krumpli, sült alma meleg illatával. A kinti dermedt világot a család belső tiszta melegével.

Kedves Vendégeink!

Bizonyára vannak itt is néhányan, akik a kiállításon körültekintve úgy érzik, hogy egy kicsit hazaérkeztek. Régi emlékek, színek és hangulatok idéződnek fel, egy tisztalelkű kis közösség élete, tája, világa tűnik elő rég elfeledett gyerekkorból. Akik pedig most ismerkednek meg vele, kívánom, hogy szeressék meg ezt a kiállítást, ezeket a tiszta, szép, igen magas színvonalú alkotásokat, és fogadják vele egy szűkebb közösség üdvözlését és köszöntését.

Budapest, Mednyánszky-terem, 1977. április 28-án d.u. 5 órakor

A salgótarjáni művésztelepről

Ötödik évfordulójához érkezik 1978-ban a salgótarjáni nemzetközi művésztelep. Ez az ötödik találkozó ünnep Salgótarján és Nógrád megye művészeti és kulturális életében. Ünnep és számadás. A művésztelepen a magyarok mellett eddig szovjet, lengyel, román, bolgár, jugoszláv és csehszlovák művészek dolgoztak, akik ugyanúgy részesei a művésztelep eddig elért eredményeinek, sikereinek, mint a velük együtt munkálkodó magyarok, és a telepet alapító és anyagi biztonságot és erkölcsi megbecsülést teremtő gondos házigazda és mecénás Salgótarján.

De legyen ez az évforduló alkalom a visszapillantásra, számadásra is, ha csak rövid pár esztendőre tekinthetünk is vissza. Ezt az öt évet megelőzte az a tíz-tizenöt év, mely alapjaiban hozott változást, jó irányú változást a képzőművészet megismertetésében, megszerettetésében az egész ország területén. A nevelés, a tanítás, – a küzdelem a mű és közönsége egymáshoz közelítéséért, egymásratalálásáért ma még talán élesebb, elkeseredettebb, nagyobb és teljesebb, mint bármikor ezelőtt.

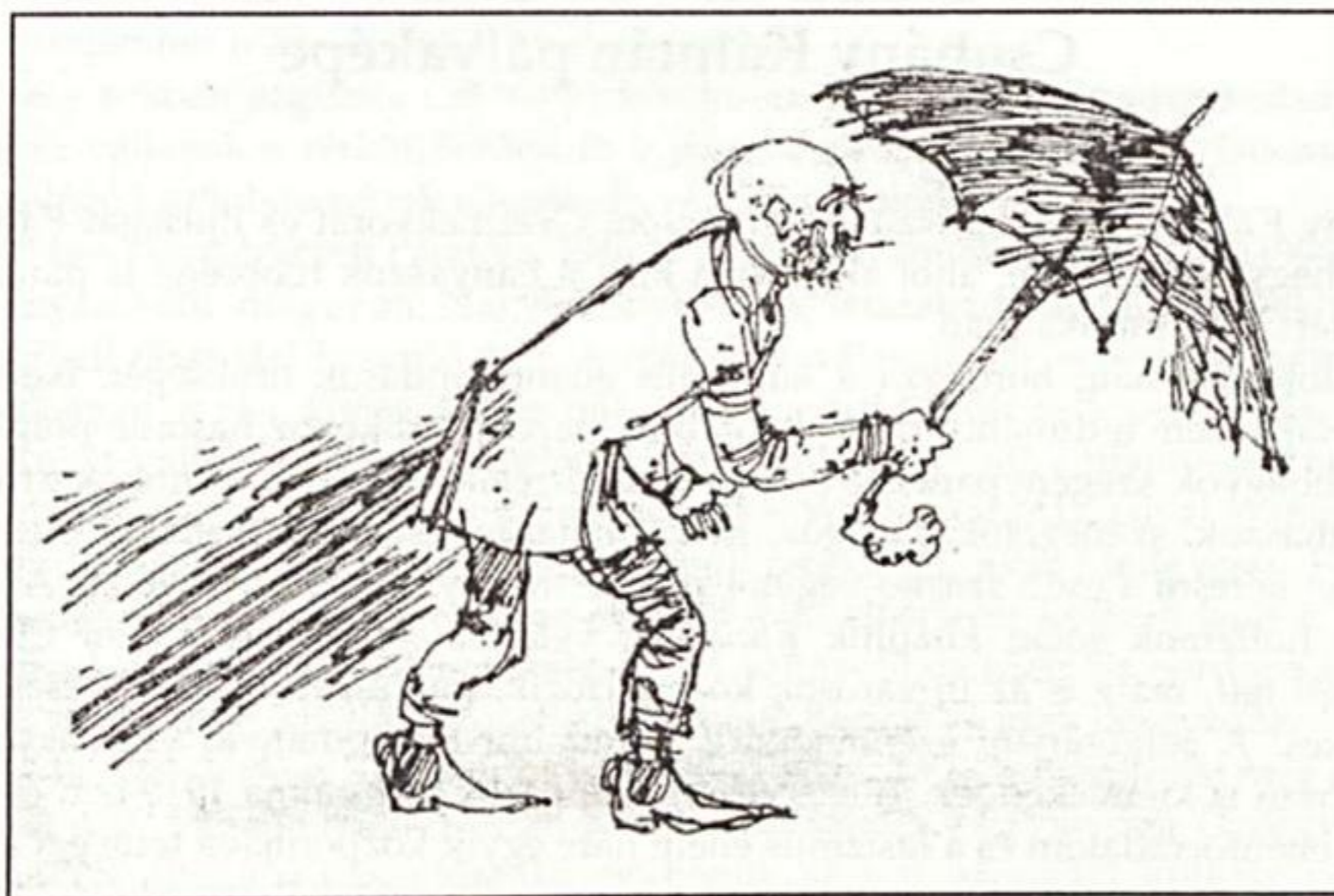
Az egy-két évtizeddel előbbi közönyt, érdektelenséget, sokszori elutasítást, lassan-lassan felváltotta az érdeklődés, a vitára való készség, a kétkedve ellentmondás és a befogadás iránti hajlandóság. A különböző művészeti ágak között polgárjogot kapott a képzőművészet is. Teret és lehetőséget nyert a látáskultúra, a látásesztétika, mint önálló sajátos műfaj – a képzőművészet semmi máshoz nem hasonlítható belső rendje, sajátos törvényszerűsége.

Ha egy-két évtizeddel előbb azt állapíthattuk meg jogosan és szomorúan, hogy a magyar képzőművészet Budapest-központú, akkor még elnézőek is voltunk, mert jószerivel ott is csak egy szűk rétegre szorítkozott az érdeklődés. Hol tart ma az ország képzőművészete, és hol tart ezen belül Nógrád megye? Ha a műalkotás megismertetéséhez és elfogadásához szükséges elvégzendő dolgainkat tekintjük, ha a képzőművészeti kultúra országos szintű igénylése és megbecsülése mindannyiunk igénye, akkor azt kell mondanunk, hogy beláthatatlanul nehéz, szívós és következetes munka vár ránk ennek eléréséhez, vagy akár megközelítéséhez. De, ha az utóbbi két évtizedet faggatjuk meg eredményeinkről, akkor nem tűnik jogtalanak az öröm hangja Nógrád megyében sem, akkor a továbblépés előtti felszabadult jóleső lélegzetvétel jogos Salgótarjánban is. Megpezsdült az ország képzőművészeti élete, elmosódott a különbség a főváros és a vidék művészeti igénye, színvonalja és teljesítése között. Városok és községek létesítenek képtárakat, kisgalériákat, rendeznek rendszeresen kiállításokat.

Országszerte nyári alkotótelepek látják vendégül a művészeket, és gyakorlattá vált nemzetközi művésztelepek létesítése. Ebben az országos méretű fejlődésben Nógrád megye és Salgótarján – bátran kimondhatjuk – a legjobbak között vállalt részt, és a vállalt részt a legjobbak között teljesíti. Egy-két évtizede még fehér hollóként találhattunk kiállítást a megye két városának valamelyikében. Most, az 1977. évi Képzőművészeti világhét tájékoztatója szerint Nógrád megyében egy-két falu jelenthette a fehér hollót, ahol nem rendeztek kiállítást, vagy nem volt képzőművészeti ismeretterjesztő előadás. Galériák és minigalériák születtek, vándorkiállítások keresik meg a legeldugottabb falvakat is – és országosan ismert és nagy jelentőségű az évről-évre ismétlődő, már hagyományokat őrző Tavaszai Tárlat.

Ez a tervszerű, összehangolt munka hozta létre a megye és a város áldozatos segítségével és gondoskodásával a salgótarjáni nemzetközi képzőművészeti telepet, mely először 1974-ben nyitotta meg kapuit. Ez a kapu befogadásra nyílt. Befogadta és befogadja a szomszédos országok művészküldötteit, hogy gondtalan, nyugodt alkotómunkát biztosítson számukra. Befogadta, hogy ismerkedjenek népünkkel, népünk, megyénk életével, hagyományokban gazdag múltjával és szorgos, munkálkodó jelenével. Befogadta és befogadja őket, hogy az ő tapasztalataikkal, gazdagodásukkal mi is gazdagodjunk. A Megyei Múzeum eddig is jelentős képzőművészeti anyaga nemzetközi méretűvé nőtt, az elmúlt négy esztendő alatt mintegy harminc olajképpel és kilencven rajzzal gazdagodott.

De a nyitott kapu nemcsak befogadásra szolgál. A salgótarjáni nemzetközi művésztelep nyitott kapuján a művészek itteni élményeikkel, alkotásaikkal, szívükben egy kis darab Magyarországgal, egy-egy kis darab palócfölddel térnek vissza hazájukba, hogy hírvívői, követői, ismertetői legyenek a vendéglátó megyének, országnak. A nemzetközi művésztelep jelentősége, fontossága túlnő, messze túlnő az anyagiakban, konkrétumokban megfogalmazható értékeken. Ha a bolgár művész hazájába visszatérve nógrádi viseletről álmodik, ha a szlovák –és jugoszláv művész szűkebb hazájában a palóc táj szelíd lankáira ismer, ha a spanyol Salgótarjánra emlékezik, s a lengyel festőben annak zenéje zeng tovább, ha a szovjet művész nosztalgiával bolyong saját városa piacán, ha a magyar művész testvérkezet jön keresni ebbe a városba, – akkor felsejlik a salgótarjáni nemzetközi művésztelep lényege, értelme, semmi mással nem pótolható küldetése. Utat, kaput nyit kifelé és befelé. Szolgálja a legszebb emberi tulajdonságokat, a békét, a szeretetet és testvériséget. Szolgálja a képzőművészetet, az egyetemes emberséget, a művészek és népek egymásratalálását.

Illusztráció

Joós F. Imre: Kaponya Szilveszter kalandja (Budapest, 1957)

Solymár István levele

Csohikám,

már vagy egy hete odaadtam a kiadónak a kéziratot három példányban, azóta talán lektoroknak is kiadták.

Az utólagos módosítást azért kikötöttem a kísérő levélben, hátha „belemagyarázásaim” némelyikét idegen ötletnek éreznéd. Igyekeztem ugyan nagyon szigorúan annál maradni, amit láttam, de egy kicsit legalább a másik nyelven is el kell indítani a párbeszédet. Jó dolog az átélés, írói fantázia, mégis én ezt a határterületet szeretem, ahol a tények is jelen vannak, de azért a gondolatok is elindulnak. Ha sikerül a kettőt feszültségben tartani, akkor elfogadható iromány keletkezik.

Azért nem vittem most ki Hozzád ezt a részt, mert úgy gondoltam, hogy szerdán a zsüriből átcsábítalak a Galériába. Mégis jobb lesz, ha nyugodtan elolvasod. (És nyugodtan közlöd, ami nem tetszik.)

Ez még nem tisztázati példány, Nálad maradhat.

Ölel Pista
(1974. május 8.)

SOLYMÁR ISTVÁN

Csohány Kálmán pályaképe

Csohány Kálmán 1925-ben született Pásztón. Gyermekkorát és ifjúságát Palócföld szolid hegyvidékén élte, ahol akkoriban még a bányászok többsége is parasztházakba tért haza munka után.

Szülőföldje máig hordozza a kulturális ellentmondások örökségét. Nem volt ezen a tájon sem a dunántúli, sem az alföldi mezővárosokéhoz hasonló polgárosodás. Jobbágyok szegényparaszti utódai éltek errefelé uradalmi birtokok árnyékában. Juhászok, szénégetők, favágók, mezőgazdasági cselédek ivadékai mentek el kenyeret keresni a múlt század végétől kezdve megnyitott szénbányákba. A kivándorlási hullámok sokat közülük Kanadáig vetettek. Salgótarján, ahol Csohány érettségét tett, máig is az új városok közé tartozik, művészeti öröksége csekély és töredékes. A salgótarjáni szénmedence forradalmi hagyományai viszont erősek, országosan is kiemelkedőek. A szervezett munkások mozgalma 1919-ben és 1944-ben az ellenforradalom és a fasizmus elleni harc egyik központjává tette ezt a vidéket. Az első világháború után született s a második világháború idejére felnövő nemzedék igen gyakran találkozhatott itt az elégedetlenségen felül másképpen is gondolkodó emberekkel. A kommunistaság gyanúja – nem ok nélkül – ott lebegett

a vidék munkássága, napszámos, summás szegénysége fölött, s a kíméletlen osztályelnyomást megvalósító csendőrség éber figyelmet szegezett az itteni népre.

A nadrágszűj földeken kínlódó, summásságba járó parasztság tömegeinek életformájában az elmaradott gazdasági viszonyok ugyanakkor megőrizték a hagyományos paraszti kultúrát. A használati tárgyak, bútorok, dísz tárgyak lassan, hosszú idő múltán cserélődtek ki, a népviselet századunk közepéig fennmaradt a falvakban, az öregek máig megtartották. Lakzikban, búcsúkkor még népdalokat is énekeltek, amikor a gyermekek az iskolában országszerte tanulni kezdték a Kodály–Bartók és a nyomukban járó gyűjtők-feltárta népi zenei nyelvet.

Csohány Kálmán a mélyreható változás nemzedékének tagja. Salgótarjánban érettségizett 1944-ben, életének első két évtizedét a régi világ és annak felbomlása töltötte ki. Az ifjúság különösen fogékony korszaka minden érzékeny alkatú embernek, bár bizonyos védettséget is ad a megrázkódtatásokkal szemben. Csohány Kálmán is önkéntes választással ment elébe az eseményeknek, fakitermelésen vállalt munkát a csiki havasokban, így keresett kibúvót a „levente”, majd katonai szolgálat alól, melybe utóbb az ő korosztályát is kötelezték.

Valóban ott vészelte át a háború végét, s közben olyan helyzetbe jutott, hogy egy darabig elindulni nem tudott hazafelé. Erdély – az ott átélt éhezések, fázások ellenére – kitörölhetetlen emléket hagyott benne, második hazája lett. Székelyföldön naponta olyan derűs, emberséges paraszti gesztusokat tapasztalt, amelyek a palóc népre is jellemzőek. A székelységnél található népi kultúránk legsűrűbb tenyészeté, tájnyelve érzékletességében, archaikus zamatában és ritmusában páratlan. Székelyföld embere, tája, egész közege az életbölcesség, életismeret iskolája lehet annak, aki figyelmes e különös világ tanítására. A népi romantika, mely Csohány évjáratának jobbait feltétlenül megérintette, ott részben igazolást nyerhetett, különösen egy önmagát kétkezi nehéz munkával fenntartó, tanult és fogékony fiatalember reális szemléletének oldaláról.

Erdély sokban segítette Csohányt később az anyanyelvi képteremtésben, munkáin erre vallanak a térkitöltésnek és a ritmusnak az erdélyi Nagy Istvánéval lényegbevágó különbözőségei ellenére is, rokon megoldásai.

1945-ben visszaérkezett Pásztóra. 1946-ig vasúti pályamunkás volt, majd 1946–47-ben szénbányászként dolgozott Nagybátonyban. A felszabadulás utáni években sok más korbéli társa járt hasonló utat. A régi pályaválasztás helyébe még lassan bontakoztak az új tervek, a megélhetés, újjáépítés gondjai között az éppen kezük ügyébe eső munkát vállalták. A munkáséletben, népi világban való otthonosság nélkül el sem tudnánk képzelni Csohány Kálmán grafikai költészetét. Alakjaival grafikánkban épp úgy megteremtette a népi típusok egyik csoportját, akár Medgyessy Ferenc a szobrászatban. Még a magány és az elmúlás fojtó előérzetét kifejező lapjain is nyilvánvaló a közösségben való gondolkodás. A szimbolikus jelentést hordozó fő kompozíciós elemeket munkáin közösséget felmutató figurák és jelek hordozzák.

1947-ben felvették a Képzőművészeti Főiskolára. 1952-ben szerezte meg a grafikus diplomát. Hincz Gyula, Koffán Károly, Ék Sándor és Konecsni György volt a mestere. Tanulmányainak időszaka egybeesik az u.n. személyi kultusz válságos éveivel. Népi kollégistaként őt is érintette a fordulat éve utáni művészetpolitika, melynek útvesztése során a munkás-paraszt környezetből fényes tervekkel összehozott fiatalok egyszeriben bűnös politikai irányzat részeseiként utcára kerültek,

zsúfolt pesti albérletekbe húzódva folytatták tanulmányaikat. A Főiskola is olyan próbák elé állította Csohányt naturalista követelményeivel, sematizáló igényével, amelyeken alig tudott átvergődni. A küzdelmes, bizonytalansággal teli években a tehetséges fiatalok mohón keresték a művészet valós igazságait, elrejtett tanulságait. Csohány talán annak köszönheti széles műveltségét és mély ítélőképességét, hogy oly kevés segítséget kaphatott megszerzésükhöz. Önmagának kellett feltárnia a forrásokat.

Nemzedékének tagjai között törvényszerűen létrejött bizonyos összetartozás érzése, kölcsönös segítőkészség a közös nehéz vállalkozásban. Az új világ formálásához toborzott népfiai jórésze érett korában így is áldozata valamilyen módon a többszörös túlterhelésnek. A modern élet – főleg az idegrendszer számára – eleve fokozott igénybevételt jelent a fővárosban. Nekik az életforma-váltás, az új életvitel bizonytalansága, tapasztalatlansága, a kialakult körülmények hiánya megsokszorozta annak terhét. Hivatásuk felismerése és kifejtése bonyolult, szorongató kérdések és következmények között alakult. Kondor Béla korai halálának és társai egy-egy nehezen kiheverhető megrokkolásának magyarázata e körül kereshető, miközben ismételten öntelt kioktatásokat nyertek „toporgás” és hasonlók ellen.

Csohány Kálmán grafikai munkásságára kezdettől jellemző a tömör, lakonikus fogalmazás és a külsőséges formai modorosságok mellőzése. Kezdeti rajzain, illusztrációin sem törekszik a színhely és a cselekmény leltározására, sem pedig a műtől idegen, keresett, bravúros dekoratív grafikai megoldásokra. A lényeg, a vers, elbeszélés, regény teljes mondanivalója nyomán támadt élmény megfogalmazása, mindennek előtt való számára: az irodalmi műből kivont igazságot hitelesen, mégis egyéni látomással, képben újjáteremtve rajzolja meg. Látásmódja szemérmes, zárt. Nagy gesztusok helyett az indulati, érzelmi feszültség belülről felfokozott, kívülről szinte a terheléstől statikussá merevedett pillanatait keresi fel. Művészi fejlődése nem egyéb fokozatos és fokozódó elmélyülésnél. Mindig többet tud elhagyással hozzátenni kifejezőerejéhez, kompozíciója bonyolultabbá válik, gondolati és indulati úttörését követik mind határozottabbá, majd szinte önkéntelenül elevenné váló vonalai, melyek végül már szeizmográf érzékenységgel válnak egyé a tartalmi mondanivalóval; bevésődnek, hurkokba szaladnak, lebegnek, közvetítik a szív dobbanásainak ritmusát.

A keletkezés és elmúlás kérlelhetetlen törvényének súlyos világa a Csohányé. Illusztrálásban is ez áll közel hozzá. Néha ugyan felvillan az emberséges, megbocsátó humor is egy-egy rajzán, de inkább kivételként, többnyire fájdalmasan komoly látomásokkal viaskodik.

1951-ben jelentek meg első illusztrációi Saltikov-Scsedrin: Külföldön című könyvében. A múlt századi satirikus orosz író zseniális mestere az önző, korlátolt embertípusok pörére vetkőztetésének. Tamási Áron, Tersánszky Józsi Jenő feledhetetlenül élő figurái következtek, majd Csohány rajzművészetéhez különösen illő magyar és bolgár népballadák, azután József Attila, Áprily Lajos, Kassák Lajos, Juhász Ferenc, Illyés Gyula, Déry Tibor és több más magyar és külföldi költő, író illusztrálása.

Az illusztráció fogódzkodót is jelentett Csohány grafikus-nemzedékének. A könyvkiadók tevékenysége nem esett olyan szorosan a képzőművészet kulturális politikájában az ötvenes évek szellemének folyamatosságát fenntartó irányítók és

ellenőrzők hatáskörébe, az irodalmi remekművek különben sem túrték volna a rajzi sematizálást. A magyar grafika reneszánsza – ahogyan a hatvanas évekre kibomlott grafikai irányzatot szoktuk volt nevezni – kapcsolatot talált a legjobb századunkbeli hagyományokkal. Nemes Lampérth József, Uitz Béla, Derkovits Gyula, Nagy István rajzművészetével, a közvetlen, élő elődök – Barcsay Jenő, Szabó Vladimír, Szalay Lajos – munkásságával, a miskolci Grafikai Biennálék megindulásával önálló, rendszeres kiállítási fórumra jutott, a hódmezővásárhelyi tárlatokon, majd az országos tárlatokon mindjobban magára vonta az erőteljes, új művészi eredmények iránt nem közömbös képzőművészeti közönség figyelmét. Csohány Kálmán hódmezővásárhelyi kapcsolatainak egyik ágát kerámiái képviselik. Ott égette színes kerámia-falképeit, melyek kommunális belső terekbe kerültek, szállodákba, kórházakba, óvodába.

Pázmány Péter mondta, hogy az ki nem nyúzatik, nem nevelődik. A modern pedagógia aligha vallhatná ezt az elvet, mégis van benne igazság. Az ifjúságnak szüksége van erőpróbákra, nem fogadhatja el készen a készet, „káromkodással lép az életbe” – Martin du Gard szavai szerint – Csohány Kálmán és népi rétegekből jött grafikustársai a népuralom rendjét érezték önmaguk megvalósítása egyetlen esélyének. Küzdelmük azért folyt, hogy az örökös vesztes szerephez szokott népi többség nevében is hitüket, jogukat érvényesítsék.

Az új grafika csak küzdelmét tekintve volt egységes, egyéniségei kezdettől viselték megkülönböztető vonásaikat. Kondor Béla volt – s ez a volt azóta visszavonhatatlanul kétszeres értelmű – a faltörő, szenvedélyes és áldozatos vezéregyéniség. Mellette Csohány Kálmán a töprengő, megtartó, a rohanó időben is helyhez gyökeröző. A szangvinikus és kolerikus kettősök együttes fellépése nagy példák sorát mutatja nálunk, elég Petőfi és Arany, vagy Ady és Móricz párhuzamos alkotóútját említeni. Móricz Zsigmond regényben is megírta az Erdély trilógiában, ahol Báthory Gábor és Bethlen Gábor képviseli az ellentéteiben összefonódó két alkatot.

Csohánynak volt még közelebbi „foggal született” barátja is: Kohán György, a festő. Barátságuk felett alföldi bolyongásaik közben fekete varjúként károgtott a tragikus vég előérzete. Kohán királyi módon pazarolta önégető napjait, szertelen volt és kiszámíthatatlan, Csohány tűzön-vízen át megbízható barátságát a sors ajándékként viselte. Csohány maradt az egyik koronatanúja az üzött farkas zsenialitásának, melyet éppoly tudatosan igyekeznek degradálni és feledésbe meríteni a bennszülött-ellenes tendenciák, ahogyan életében megtagadták tőle a szalonképességet.

Ha már barátairól esik szó, akkor Supka Magdolnát, Csohány művészetének legjobb értőjét és írói tolmácsolóját is meg kell említeni. Supkának kiváltságos érzéke van a kortárs expresszív magyar képzőművészet legjavához. Írásai fel tudnak emelkedni a művekhez, tevékenysége visszaható erejű mindabban, amit vállalni tudott.

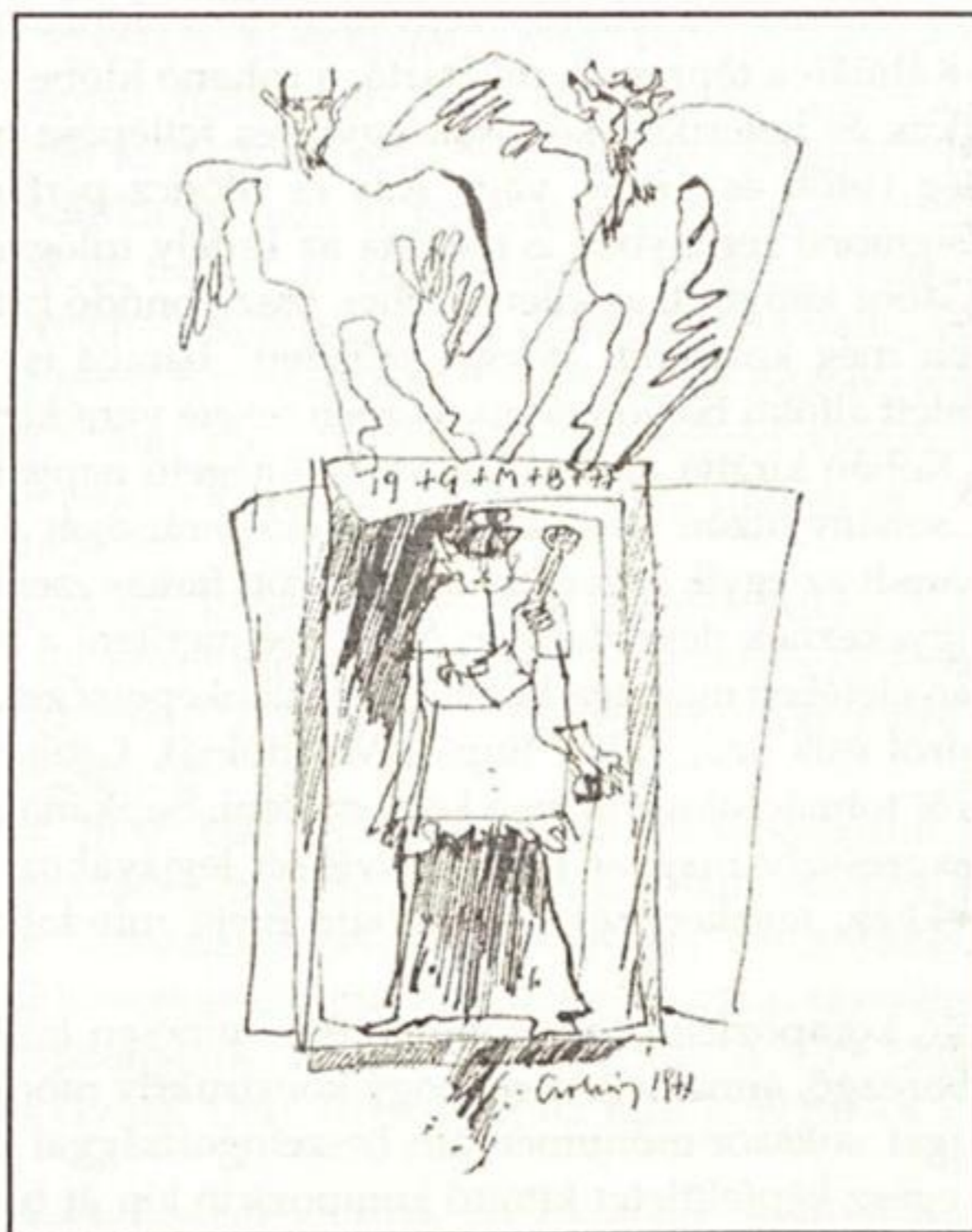
Csohány Kálmán kompozícióin az érzelmi átélés nincsen lezárva, a jelek értelme nyitott és továbbrezgő, annak ellenére, hogy konstruktív módon, világos, tiszta, zárt szerkezetességgel, sokszor monumentális összefogottsággal komponál. Súlyos, reális, statikus, az egész képfelületet kitöltő kompozíció lép át belső feszültségével a látomás birodalmába, és oda is magával viszi a beívdott élményeket, mintha önmagával együtt nekünk is látna. Ezen a ponton Csohány új területet hódított a magyar művészetnek, mely anteuszi erőforrásait alig vitte ikaroszi vállalkozásokba.

Ósi, elsüllyedt tapasztalatok és új csodák elválaszthatatlan egysége szól hozzánk rézkarcaiból, az etnikum nyelvi titkaihoz tartozó ritmust, formarendet, látásmódot járnak át az új időknek, új dalai.

Csohány népisége nem átvett elemekre épül, hanem látásmód, amely annyira áttételes, hogy csak zamatát, illatát érezzük; könyv, melynek lapjai közt valaha rozmaringszálat préseltek. A madarak, fák, kapuk, szárnyas angyalok jelkép értelme csak egy-egy művén belül közelíthető meg, nem szerkesztett jelképrendszert belőlük.

Az emberi sors törvénye alól nem ismer menekvést, nem kínál vigaszt, feloldódást, csak a szembenézés katarziszát. Ember és létezésétete újból és újból az örvény szélére húzza, de az elfogadhatatlannal való számvetéskor nem kap az önámítás szalmaszálához. A Fekete bárány, vagy a Katona végső és megfellebbezhetetlen ítéletet sűrít. Csak ez a két lap mennyi mindent elmondhat a mi századunkról.

Csohány műve nem apró, múlandó érdekek mellett vagy ellen születik. Hiába sürgetnek stílusváltogatásra, praktikus szolgálatokra, attrakciókra, megyen a maga útján. Cipeli magával hamuba sült pogácsaként gyermekkori kapcsolatát a természettel, sorsbeli közösségét a néppel, melyből úgy vált ki, hogy nem vált el tőle, találkozásait az emberséggel és az embertelenséggel, az elvesztettek emlékezetét és a jövődők elvesztésének sejtelmeit. Lehet, hogy szerzeményei „egyfurulyás” dalamok mégis átfogják a közelt és távot, mély, őszinte megnyilatkozások csodálatosan eredeti művészettel.

Illusztráció

Bosnyák Sándor: Mit látnék álmomban? (Budapest, 2000)

Búcsú Solymár Istvántól

A Magyar Képző- és Iparművészek Szövetsége és az egész képzőművész társadalom nevében búcsúzom Dr. Solymár Istvántól a Magyar Nemzeti Galéria főigazgató-helyettesétől, akivel évtizedek óta közös munka, hivatás, szolgálat és barátság fűzött össze bennünket.

Drága Pista!

Ahhoz a nemzedékhez tartozunk, akik ha barátaikat keresik, egyre inkább a temetőbe jönnek ki, vagy éppen kísérik ki Őket, mint most Téged. Nehéz erről a nemzedékről beszélni. Túl sokan hordozzák a behegedt, vagy soha be nem gyógyuló sebeket, és túl sokan mennek el szinte észrevétlenül, panasz nélkül. Hadd szóljak most azokról, azok nevében Rólad, Téged búcsúztatva. Talán nem mondtuk Neked sem soha, hogy köszönöm. Nem öleltünk át, nem fogtuk meg a kezedet, nem néztünk a szemedbe, amikor szükséged lett volna rá, amikor talán vártad.

Az ember a jót, a szépet, a tisztát természetesnek veszi. Örül neki. Így örültünk Neked, amikor valami jól ment, valami sikerült, – ha közös ügyünkben előbbre léptünk. Ezekben valahol mindben benne voltál, tudtuk, hogy nélküled nem ment volna, éreztük, de nem éreztettük. Ha ügyes-bajos dolgainkkal bekopogtunk a főigazgató-helyettesi szobába, ott mindig egy mackómozgású, szelíd mosolyú jóbarát állt föl az asztal mögül és jött elénk. Soha nem volt kérésünk, javaslatunk, amiben minden képességeddel és tudásoddal ne segítettél volna azonnal, megmozgatva mindent, sokszor ostromolva a lehetetlent. Nagyon szeretted a hivatásodat, a képzőművészetet, amit híven szolgáltál, és a képzőművészeket, akik barátaid voltak. Kezed és szíved nyomát bennehagyta a mai magyar képzőművészetben, az már ott marad kitörülhetetlenül.

Búcsúzik általam közös szülőföldünk a Mátra is, melynek északi lejtői neveltek fel. Az északi Mátra, mely nevével ellentétben nem zord, hanem szelíd és türelmes, mint amilyen Te voltál. Tőle hozta a bölcsességet, a nyugalmat és a megfontoltságot. A Mátra bércei taníthattak meg fölfelé tekinteni, hogy szemeidben az esti csillagok villózzanak, s a szívedben békesség és megértés. Talán ködök gomolyognak most is lefelé a völgyek körül, mint akkor, mikor az erdők alatt kószáltál és kamasz hajadat borzolta a szél. A kis mozdony füttyentett talán a völgyben, s Te tünődve néztél a felhőbeoszló füstkarikákra, s arra gondoltál, hogy az a vonat majd egyszer Téged is elvisz valahová. Zsebeidben kezed alatt talán még meleg volt a sültkrumpli, és az a szétáradó meleg soha nem hűlt ki, juttattál belőle bőkezűen mindannyiunknak, sugárzását mindvégig éreztük.

Az a mozdony, az a vonat elment drága Pista. Hallgatnak már a mátrai erdők és falvak. Búcsúzunk. Töretlen, szép alkotásodat megőrzi a magyar művészet, felejtetetlen, kedves lényedet mi, akik több-kevesebb ideig még idefönt maradunk. Halálunkig a szívünkben hordozunk. Nyugodj békében.

FÉJA GÉZA

Csohány Kálmán grafikája

Csohány Kálmán folklórt termő és őriző tájról, palóc földről érkezett egész életreszóló útravalóval. A minap a népköltészet új műfaját fedezték fel, olykor még pogány elemekkel telített, középkori eredetű apokrif énekeket, varázsló verseket, a nép nem az egyház templomaiban, de földpadlós, zsúptetejű kunyhóiban mondotta, énekelte őket századokon keresztül mindmáig. Mintegy kétezer ilyen éneket sikerült följegyezni bizonyosságául egy hajdani roppant-méretű énekkultúrának. Mutatványok is jelentek meg belőlük, ezeknek harmada palóc földön termett s maradt meg. De miért vélem fontosnak most és itten megemlékezni erről? Azért, mert Csohány Kálmán a népi énekmondás neveltje és hűséges őrizője. Ám, mit merített a népénekből? Igen sokat: érzelmi kultúrát, szigorú szabatossgot, a szerkesztés merészségét, ritmikát, egyszóval tőle nyerte esztétikai alapélményit.

A palóc táj folklóriját eléggé elhanyagoltuk, de mindnyájan tudjuk, hogy legnagyobb fiát, Mikszáth Kálmánt ez a folklór avatta íróvá, és elkísérte mindhalálig. Talán ideje, hogy a folklór mai művészi szerepét megvilágítsuk. A folklór itt, Kelet-Közép-Európában még él, a közelmúltban nagy géniuszokat szállt meg, folytatásra izgat, témákat is ad. Gondoljunk Csohány egyik korábbi képére, a *Szarvas és csillagok* nevezetűre. A mondabeli szarvas Arany Jánosnál szépült nagy irodalomná, Csohány pedig megmenti őt, visszavezeti a Tejútra –, megteremtette egy mitológiai folyamat gyönyörű záró ütemét.

Ám, a folklór mai beavatottjainál és meghittjeinél elsősorban nem témákban jelentkezik. A folklór az ember első, elemi – és mint egyre inkább kiderül – érvényes világképe. Hűségeseit arra kötelezi, hogy a világra arányozzák életérzésüket és műveiket. A folklór nem ismer néprajzi határokat, az egyetemesből jön, és abba ível, az Egész mámorosa. Gondoljunk népiségünk egyik legnagyobb sommázójára, Arany Jánosra, egek csapkodó és a lélek még sohasem észlelt mélységeibe hatoló balladáira, Toldi látomására, magyar történelmi avarára és messzeágazó útjaira. Dante mélységeibe tekintett, Shakespeare-t fordított, és viaskodó, kereső útjai során egészen Hellászig jutott. Nem csupán átültette, de magunkévá élte Arisztofanészt, a hellén realizmust. Mennyire érdekes és jellemző, hogy Csohány Kálmánnak egyik legújabb stációja ugyancsak a hellén realizmus visszateremtése. Azt a sűrű, tényleges életmatériát örökíti meg, melyből a hellének legszebb álmái páráztak fel, hogy istenekké váljanak.

Másik új stációja a *Régi képek*, a humor és a satíra pompás elegye ez a sorozat, nézzük csak a bételt polgárt agyvelő nélkül, de roppant pillangó nyakkendővel, mintha el akarna repülni, vagy az apa meg a fiú együttesét, a sunyiság meg a reménytelenség, a belső szolgaság nemzedékről nemzedékre öröklődő folytonosságát. Másrészt vádló szomorúság is árad ezekből a képekből, elsenyvesztett és eltorzított emberek néznek szembe velünk, lényegében áldozatok, fertőzött légkörnek és az egykorú hatalom irgalmatlanságának az áldozatai. De akad a képek között egyenesen tragikus hatású,

például az anya katona-fiával: két rokonvégtetű, agyon sulykolt ember, és látszik, hogy a vész miként távolítja, tépi el őket egymástól. Csohány minden rikoltó külső külsőség nélkül tesz tanúságot társadalmi elkötelezettségéről.

Midőn az itt kiállított anyagot először megtekintettem, azonnal feltűnt a művész egyszerűsödése. Az egyszerűsödést gyakorta a primitívséggel, vagy a primitíveskedéssel tévesztik össze, holott merőben más, a leginkább megpróbáltató művészi feladat: a bonyolult, sokrétű, ellentmondásoktól lángoló élet égő és égető kérdéseinek a megoldása.

Nem feloldódás, tehát szerte folyás, szétszikkasztás, de megoldás, bátor szelektálás és elszánt töményítés. Hadd mutassak Csohány egyik képére, a *Téli nádakra*. Nem csupán a nád zenéjét kapta el, a költők annyira kedves muzsikáját, az anyaföldnek ezt a feledhetetlen elégiáját, de ott a tél is, nem egy tél, de Rilke határtalan tele, kit alig bír már áttelelni a szívünk. Rilke mindössze két mondatot írt erről a télről, Csohány is végső egyszerűséggel fejezi ki, szinte odaleheli. Irodalommal mérem a képet? Az értékmérő minden területen ugyanaz. Vagy nézzük a *Radnóti töredéket*, mindössze két fa gyászoló, de a vész hangját, a világ jajgatását hallom a hős felett, aki nem fegyverrel a kezében, de különbül: megalázva és meggyalázva győzött. A kép nem csupán emlékmű, de világtörténelmi tragédiát örökít meg, túlcsap önmagán.

A meghívót ismét egyszerű rajz díszíti, mégis mennyi mindent mond a növényi létéről, történelméről, mérhetetlen erejéről –, és talán végső győzelméről. A parányi mag sziklákat repeszt, rideg talaján, szinte a semmiből sarjad növel, az égnek tart, és csillagok jönnek segítségére. Csakugyan létezik mindenben átsugárzó kozmikus rokonérzés? A világ tényleg a költő ígérete nagy ünnepre készül? A folklór még sokat tud erről, és a kép a tanúság, hogy sokat tud Csohány is –, a folklór világlátását és életérzését fordítja le a ma nyelvére. A Lét egyik alaptörvényét fogalmazza meg olyan egyszerűen, amint a nép mesél, énekel, vagy darabka vászonba világképet sző.

Csohány Kálmán alakjait nem keretezi és senyveszti zárt tér, a világban állanak, úgy hiszem: az ember eredeti helyén. Két öregje mögött, bár láthatatlanul, de ott a halál, ám kezükben virágot tartanak. Tudják, hogy nemsokára virágon keresztül igyekeznek a csillagok felé, mert – mint egy másik képén láttuk – a csillagok is a virág felé tartanak. Mögöttük a halál, ám kinyílnak valami másra, mivel mindennek határtalan útja van a Létben. Lám, a folklór édes fia mennyire tudatos művész, megjárta a gondoskodás meg az eszmélkedés tisztító tüzét, és megteremtette a maga filozófiáját is. Az ember és a világ viszonya érdekli, és egyre többet tud mondani erről az elemi, ősi, de egyre inkább elhanyagolt kapcsolatról.

Aki mélyről érkezik, és tartja, vallja az ember elemi kapcsolatait, az a művészi kifejezés alaptörvényeit sem adja fel, nem válik gyökértelen lebegéssé. Az élet lényeket, alakzatokat és embert teremt, formákba sűrűsödik, formák által ad hírt önmagáról. Az életnek ez a teremtő mozgása hozza létre a valóságot. A művész perbe szállhat a valósággal, különb igényekkel léphet fel, teremtő beavatkozásra vállalkozhat, „égi másának” megalkotására törekedhet, de meg nem tagadhatja, el nem szakadhat tőle, mert akkor szökevény válik belőle. A valóság azonban szüntelen tágul, olykor szinte már robbannak a határai, a művészi látásnak nyilván lépést kell tartania ezzel a forradalmi sebességgel. Talán egyetlen történelmi korszak sem mozdította el ennyire tegnapi helyzetéből az embert, az idő őskort ver föl bennünk és merész új utakra küld. Sorsunk azon dől el, hogy mi történik az emberben bévül, mennyire bír reagálni az idő

követeléseire. Az irodalomnak és a művészetnek egyaránt egyik legfőbb feladata ma, hogy az ember belső történelmét és viszonyait a szövevényét ábrázolja. Csohány egyik képén öreg asszony néz szembe velünk. Öreg, vagy inkább időtlen? Valaha búzák, fák, virágok között állott, ő is virágzott és gyümölcsözött, most néhány virág megkóró vigyáz körötte, de minden, amit átélt: robot, rettegés, dal, fohász, kacaj és jajszó, sors meg népsors, egész élete, sőt életek summája, egy társadalmi réteg belső történelme költözött arcára. Megviselt ez az arc? Keresztül-kasul szántotta az élet? Karektervonalai egyúttal sorsvonalak? Igen, mégis valaminő csodálatos elkészültség, sőt felkészültség nyugalma párázik belőle, elmúlik, de születik is valami. Ám, ezt a nagy vigaszt egyedül az ember ábrázolásán keresztül mondhatjuk el.

Témavilága egyre gazdagodik. Csohány nem hever el egy-egy eredménye vidékén, tartósabb pihenőt sem tart. Nem éri be teljesebbekkel, a legnehezebbet választotta: teljességre törekszik. Életünk gyötrelmeit és boldog fellélegzéseit láthatjuk ezeken a képeken. A *Visszatekintőt* megnőtt denevérek röpködik körül, jól ismerjük ezeket mi, kiknek már havas a fejünk, éjszakákat küzdünk át velük, hogy majdan a halálos ágyon talán meg tudjunk bocsátani önmagunknak. Az *éjszaka emlékei* mélylélektani remek, milyen matematikai biztonsággal old meg egy kísértő feladatot: a titokzatos, még mindig alig-alig megfejtett éjszaka művészi rendbe tisztul ezen a képen. A *Fiatalok* merész ugrásra, vagy nagy drámára készen állanak, fölöttük a végzet madara. Kapuja zárt és nyitott, menedéket ad, védelmez, ugyanakkor végtelen utak felé nyílik –, az emberi sors két alapvető mozdulatát örökíti meg. A *Gesztelyi temetőt* különösen a magamének érzem, mert valamikor, még „barna hajjal” én is meglátogattam. Csöndes, koranyári délelőtt járt, levél se mozdult, mintha megállt volna az idő. A megnőtt fák árnyékában békésen virágoztak a halottak, néha zümmögött egy-egy vadméh, különben csak az öreg, barna fejfák hangtalan bölcsességét és a frissen leszúrt fehér keresztek néma gyászát hallhattuk. A falusi sírkert valamikor nem csupán a halottakat fogadta be, de a folklór kincseit őriző tárnája is volt, a „nyomorult nép” ide hordozta sorssal perelő keservesét, megtaposott vágyait, merész, titkolnivaló álmait, önmagára visszapattanó panaszait –, mindet ide temette, hogy azután a népmesei éjszakában diadalmasan feltámadjanak. Már elmúlt a népmesei éjszaka, de kísértését ott éreztem a gesztelyi temető gyönyörű déli nyugalmában. A harmincas évek poklában történt, a parasztok keserveik elmondása után a sírkertbe vezettek, hogy valami szépet is mutassanak –, Csohány képe visszateremtette bennem a tűnt időt.

Azután a madarak, az ég, a nagy vizek, a föld madara... Majd a *Kormos ég* biztató fehér tüneményel... *Fekete virág* és *Szivárvány* az új Ádámmal. A régi Ádám a szakadék peremén viaskodott sorsával, az új már a szakadék mélyébe jutott, ám távolról sem holtra zúzva, vagy nyomorékká sérülten, de épségben, szembe nézve sorsával, vállalón. Ez a kép az ember tragédiája és győzelme, mert, íme, megbirkózik mindennel, a szakadékkal meg a hasadással is. Derülátó művész Csohány? Úgy vélem lényegesen több –, én a negyedik dimenzió, az idő belső távlatának a jelenlétét érzem műveiben. Elméletek gyártásával, az első pillanatra meghökkentőnek tetsző külsőségekkel, vagy spekulációval nem lehet megújítani a művészetet. Csohány nem tagadta meg a művészet alaptörvényeit, a nagy hagyományokat sem, de újat adott hozzájuk, az egyedül idvezítő utat járja.

Egy művész a tetőre ért, és hiteles képeket ad az emberről meg a világról.

(1971)

Rendhagyó leltár (töredékes)

TÁJ

Észak–Déli irányú, keskeny, meredek vonulat a Zagyva – Kövecses patak, Zám patak és a Szurdokpüspöki – Gyöngyöspatai átjáró között. Éghajlati vonásai hegyvidéki jellegűek. Kőzetanyaga piroxén-andezit. Nem mészkő. A Zagyván túl húzódik a Cserhát szelídebb-szerényebb vonulata.

NÉP

Neve palóc. Keveréke a magyarnak, a kabarnak, az őslakos szlávoknak s a később betelepedett kunoknak. Tájnnyelve egyedüli, azonnal felismerhető. Birtokos névmásai is: enyim, ettéd, ezövé, emménk, ettéték, ezövék.

FALU

Lassacsán város. A leltár keletkezésekor háromezer fős nagyközség.

Neve Pásztó. Rendelkezik Fel és Alvéggel. Így van Kutri, és Büge. Átszeli a Kövecses patak. Ebből ágaztatott egy haszon csatorna. Neve Malom patak, vize, mikor kékfestők pingálják, színes.

Nepomuki Szent János egykedvű szobra.

Ívben hajló szemöldökfa.

Híres haramiák felrémlő árnya.

Bolond Miska, meg az öt riogató kölykök.

Amálka néni, ablakában könyökölve. Mögötte a kék homályban szekrény, tetején sárga almák sorakoznak. Az almák illata.

Úrnapi körmenet. Rajeczky Benjámint palástjába burkolódzva, oltáriszentséggel.

Baldachin. Zászlók. Tölgyfalombos sátrak. Levélzetük később szarvasbogár-had martaléka.

Harangszó (változó erősségű). Felelőse Fodor János

Király bácsi órái. Kakukkolva, csengve-bongva válaszolnak.

Hulló rózsaszirmok. Hullásukat okozó fehér ruhás lányok. Apró kosaruk is.

Gottlieb, a pék. Helye a menetben. Sisakja. Rövid pilótatorje. Mögötte a legénysége, a helyi tűzoltótestület. Négy fő. Sisakjuk nincs.

Riadt szemű ministráns. Kezében füstölő szelencét lóbál.

A tömjén füstje, amely köddé válik s fennakad a dér – csípte kökénybokor ágára.

Ménkű, mely a Muzsla homlokát veri.

Elhullatott szarvasagancs.

Illatok. Égetett avaré, cefre rothadásé. Sike Kálmán hordót kéne.

Újbor hetyke tánca ellen rémült abroncs feszül.

Fekete öregasszony, kezében imakönyvvel, vecsernyére menet.

Kútba ugrott lány lebegő teste. Szeme nyitva. A víz szintje nyugodt, csillagokat tükröz.

Alumínium szalagocskák sűrű hullása. Zümmögő Liberátorok gyilkos árnyékai a magasban.

A comtesse, lovaglóstorával. Csizmája előtt két kopó.
Rozsdás sarokvas nyögve cipel nyikorgó ajtószárnyat, a bolt szálkás padlóján a szétszórt gépselymek gabalyodott szálai között egy éppen maradt kabátgomb.
Görnyedt pályamunkások monoton bókolása, csiholt ritmusukra ringó lobogóláng jegenyefa-sor.
Szántalpak kékre csiszolt nyoma, bennük izzadt hólé.
Májusfa hetyke kontya alatt zörgő krepp-papír sereg.
Állig bugyolált menyasszony. Szája lila, arca piros.
Lármázva köröző, vasporos-tollú varjak.
Lépésneszre elhaló tücsökzene.
Drótostót kántáló ajánlkozása.
Pléh-Krisztus. Egyik tenyere sebéből kiszakadt a szög. Így szélben picit integet.
Térdre rogyott szekér, rúdja csúcsán antenna.
A gyérvizű Zagyva duzzasztott medre. Magas partjáról visongó, mezítlen gyerekek ugrálnak. Egyikük pejkanca hátára kapaszkodik.
Bajnóczy bácsi a pejkanca csutakoló gazda.
Furulyaszó.
Lélekharang riadt siránkozása.
Állig gombolt legény.
A bizonyítványt kiállító halottkém.
A kötél, amit a halottkém nem látott.
Kiállítás.
Visszhangja, amint legördül a Nyikom nyeregből,
Kiscsikó, amely erre retten, s vágtaiba kezd,
Robogására riadó fürj család,
Pihés-szemérmű, napozó cigánylányok,
Darázs-raj.
A kimerült kiscsikó homloka tétován úszó ökörnyálat szakít; csitító célszalagot.
S még mennyi egyéb!

Lám, milyen gazdag fejedelemség, mily csodás lerakat. Bár csöppnyi terület, mégis rész az egészben, ahol mindennek helye van, mindennek, ami eleven vagy holt, szerves vagy szervetlen. Mert jaj lenne, ha csak egy üres csigaház is hiányozna a leltárból!

Idegsejtjeivel, álmatlan éjszakákkal, kínzó szorongással fizetne az, akinek az a tiszte, hogy ezen a birtokon rendet tartson!

Csohány Kálmán itt az intéző, számadó egy személyben. Feladata, hogy mindent lajstromba vegyen, megőrizzen, elraktározzon, szigorú hűséggel, mesterségének alázatos tiszteletével. Írása szép jel, biztos rovás. Ugyanakkor kifinomult is, gyengéd is. Mindig a lényegét rögzíti.

Eszközei a tus-toll, hegyezett nád, karc-tű, recski rézlemez. Szép sorjában szedi elő a leltár tételeit. S hatalmánál fogva, belőlük aranyat csinál.

Most famulusa vagyok. Velem jöhetnek, hogy együtt legyünk részesei ennek a magasrendű alkímiának, ahol a mágia révén, a csípős sav nyomán más minőséggé alakul az anyag cseppfolyós lesz ismét az andezit, a holt vidék korhadt haranglábjaiból lebegni szökken az ötvözött érc, a fenyők gyökerüket szakítva túleveleik helyén

evező-tollakat növesztenek, szárnyuk suhogását a harangnyelv pici kondulása ütemezi, csőrükkel ablakkeretet visznek, belőle vánkosra könyökölve. Amálka néni tekint vissza, Gottlieb masírozik peckesen Bolond Miskába karolva, mögöttük vágat a pejkcancát szórén ülő, mezítlén királyfi. Oly sebesen repülnek, hogy felizzanak útjukban a csillagok.

Jöjjenek hát, melegedjünk közöttük.

Elhangzott: Budapest, Vigadó Galéria, 1981. jan. 15.

Illusztráció

A hazudós lány (Lengyel elbeszélések, Budapest, 1974)

Képelemzések

ŐZBAK

A legelésző őzek – suták és őzikék – biztonságára az őzbak ügyel. Figyel a szél szárnyán érkező szagokra, apró zajokra, követi szemével a fák közé vetődő napsugarak útját, nem mozdul-e bennük lopakodó ellenség. Az örökdő bak a többiek közelében is magányosnak látszik, hiszen a táplálkozás, amely a tápláló suták és fejlődő ivadékaik legfontosabb szükséglete, az ő figyelmét nem vonhatja el.

A rézkarcon a napkorong előtt visszatekintő álló őzbak elfoglalja az egész képteret. Feszés tartásában ott lappang a gyors iramodás energiája. Az állatfigura rajzolata hasonló az erdélyi bokályokon szereplő szarvaséhoz, mely az előre néző habán mintát még régebbi népi tradíció alapján komponálta át több plasztikus feszültséget sűrítő megoldással visszatekintővé.

A kompozíció határozott, minden fölöslegest elhagyó, spontánnak ható vonalakból született. Az agancs és a fölemelt nyak tarajos játéku erőteljes kontrapunktja még jobban hangsúlyozza a rajz tömör tisztaságát.

INTEGETŐ LOVAS

Az egész képtérre felnövesztett lovas alakja befelé fordul legelésző lova hátán, és felhúzott bal kezével szalagot lobogtatva integet. Jobbra előtte, fölötte fénytelen, lemenő nap.

A rézkarc kompozíciójában a lakonikus vonalakon kívül különféle erősségű foltok félig-meddig véletlen játékanak jut nagy szerep. A kép nem egyértelmű. Fölbukkanhat bennük a népdal hangulata: „arra megyünk, amerre a nap lejár...” A lovas azonban nem bujdosó, betyár, nem is katona. Valaki, aki eltávozik, búcsút int. Valaki, akinek nem sürgős elmenni, kinek álldogáló lova a földig hajol. A kompozíció fő vonala a földhöz hajló lófej és messzeségbe lobogó szalag között feszül. A múltó idő, lemenő nap hatalmában is föllobbanó, elszakadni nem tudó visszavágyás képe ez, tovatűnő emlékek utáni sóvárgásé.

BEZÁRT KAPUK

A ballada Kőműves Kelemenje állhatott így, feketén a többé le nem omló falak előtt Világos föld, sötét ég, a kapuk hatalmas kagylói kőkeményen zártak, csak a legnagyobb sötétlik, mögötte a csend kutyája liheg, közte és a háttal álló férfi között három lepergő levél. Ki tudja, mi rejlik a kapukon túl? Megértés? Boldogság? Halál? Semmi?

Montaigne tapasztalatból tanácsolja., hogy lázas, viharos időkben nem szabad bezárni a kapukat, mert betörik őket, és akkor, jaj a lakóknak. A nyitott záruk védenek legjobban az erőszaktól. Itt azonban a figura esendő, magányos, a kapuk erősek közömbösek. Az ember ott szorong előttük, sejtelve sem lát mögójük, zörgetni se mer, vár reménytelenül. A moccanás nélküli kaputömbök talán a méretlen, osztatlan idő jelei.

FEKETE BÁRÁNY

Veress Péter írta volt Hittérítő című jegyzeteinek utolsó mondataként: „A főalakok a próféta, a politikus, a zsendár s az üzletember”.

A rézkarcon az apró fekete báránnyal szemben három alak. Az ítéletet – kenetteljesen, mint egy áldást – a középső püspök – bíró – politikus mondja ki. Fölötte magaslik a bajszos zsendár – hóhér-király, alatta a tudós-értelmiségi – üzletember ministrál inkvizíciós indulattól vagy szorongástól összeszűkülött szemmel elfordulva a ténytől. A kép bal fele-a fekete folt ellenére-a tisztaságé, jobb fele összebonyolódott voltában világosan felrajzolt, többfejű elfajult hatalomé, mely mást áldoz fel, hogy mentse a bőrét.

A fekete bárány nem próféta, csak áldozat. Azért szemelték ki a nyájból, mert más, mint a többi. Sorsa azonban prófécia: nem oldja fel, hanem súlyosbítja a föláldozók végzetét.

PÁSZTÓIAK

Példája ez a rézkarc a térből a síkba forgatott kompozíciónak, melyben a képelemek rendjét nem látszat – perspektíva, hanem az élményben, emléken betöltött súlyuk, szerepük határozza meg.

Fűzfák mögötti domb rajza felett – felhőn baktató menetként – emlék-alakok bukdácsolnak az időtlen, közeli-távol terében, felnagyultan, mégis kereső vonalakkal idézetten.

Elöl ifjú lépdél, talán szüleivel, azután egyre hajlottabb öregek, holtan is élők. Rend és békesség szerető finom humor öleli át a csoportot, itt nem holtak borzongnak régebbi halottjaik sorsán a latin-amerikai halál-kultusz kísérleteiként. A kedves szülőföld egy futama zendül át a művész emlékezetén. A folyton fogyó és kiegészülő ember-sor valósága, a kötelem átélése és a fájó mulandóság egybefonódik a mű hangulatában.

BÚCSÚZÓ

Ezt a művet áttetszővé, sejtelmessé teszi a *Fészek* című karc halvány rányomása. Az időt fent és lent fehér és fekete madarak röpte forgatja, ők a nappalok és éjszakák, életek és elmúlások megszemélyesítői.

A középső széles, magas sáv bálványként sorakozó alakoké. Négy paraszt asszony áll előttünk. Közülük egyet félig eltakar a felmagasodó sírkőre emlékeztető sötét folt. Jobbra ettől három alak. Az elsőbe áthatol a folt sötétje, kettérepeszti. A következő két asszony is egy-egy fél alakként zárkózik mögé, virágszál – memento árváskodik összehajló kezeik között.

A jelenés nem hagy kétséget, de az egyszerűsítést sem tűri. Eltávozott, távozóban lévő és soron következők együtt vannak, innen és túl csak madárszárny – suhintásnyira esik egymástól. A görög drámák asszonykórusa itt a megmásíthatatlan, tettektől független cselekmény hordozója.

Illés Mózes

Tompán dübögött alattunk a farúd. A lovak jobbra fordultak, hetyke ugrándozásuk meglassudott hegynek felfelé. Valaki utánunk kiáltott:

– Hé! Illés Mózes!...

A kiáltás ellebegett felettünk, s a közeli hegyoldalról öblösen hullámozott vissza. Hátrafordultunk. A kisbíró integetett, hogy álljunk meg. A trombitás kisbíró. Az ember azt gondolná, hogy a dobolás annyira hozzátartozik a kisbírói hivatáshoz, mint katonához a puska, paphoz a reverenda. A mi kisbírónk azonban trombitált, marsot fújt egy kiszuperált huszártrombitán. Gyakran hallottam, amint kacskaringós dallamokkal hívta fel a község lakóinak figyelmét nagyfontosságú dolgokra. A lovak is nagyon szerették, a láttán még akkor is táncosan dobálták magukat, mikor nem volt hivatalban. Most éppen lihegve ügetett utánunk. Egyik lábaszára karikára állt s azt kaszálva rúgta előre. Ilyenkor nagyokat döccent. Kezében egy papírlapot lobogtatott.

– A főjegyző küldi. Magának szól, intett rám, s markomba nyomta a cédulát. Tenyerével végigsimította homlokát, fújt egyet-kettőt és elköszönt. Lassan poroszkált visszafelé.

A cédulán ennyi állt a megszólítás után: „Legyen szíves ma este lakásomon felkeresni. Hajdu Menyhért főjegyző”.

Odanyújtottam Mózes bácsinak.

– Ki az a Hajdu Menyhért?

Mózes bácsi megbiztatta a lovakat, majd nagy gondosan körülszemlélte a borús eget, amiből megállapította, hogy a juhokat alighanem lehajtják ezen a héten a havasokból. Aztán válaszolt:

– Idevalósi parasztember. Fuvaros.

Párszáz méteres dökögés után még hozzátette:

– Lent lakik a Vitos bótossal szemközt.

Estére Hajdu Menyhértnél ültem. Nyílt tekintetű erős, zömök ember volt a főjegyző. 34–36 éves lehetett. Mindjárt a velején kezdte:

– Az összeírásnál kiderült, hogy a papot kivéve maga az egyetlen tanult ember itt Csíkszentmártonban. Tudta ezt?

– Nem. Nem ismerem annyira a községet.

– Mivel foglalkozik itt?

– Rönkfát fuvarozok Illés Mózessel.

– Hogy került ide?

Mindennapos történet volt ez akkoriban, röviden elmondtam. Hajdu figyelmesen hallgatott. Nézte a padlót és bakancsa sarkával halkán, ütemesen kocogtatta. Ahogy elhallgattam hosszabb szünet után felsőtestével lassan felém fordult.

– Nem akarna irodában dolgozni?

Váratlanul ért a kérdés. Ránéztem, de nem szóltam

– Nézze, meg kell indítanunk a közigazgatási életet. Szentmárton járási székhely. A község főjegyzőségét ideiglenesen elvállaltam. Főszolgabíró a közeli napokban küld

Brassó. Szükségünk volna egy járásbírósi főjegyzőre. Magára gondoltunk. A származási is megfelelő.

– Az lehet... főjegyző úr. De hát nem is ismernek. Hajdu bólintott.

– Igaz...

– És én semmit sem értek a közjoghoz!

– Én sem.

Hosszabb csend következett, s közben nem találtam semmi ellenérvet. A hiúság különben is úgy ugrált bennem, hogy majd megrepesztett. Ilyen nagy közjogi méltóságokat, hogy főszolgabíró, vagy járásbírósi főjegyző csak nagy ritkán lehetett nálunk látni. Akkor is olyan földöntúli lényként lebegett el velük a hintajuk, hogy nem is foglalkoztunk velük. A mi tudatunkig csak a községi főjegyző ért el. S íme, most Csíkszentmáton község főjegyzője felajánlja, hogy fogadjam el a járásbírósi főjegyzőséget. Tizenkilenc éves voltam.

– Nézze kérem – mondta Hajdu. Nekünk az nagy fényűzés, hogy egy írástudó fiatalember a havasokba jár fenyőrönkökért. Az igaz, hogy maga ott kár nélkül elügyetlenkedhet a favágók között. De egyetlen favágót sem tudok idehozni maga helyett. Azon kívül itt a tél. Ahogy nézem, a ruhája nem a legjobb. Az irodában pedig meleg van.

Ezek józan, reális érvek voltak. De hát nem kellettek nekem érvek. A hidegtől már most nagyon sokat szenvedtem, a ruhám meg...

Hát igen. Legtöbb fájdalmam és keserűségem okozója a Hajdu által is megcsodált gúnya. A farönköket az ember emeli, leteszi, s közben a két karján, ölén, combjain csúsztatja. A hitvány anyagot, ami rajtam volt, naponta morzsolta, szaggatta a fenyő. Az estém jórészt varrással, foltozással teltek el. Mivel néha ilyen, néha olyan színű foltra tettem szert, a ruhám elején már el is tűnt az eredeti szövet, csak tarka foltok összevisszasága mutatkozott. Nincs az a cirkuszi bohóc, aki tarkább köntöst tudna magának tervezni a publikum nevettetésére. Ehhez volt egy agyongyötört kalapom olyan emberek között, akik mind kucsmában jártak. A nadrágom féllábszárig ért. Széle és a bakancs közti területet 8–10 cm széles kékes-lilára fagyott csík töltötte ki mindkét bokám felett. E két bilincs nyomát még évekig viseltem.

De akkor, ott Hajdu Menyhértnél mégis azt gondoltam, hogy az iroda majd jóváteszi és feledteti rongyaimat. Első pénzből veszek három méter házi szőtetést és valamelyik szabóval megcsináltatom.

Egy hétig szekereztünk még együtt Mózes bácsival. Bennem az ördög bujkált, s az öreg Mózes bosszantására mindig ki is kíváncszott. Igen sokszor orra alá dörögöltem az én magas járási méltóságomat, amibe nemsokára majd beleülök. S bár a szándékom tiszta volt, gyerekes éretlenségem gyakran átbillentett a jó ízlés határán. Az öreg elég szelíden tűrte, néha azonban meg-megtekerte fejét, gondolván, hogy a nadrágos mégiscsak nadrágos, s lám ez sem különb a többinél.

Szombaton aztán jött a trombitás, hozta a kinevezést. Főispáni pecsét volt rajta s minden, ami kellett. Tudomásomra adta egyúttal azt is, hogy hétfőn reggel 8 órakor foglaljam el hivatalomat.

Hétfőn reggel Mózes bácsi nem szekerezett ki. Máskor a hat óra már úton talált bennünket, most hét órakor az öreg kint szöszmötölt az udvaron. Valami dolga van, mondta, s ezzel beértem. Hanem a subáját az utolsó pillanatban kértem el, majdnem foltosan indultam útnak.

Azám, foltosan. Az úton lefelé kezdett rágni, hogy hát azt a subát a meleg irodában le kell vetni, s akkor mi lesz? Erre eddig nem gondoltam. Pedig erre kellett volna ügyelnem jobban, mert a főszolgabíró is, miután megtudakolta, hogy ki vagyok, ajánlatot tett a suba levételére. Valóban az irodában nagyon meleg volt. Álltam vele szemközt, és elöntött a hőség. Ő meg csak mosolygott kedvesen, s várt. Hosszú másodpecek után mozdulnom kellett. Vetettem le a subát lassan, tempósan. Azahogy félúton megálltam. Az én emberem döbbsent tekintete állított meg. Végignézett rajtam. Én is végignéztam magamon, aztán újra magamra húztam a subát. Kínos csend fészkelte közénk, majd megszólalt a főbíró. Mosolygott megint:

– Biztosan van valami elintéznivaló dolga még, ugye?

– Igen..., van még.

– Mert azt a kevés aktát egyelőre magam is fel tudom dolgozni, úgyhogy egy-két napot adhatunk még magának. Kezével pár darab papírlapot emelt fel az asztalról, majd egyenként visszajuttatta őket.

– A kisbíróval üzenek, hogy mikor jöhet, addig is a viszontlátásra, sokszor üdvözlöm.

Kifordultam az ajtón, foltos zsebemben a kinevezéssel. Tudtam, hogy ide többé nem jövök. De hogyan megyek vissza az öreg Mózeshez? Mindig lassabbakat és mindig kisebbeket léptem. Közben töprengtem, mint Mátyás király juhásza, hogy mit hazudhatnék. Az öreg biztosan megszegyeníti este, ha hazajön. Elöttem erősen fogyott a hazáig tartó út. Már alig vánszorogtam s még mindig nem találtam ki semmi jó kifogást. Legjobb lesz, ha csendben összeszedem a motyómat, és észrevétlen eltűnök ebből a faluból. Ez lesz a legjobb.

Az udvarról lánccsörgést hallottam. Mózes bácsi még itthon volt, a lovakat fogta be. Sokáig álltam a kiskapuban, majd hirtelen elszánással beléptem. Az ajtót zajtalanul, óvatosan betettem magam mögött és megálltam földresütött szemekkel.

Mózes bácsi talán föl se pillantott, nyugodt, megszokott hangon szólt rám:

– Gyerünk Kálmán, gyerünk, mert este lesz, mire a Mogyorósra érünk. Ágnesnél már készen a tarisnya.

Mint a szabadult madár ugrottam be az udvarra, s nagy buzgón raktam fel a csatlórudat. Tíz perc múlva már a havasi úton kocogtunk fütyörészve, az induláskor lenyelt kisüsti pálinkától.

Budapest, 1959. december 23.

Elment...

(Költői verseny Galyasi Miklóssal)

1.
Szél jár, s a falon
Kopottan táncol
Rőt kandúrként
Az est.

2.
Falevél perdul
Sodródik, rezdül,
Eltűnik lassan
Lábnymodként.

3.
Hűvösen, kéjjel
Vedlik az éjjel.
Nyűgös szeszéllyel
Hajnalt lesek.

Hódmezővásárhely, 1959. július 25.

Tűnődés

Kint tejfehér köd gomolyog.
Torkot pántoló hideg ver be
a kapu alá.
Elmúltál negyven éves.
Miért csavarogsz még mindig
sután,
fal mellé húzódva,
megrettenve
a rideg, málló lépcsőházakban?
Miért nem léped már át
lábadat gondosan letörülve
a sárgarézszalagos küszöböt?

Miskolc, 1965, november 12.

Változatok

I.

Eljöttek ismét
Testvéreid
a Fekete Angyalok.

Hívatlanul.
Most kézről-kézre adunk
s nézel vélök farkasszemet
kiszáradt szemekkel.
Ha majd a látogatásnak
egyszer mégis végeszakad,
akkor terítsd magad fölé
a közömbösség köpönyegét
hogy senki ne lásson
és sírjál sokáig
ahogy ember sírhat.

1966. április 12.

Változatok

II.

Körülvettek Téged
Testvéreid
a Fekete Angyalok.
Körülötted állunk.
Beszélgess Vélök
szelíden.
Szólj mindenikhez
egy-két kedves szót
amint illik,
ahogy Hozzád méltó.

Kitörni már úgysem tudsz közülük.

1966. április 13.

Hajnali ének

Áldott pillanatok.
Mikor a gyűrődés évezredeiből
Aranyködök gomolyognak
s nem a Fekete Pók szövi
kegyetlen feszesre körülötted
hálóját.
Mikor a hajnal nem permetez
nehéz könnyeket
görcsös homlokodra,
s málló hajad peremét
nem koszorúzza a
Félelem.
Mikor torkodat nem feszíti
a hangtalan üvöltés,
nyakadon az erek nem
repdesnek sebesen,
s tulipánod
ilyenkor rézvörös színű,
Ó hajnal!
Száráítsd fel hűvös harmatodat
homlokomról,
adj békét a szívnek,
hogy ne háborogjon.
Jószagú füveid
ostromló lajtorjáival
csatakozz be inkább,
mikor pirkadatkor
gőzölgő vizeidet
járom.

Budapest, 1966. május 22.

Elmenni

Mikor mellőled mindenki
elmarad,
Mikor senkivel nem férsz már
össze,
Mikor önmagaddal kerülsz
ellentétbe,
Mikor önmagadat sem bírod
elviselni,
Akkor kell elmenned csendesen,
hogy árnyékkodat se vegyék észre,
ahogy vonszolod magad után.

Csak úgy menj,
hogy nyomot se hagyj magad után.
Ne őrizzen senki emléket rólad,
gúnyt, megvetést, keserűséget.

Budapest, 1968. április 1.

Csak

Úgy élek már,
ahogy a rajzaim mutatják.
Fehér
fekete.
Fehér
fekete.

Átmenet nincsen közöttük.

Budapest, 1968. június

A szirti madár...

A szirti madár
magasan repül.
Egyedül.

Budapest, 1972. április 11.

Hiába lövöd...

Hiába lövöd
Uram,
Rám a boldogság nyilát,
Már nem érzem a
Sebét.

Miskolc, 1972. április 11.

Hajnalvárás

Az éjszakák hófehér madarak.
Fehér a körmük is,
mellyel piszkos-szürke testem tépik
pirosra.

Hol az a hajnal,
a nyugalom fekete szigete,
hol csatakos testem fekete madarak szárnyai
szárítják?

Budapest, 1975. október 22.

Fenyőerdő

Olyanok ott az emberek, mint a fenyőerdő. Az messziről sötét, komor. Csak ha benne jársz, érzed a tiszta világot, mely körülzsong, megragad, s többé nem ereszt el soha. Jársz a hegyi ösvényen, lábad meg-megcsúszik a millió elhullajtott tűlevélen, megkapaszkodsz egy-egy sudár fenyő göcsörtös, vörös kérgében, s ujjadon napokig hordozod a gyanta balzsamos, nehéz szagát. Ahol ritkulnak ott fönt a fák, lassan kiérsz egy tenyérnyi havasi rétre. Fejed belefúrod a kaszára érett, dús fű keserű, fanyar illatába és fekszel, fekszel. Valahol, távol, madár csattog, zúg az erdő s a völgyben sustorog-morog az Úz. Hanyattfordulsz. Fogad között a vadzab karcú szára morzsolódik, feletted fehér égi hajók úsznak messzire. Kinyújtod értük a karodat, mint akkor régen, mikor még hitted, hogy megfogod őket. Fekszel hunyt szemmel.

S egyszerre megáll az erdő. Szél fordul talán, s egy-két pillanatig minden megáll. Semmi, semmi sincs körülötted, lebegsz testetlenül. Régi hindu mesékben olvastál talán hasonlóról, s íme a mese eljött érted, nyitott tenyerén libegtet. Villanásnyi idő, – az előbbi madár már újra csivitel, zúg-búg az erdő, egy hangya szuszog óriási terhével arcodhoz közel. A gyalogúton felbolydult lélekkel botorkálsz vissza.

Budapest, 1959. december 28.

Illusztráció

Zsigray Júlia: Csendességi fogadalom (Budapest, 1971)

HORVÁTH ISTVÁN

„Csak szabad madár van...”

„...az európai és magyar
 hagyomány egybe olvasztása
 hozhat létre olyan eredményt, amely
 a magyarság számára is jelent valamit”
 (Kodály Zoltán)

Csohány Kálmán hazatérése

A köztudottan Nógrádban született művész és a szülőföld kapcsolata – az 1950-es évek végétől érzékelhetőek e jelenségek – látványosan elhidegült. Ennek pontos oka mindmáig ismeretlen. A feltételezések között éppen úgy szerepel a művészi pálya elmélyülésének, belső összefüggésekre figyelésének meghatározó élménye, de az is hozzájárulhatott e tényhez, hogy a helyi kapcsolattartók elfeledkeztek a művész létéről, egyre erősödő szakmai tekintélyéről. Pedig, ha figyeltek volna, számukra is nyilvánvalóan feltárult volna az az egyre terebélyesedő „tulajdonlási” igény, amely akkor volt kibontakozóban, ország szerte. Azt a helyzetet is e problémakör közé kell sorolnunk, hogy a helyben megújulni akaró, és köztük több országosan is elismert, tehetséget felmutató művész némelyike –, akik valamiféle alkotói kört kívántak létrehozni, de még amorf állapotban léteztek – érzékelhető szakmai féltékenységet sugárzott Csohány felé. E felfogást az akkori művészetirányítók, ha nyíltan nem is, de látenszen elfogadták. Úgy tűnt, hogy az ő esetében is megvalósul a régi mondás: senki sem próféta saját hazájában.

Mindez nem befolyásolta a közönség és a szakmai egyre növekvő érdeklődését. A 60-as évektől számíthatjuk ezt a helyzetet, a kettős irányból jelen lévő magatartás kialakulását, amely mind a szakmai, mind a művészetet támogató irányítói körben megfigyelhetjük. Ennek jelei a szaporodó külföldi és országos kiállítások, ösztöndíjak, a közgyűjteményi vásárlások növekvő száma.

A meghívások között Miskolc város invitálása volt a legerősebb. A miskolci művészek Csohány iránt kinyilvánított őszinte szeretete, a művésztelepükre szóló meghívása folyamatos alkotó feltételek biztosításában láthatóvá is vált. E figyelem állandósulását az emberi melegséget, közösséget igénylő művész őszinte ragaszkodással honorálta meg. Az összes „igény” közül ennek teljesítése látszott valószínűnek, ami végül is azt eredményezte, hogy Feledy Gyula a valóságnak megfelelően, hitelesen írhatta le: „Csohány Kálmán hazajött Miskolcra”. A két művészt őszinte férfi barátság fűzte össze. A dolgozat címéül választott gondolat egy Csohány rajzban fogalmazódott meg, amely 1968-ban készült, és Feledynek dedikálta az alkotója.

Ezeket ismerve is elmondható, hogy Csohány a hazai hívó szót várta leginkább. Az övéinek akarta bemutatni eddig munkássága eredményeit. Mindezek miatt is

feltűnő volt, és szinte süttött a nógrádi hallgatás, a szülőföld csendje. Végül is a 70-es évek közepén megtört az itteni kiállítási gyakorlat végérvényesen. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy néhány év óta működő salgótarjáni múzeum – már az új kiállítására készülődés jegyében – folyamatosan gyarapította a Nógrádból elszármazott művészek alkotásait, köztük a Csohány rajzokat és rézkarcokat is, de bemutatkozó tárlatra még nem került sor, csupán kisebb kiállító helyeken történt a gazdagodó életpálya egyes darabjainak és a közönségének találkozója.

1976-ban, a szécsényi Kubinyi Ferenc Múzeumban megnyílt kiállítás vállalkozott az úttörő szerepre, amikor a múzeum gyűjteményében található, valamint a művész saját tulajdonában lévő rajzok, grafikák válogatott anyagából mutatott be nagyobb kollekciót. A tárlatot kísérő katalógusban olvashatjuk a kissé még bátor-talan eligazító szöveget: „...ő ismer bennünket. A jó tulajdonságainkat, a gyengéinket is. A húsunkba, a vérünkbe vág. Mert az ő világa – a mi világunk. Szép vonalai mögött tisztán és plasztikusan lüktet az élet, közelmúlt, meg a ma, az élő ember. Nemzedékünk nógrádi népe”. „A gondolat igazságára Csohány néhány év múlva nemcsak ráerősített, hanem szélesebb kitekintésben láttatta munkásságának értékeit, amikor így írt: „Szűkebb hazám embereit ismerem jól, de úgy érzem, hogy az ő örömük, vagy bánatuk papírra, vagy rézlemezre való vetésével egyetemes emberi magatartást közelítek meg. Ez a legfőbb célja és értelme munkáimnak.”

A tárlatot megelőzően még történt valami. Országos megbízás alapján elkészítette az akkor épülő Karancs szálló bárjában csodálatos alkotását. A mozaik fal bibliai témát dolgozott fel, a helyhez is illeszkedően. Az énekek éneke feldolgozására vállalkozott. Az alkotást vegyes közönség fogadtatás kísérte. A mai érdeklődőnek is feltűnhet, hogy első sorban a város értelmiségének bizonyos hányada fejtette ki ellenvéleményét, annak erotikus megjelenítése miatt. Ez a tény értelmiségünk e részének mai, kortárs művészeti ismereteinek állapotára világított rá, másrészt Csohány helyi ismeretlenségét is példázza. Az eset groteszkségét Zalka Miklós, később megjelent kisregényében is kifigurázta. Később, a rendszerváltás közepén, a vendéglátó egység új tulajdonosa el akarta a művet tüntetni. A lebontást végül is itt sikerült elkerülni. Nem volt ilyen sikeres a pásztói áruházban elhelyezett mozaik sorsa. Azt az új tulajdonos minden szó és engedély nélkül távolította el. Az alkotás sorsa azóta is homályos.

Az ellentmondásos haza érkezést kiegyenlítette több pozitív élmény, amely Csohány hazatérését, művészeti munkásságának helyi befogadását példázza. Ezt a megállapítást igazolja, hogy sikeres külföldi kiállításokon túl az évről évre megrendezett, a megyei művészek éves munkásságát bemutató képzőművészeti tárlatok, így a Salgótarjáni Tavaszi Tárlat állandó kiállító művésze volt. Az 1982-es, első Országos Salgótarjáni Tárlat külön kamara kiállítással tisztelgett a lezárult életmű előtt. A tárlat egyik fő díja azóta is az ő nevét viseli. Az itthoni élete arra is rávilágított, hogy mely művészi kör kedvelte, kik számára volt kevésbé szimpatikus. Elsősorban a pásztói művésztanárok, és a fiatal tehetséget mutató alkotók körében érezte jól magát. Baráti nexusban volt a megyei születésű, de ugyancsak Pesten élő, és többnyire ott alkotó ifj. Szabó István szobrászművésszel. Sajnálatos, hogy a megyében élt vezető, vagy magát annak tartó művészek között is találkoztunk ellenlábásával, tanúi lehettünk az irányukból kezdeményezett, az őt ért igaztalan támadásoknak. A megyei irányító szervek elismerték, nagyra tartották művészi munkásságát. Ezt

bizonyítja az a tény, hogy 1975-ben megkapta a legmagasabb, a megyében alapított kulturális díjat, a Madách-plakettet, amely valóságos elismerése volt a közönség Csohány iránti megbecsülésének. A művészi pálya kimagasló állomásává vált a Salgótarjánban megrendezett, munkásságának java termését bemutató 1985-ös tárlat, amelyet a kor legmagasabb rangú megyei politikai vezetője nyitott meg. Sajnos ezt az igazi művészi szempontból is fontos eseményt korai és váratlan halála miatt, nem érthette meg.

A sokakat megrendítő könyv

1983 nyarán Pál József, aki akkor a *Palócföld* című folyóirat szerkesztője volt, Nagy Gáspár költő kíséretében megkeresett. Az utóbbi kezében egy olyan kopott táska volt, amelynek mélyén kézirat kötegek szoktak rejtőzni. A feltevésemben nem csalódtam. Tényleg „kézirat” csomagot adtak át, de ez sok, és alapulajdonságaiban eltért társaitól, Kormos István *Szegény Yorick* című, nyomdát megjárt kötetét foghattam a kezemben. Ez volt az első meglepetést kiváltó élményem. A könyv kinyitását követően folytatódott a csodálkozásom.

Ugyanis a kötetben található versek mellett egy-egy rajz volt látható. Csohány Kálmán rajzai, adták tudtomra. Amint ez a továbbiakban kiderült, a művész minden vershez elkészítette a maga élményét hordozó rajzocskát. A könyv egyedi példány, aminek első darabját Dr. Keresztury Sándor miskolci orvosnak dedikálta Kormos István. A két ifjú látogatását azért ütemezte be, hogy a megye és Csohány kötődésének adjuk újabb jelét, vagyis a könyv a rajzokkal együtt kerüljön újból kiadásra Nógrád megye anyagi és erkölcsi támogatásával. A kötet tulajdonosa ehhez az akcióhoz a beleegyezését adta. Az ötletet jónak tartva, elkezdődött a pénz és a kiadás fontosságát bizonyítandó, a különböző vezető személyiségek meggyőzése. Mind a két feladatot sikerült teljesíteni. Egy év múltán, 1984-ben kézbe lehetett venni a képzőművészeti és irodalmi szempontból egyaránt különleges kötetet. A 118 kép önálló alkotás, mondhatni valóságos és otthon is megszemlélhető tárlat. Amint Csohány művészetét legjobban ismerő művészettörténész, Supka Magdolna minősítette az „...illusztrátori mediumitása csúcsát érte el” az alkotó. Éppen olyan elragadtatással írt a szerzőpáros „világvarázslásáról” mint ahogy a költőtárs, Nagy Gáspár is, aki úgy vélekedett a versekről, hogy azok vonzanak „...szívet és tekintetet”.

A könyv közönségsikerét igazolta, hogy a megjelenését követően eltűnt a könyvpiacról, és azóta is unikális terméke, kincse Nógrád szellemi életének.

Dokumentum:

a Művészeti Bizottsági ülés – 1963. február 4.

MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG
KÉPZŐMŰVÉSZETI ALAPJA
I./670./1962. sz.

MEB-jegyzőkönyv száma: 33/1.
Szerződés kelte: 1962. szept. 24.

Jegyzőkönyv

Felvéve 1962. december 20., a Képzőművészeti Alapnál az iparművész Bíráló Bizottság üléséről.

Tárgy: beruházásként megvalósításra kerülő képzőművészeti (iparművészeti) alkotás bírálata, tiszteletdíjának megállapítása.

A mű alkotója:	Csohány Kálmán grafikusművész
Beruházó:	Nógrád megyei Tanács VB Tervosztálya
A mű helye:	Salgótarjáni szálloda
A mű megnevezése:	kerámia falikép
Bemutatott lépték és anyag:	az egész kompozíciónak 1:3 rajza

Jelen vannak:

I. Szaklektor:	Domanovszky György
II. Művészeti szakbizottsági tagok:	
a) Képzőművészek szövetsége részéről:	Gádor István keramikusm. Szentiványi Lajos fm. Sinka Mátyás szaklektor
b) A beruházó részéről:	
Nógrád megyei Tanács VB Terv.o.	Petneházi Bálint
Salgótarjáni városi Tan.	Lengyel József
Nógrád megyei Tanács Népm.o.	Kojnok Nándor
MSZMP salgótarjáni VB	Vonsik László
MSZMP Nógrád m. Biz.	Czinke Ferenc
Egyéb szervek képviselői:	Hegedűs Gyuláné előadó

Meghívást kapott, de nem jelent meg:

I. Kiss Roóz Ilona
II. Benkhard Ágost

A jegyzőkönyvet vezeti: Hegedűs Gyuláné

Készült 2 példányban

Tárgyalás

A Bizottság a bemutatott 1:3 színes falkompozíciót egyhangúan elfogadja.

Kéri a művészt, hogy a kivitelezés előtt Gádor István keramikusművésznek 1-1 színből, de különösen az alap zöld színéből mázas mintát mutassanak be.

A kivitelezett munka átvételének határideje: 1963. szept. 20.

Szavazás az elbíralt mű elfogadásáról (módosításáról; elutasításáról), a végleges tiszteletdíj megállapításáról, illetőleg a szerződés szerint esedékes tiszteletdíj-részlet kifizetésének engedélyezéséről.

I. Szaklektor:	elfogadja.
II. Művészeti szakbizottsági tagok:	elfogadják.
III. Érdeelt szervek:	elfogadják.
IV. Képzőművészeti Alap:	elfogadja.

K.m.f.

Aláírások:

Petneházi Bálint s.k., Domanovszky György s.k., Lengyel József s.k., Gádor István s.k., Sinka Mátyás s.k., Vonsik László s.k., Jánossy György s.k., Redő Ferenc s.k., Kojnok Nándor s.k., Hegedűs Gyuláné s.k., Czinke Ferenc s.k., Hrecska József s.k.

Hegedűs Gyuláné ea. szavazatával egyetértek.

Budapest, 1962. december 27.

Szöllősi György s.k.

A szavazás eredménye: egyhangúan elfogadva.

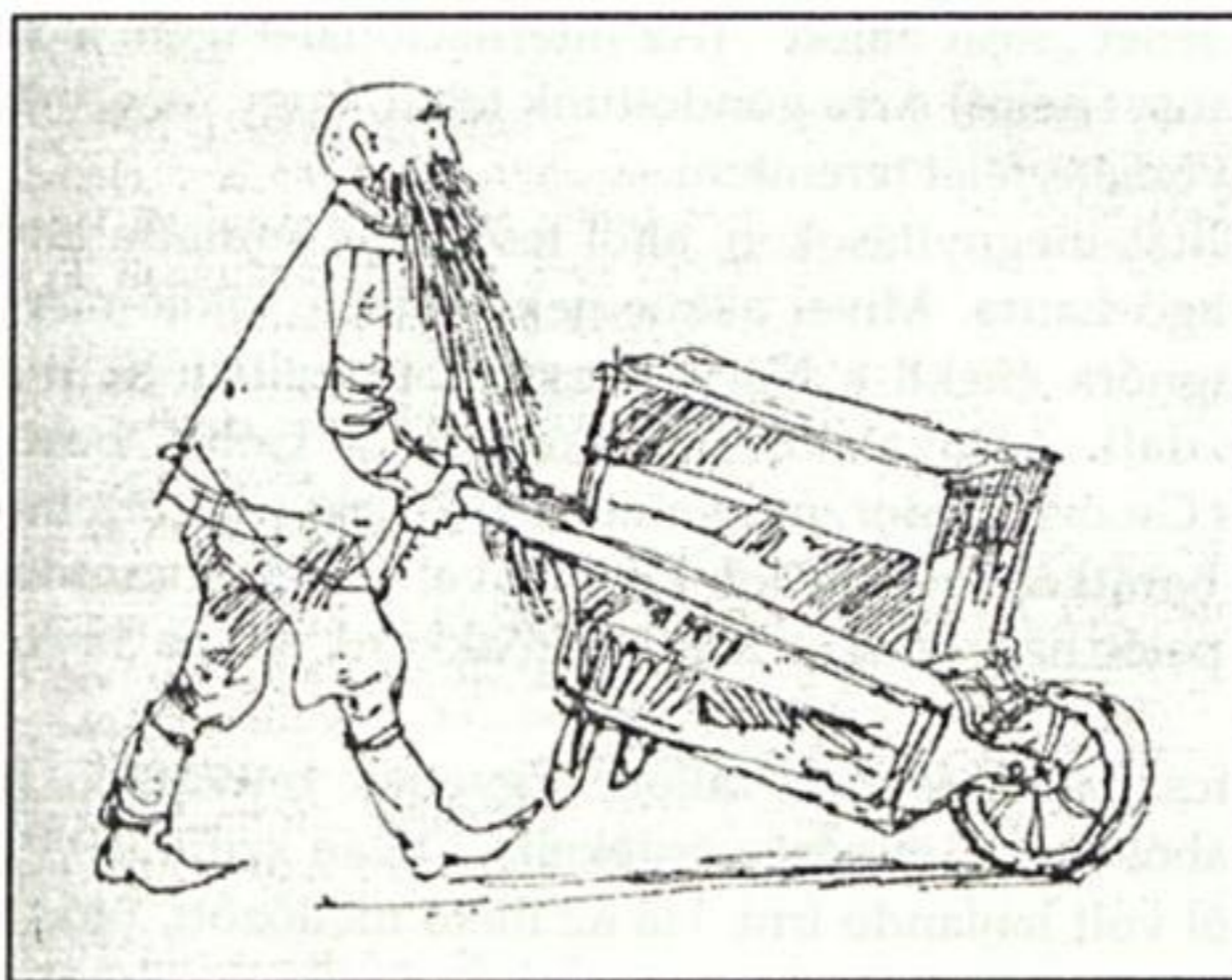
A Titkárság vezetőjének!

A MB 1/5/62. sz. határozatára való tekintettel a jegyzőkönyvet az előiratokkal együtt átadom és kérem, hogy szíveskedjék az ügyet a Művészeti Bizottság elé terjeszteni állásfoglalás, illetőleg igazgatói döntés végett.

Budapest, 1963. január 3.

Szöllősi György
osztályvezető s.k.

(Adatok és adalékok a hatvanas évek művészetéhez. A Művészeti Bizottság jegyzőkönyvei 1962–1966. I. kötet. Szerk.: Weher Tibor. Képző- és Iparművészeti Lektorátus, Budapest, 2002.)

Illusztráció

Joós F. Imre: Kaponya Szilveszter kalandja (Budapest, 1957)

Csohi

Egy barátság története

Ha a képzőművészek, s ezen belül a jeles grafikusok közül kellene Nagy Palócot választani, ezt a rangot mindenképp Csohány Kálmánnak kellene odaítélni. A testben és alkotói erényekben egyaránt óriásnak mondható emberrel én csupán egyetlen alkalommal találkoztam. Döntse majd el az olvasó, hogy jogosult vagyok-e a bizalmas, baráti Csohi becenév használatára. Az az egy alkalom a bátyám temetése volt, és az ezt követő óra, amikor Csoóri Sándorral eljöttek szomorú tort ülni a bátyám által végleg elhagyott Karinthy Frigyes úti lakásba. Ott, akkor, a sógornóm megkérte Csohányt, hogy honoráriumként rajzoljon valamit annak a kórházi főorvosnak, aki nagybeteg testvéremet baráti szeretettel nemcsak kezelte, hanem külön szobában, az akkori viszonyokhoz képest, ha úgy tetszik, luxus körülmények között gondoskodott róla.

A bátyám temetéséről csak annyit, hogy családjunk akkor sok gonddal küszködött, s mély gyászunkat csak tetézte, hogy a szertartást sem volt könnyű megoldani. Testvérem hitét a jóságos égi Atyáról erősen megtépázta a Don kanyar, a zsidóüldözés, az asszonyok, gyermekek háborús szenvedése, a front borzalmainak tudomásulvétele. A bátyám ugyanakkor a magyarságra rátelepedő kommunista uralomtól is keményen elhatárolódott, így aztán sem egyházi, sem elvtársi búcsúztatásról nem lehetett szó. Bátyám, a Magyar Nemzeti Galéria főigazgatóhelyetteseként és a Művészet című folyóirat szerkesztőjeként hunyt el. Őt Aczél elvtárs csak a halálos betegségére való tekintettel nem váltotta le, így járt neki a „saját halottság”. Ám azt megüzenték: ha a sírnál végső akarata szerint elénekeljük a Himnuszt, nem lehet „saját halott”. (Az Internacionálét igen, a Munkásörnek egy baját igen, a Himnuszt nem!) Arra gondoltunk tehát, hogy megpróbálunk a temetésen valami új hagyományfélélet teremteni.

Azokon a kiállítás-megnyitásokon, ahol testvérem mutatta be a művészt, gyakorta énekelt Faragó Laura. Mivel akkor neki is friss, fájdalmas gyásza volt, azt vállalta, hogy magnóra énekli a Nagy hegyi rabló balladáját meg néhány szép, szomorú székely dalt. A ravatalozóban Pogány Ö. Gábor beszélt, mint István bátyám főnöke, és Csoóri Sándor, mint a növekvő erejű népi értelmiség képviselője. Csohány viszont barátként jajdult fel, könnyeivel küszködve. Megidézte a Mátra felől fújó szelet, a palóc nép gyászát. Méltó záróakkord volt ez az elmaradt Himnusz helyett.

Testvérem furcsa ars poétikát vallott. Egyetlen művészeti irányzathoz sem csatlakozott, igazából csak a minőség érdekelte. Olyan kritikus volt, aki eltökélten, csak a legjobbakról volt hajlandó írni. Ha az illető mellőzött, üldözött volt, az csak növelte az ő kritikusi harci kedvét. Legyen a művész népi vagy absztrakt, monumentalista vagy apró agyagszobrocskák készítője – csak az volt a fontos,

hogy nyújtson jót és egyénit. Szívből örvendett a tehetségnek, az erőnek, így tucatszani művésztől hallottam halála után, hogy ő volt az igaz, értő barát.

Csohányról ő írta az első kis könyvecskét, és minden alkalmat megragadott, hogy a robosztus tehetség elnyerje méltó helyét. István bátyám kettős vagy többes látására jellemző a korabeli grafikát bemutató kiállításról írt bírálata, amelyet a *Hagyomány és lelemény a képzőművészetben* (1972) című könyvében is megjelentetett. Itt a már elhalt, és az élő nagy öregek után így folytatja:

„Kondor Béla után az élre tört két másik grafikus: Csohány Kálmán és Gross Arnold. Egyikük sem igazán szalonképes a készítési kánonok örök szent akadémiája nevében. Nagy Istvánt ugyanilyen alapon tarthatták némelyek faragatlan östehetségnek. Csakhogy Csohány tömbös eredetisége, Gross naivitása nagy adomány olyan időben, mikor az eklektika könnyen megfogja a szépmesterségek pallérozott művelőit. Ennek a két művésznek nincsen alteregója a nemzetközi kiállításokon. Csohány nem kevesebből merít, mint a lét és kultúra hazai ősforrásaiból, Gross pedig a gyermek tágra nyílt szemével látja varázslatos világát. E két ellentétes alkatú egyéniség minden tekintetben teljeset ad ki a kezéből. Nincs miért átöltözniük, stílusuk van, szilárd és maradandó fundamentumuk, amire felrakhatják formába öntött új élményeiket.

Gross Arnold művészete még nagyjából mindenki számára jobban hozzáférhető; már aki nem felejtette el, hogy valaha ő is volt gyermek, ő is járt hétköznapi csodák birodalmában. Csohány jobban ingerelheti az olyan szemlélőt, aki élt és tanult ugyan, de keveset látott itt, és szűkös az emlékezete. Csohányban vastag néprétegek és időrétegek nyilvánulnak egyénien, mai aktualitással. Ő népi-nemzeti alakja a grafikának, tud egy nyelvet, amit előtte is kevesen tudtak.” (Mivel feltehetőleg ebben az emlékszámban mások is idézik testvérem kritikáit, én ezzel abba is hagyom az idézgetést.)

Tudom, hogy leírtam már, de most, a folytatás érdekében, még egyszer meg kell erősítsem, hogy a képzőművészek egész csapata tartotta segítőnek, patrónusának, őszinte hívének, így tehát igaz barátjának Istvánt. Az erdélyi faragó Szervátiusz Jenőtől a nonfiguratív Csiki Tiborig hosszú a sor. Az sem mellékes, hogy a bátyám a jó szó mellett, mint a Galéria vásárlója, gyakorta módot talált a segítségre. Történt ez olyan esetekben, amikor a hivatalos kritikától eltérő volt a véleménye.

Csohány tehát csak egy barát volt a sok közül? Nem. Csohányról, ha nem lenne egy emlékező írásban szokatlan, azt mondanám, hogy ő cimbora is volt, földi és jó haver. Gyakoriak voltak a derűs családi összejövetelek, tréfálkozással, időnként még nótázással is. A borongós hangulatra hajló művészt a bátyám, sőt a sógornőm is, mindig és következetesen csak Csohiként emlegette.

E barátkozás egyik bizonyossága volt három Csohány grafika, amelyeket testvérem hagyatékából örököltem. Az egyik közülük szobámban olyan helyre került, hogy hajnalban, amikor kinyitom a szememet, ezt látom meg először. Talán egyetlen vonallal megrajzolt ez a legelésző, pompás agancsú szarvasbika, mögötte, a szépívű domb tetején jellegzetes Csohány-bokrok, fű helyett pedig hat sokágú csillagocska. A kép alján ceruzával írott ajánlás: „A leánkának baráti szeretettel Csohány K. 1966.” Az ajánlás magyarázata, hogy a sógornőm erdélyi leánka volt, így a lánykát imígyen, életében talán soha nem mondta ki. Ez tetszett Csohinak.

Akadnak a bátyámnak olyan vendégei, akiknek szórakoztatására engem következetesen magához rendelt. Csohi esetében erre nem volt szükség. Őt mindig csak emlegették előttem.

A mondottak után érthető, hogy gondosan gyűjtöttem, számon tartottam a róla szóló megnyilatkozásokat. Mert ilyenek bőven akadtak. Salgótarján várossá alakulásának 60. évfordulója alkalmából megjelent emlékkönyvben leírtam: Sára Sándor „bűne”, hogy beszabadította a filmszakmába. Sárát és Gaál Pistát nagyjából a diplomájuk megszerzésekor ismertem meg. Nagy szeretettel néztem tehát első sikeres filmjüket, a Sodrásban-t. Itt a barátjuk értelmetlen halála miatt megzavarodott, lelkiismeretfurdalással küszködő fiú egy szobrászművésznél keres gyógyírt gyötrelmes gondolataira. Kiderült, hogy ez az atya-figura nem színész, nem is szobrász, hanem Csohány Kálmán. Micsoda ráézés, hogy ezt a szerepet rá osztották a fiúk! Így láthatjuk mozogni, beszélni Csohányt, mert tudomásom szerint a dokumentumfilm-készítők sem kényeztették el.

Nem tudnám pontosan megmondani, hogy mikor, négy vagy hat éve, összejött egy palóc témájú forgatókönyvem. Felhívtam Gaál Pistát, aki mint Csohány, szintén pásztói, vagy ahogy mifelénk mondják: pásztohai. Amikor elmondtam, hogy egy forgatókönyvvel szeretném megkínálni, első szóra kocsiba ült és eljött hozzám. Csupán azért, hogy megmondja: indiai feladatai és a háromrészes Bartók filmje annyira leköti, hogy hazai játékfilmmel belátható időn belül nem tud foglalkozni. A kéziratot pedig el sem viszi, el sem olvassa, nehogy véletlenül úgy nézzen ki, mint-ha utólag csalódott volna. De eljött, hogy mindezt szóban mondja el. Hát ilyen úriemberek is élnek még mifelénk.

Ebből az alkalomból hosszasan beszélgettünk Csohány Kálmánról. Gaál Pista elmondta, hogy öreg barátja nagyon szeretett kirándulni. Együtt jártak Szurdokpüspökin, Ágasváron, Fallóskúton, bejárták a környék gyönyörű vidékeit, és ilyenkor valóban ugyanaz az az okos, öreg barát volt Csohány, akit a filmben is a maga természetességében bemutatott. Ezeket a beszélgetéseket egyébként évek múltán aligha lehet visszaadni.

Akkor, amikor még köztünk volt Csohány Kálmán, alaposan kikérdeztem Tőry Klára fotóművészet-történész barátomat, aki akkortájt tanár kollegája volt Csohányynak a budapesti Képzőművészeti Gimnáziumban. Klári elmondta, hogy a gyerekek nagyon szerették, de a tanártársak egy része már kevésbé. Túl nagy formátumú figura volt Csohány abban a tantestületben. Csohány minden évben következetesen megrendezte kertjében a bográcsgulyás partit a kollegáinak, de különben nagyon visszahúzó volt, talán senkivel sem barátkozott közülük. Titkolni próbálta, hogy rosszul érzi magát a gimnáziumban. Amikor ezt a bátyámnak egy alkalommal elmondtam, ő csak ennyit jegyzett meg: „Csodálkozol? Csohinak a főiskolán lenne a helye!”

Ha csak alkalmam nyílik rá, mindig eldicsekszem azzal, hogy a Magvető Kiadónál öt könyvemet szerkesztette jeles és nagyon tisztességes Kossuth-díjas költőnk, Csánádi Imre. Ő dunántúli létére szerette a Palócföldről írott regényeimet, novelláimat. Egy alkalommal ő hívta fel a figyelmemet rá, hogy arról a tájékról, három faluról, Mátraballáról Mátraderesckéről, de leginkább Bodonyról van egy szintén általa szerkesztett nagyon szép szociográfia. Morvay Judit néprajzkutató *Asszonyok a nagycsaládban* címmel gyűjtötte össze „Mátraalji palóc asszonyok élete a múlt

század második felében” alcímmel az akkor még fellelhető hagyományokat. Úgy éreztem, illő találkozást kérni tőle, és elbeszélgetni közösnek mondható, vagy inkább két egymást követő korszakra vonatkozó élményeinkről. Kedvesen meghívott a lakására, méghozzá a feleségemmel együtt. Meg kell mondani, hogy ez a találkozás nem egészen úgy sikerült, ahogyan elterveztem. Morvay Judit férje, Diószeghy András a nagy sámánkutató volt, aki már szinte a megérkezésünk perceiben magához ragadta a szót, és nem is engedte el mindvégig. Élmény volt őt hallgatni. Még mindig mosolygok, ha eszembe jut, hogy Mongóliában, a börtönből kivezetett sámán megfelelő őrizet mellett találkozhatott csak a kutatóval. A transzbaeséshez némi vodkára volt szükség, ám amikor a sámán már nem csak kortyintotta, hanem hintette is a vodkát, s már kezdett volna transzba esni, akkor az őt kísérő felügyelő tiszt azonnal visszaparancsolta a való világba. Sok szép történettel gazdagodva váltunk el, bár ezek nem a palócokról szóltak. Kaptam viszont egy dedikált könyvet Morvay Judittól, benne a dátum: 67. XI. 22.

Kis kitérővel hadd mondjam el, hogy a az én falumtól, Mátraballától, a hegyen át csak hat kilométerre fekvő Bodonyba, dokumentumfilm készítés ügyében csak ebben az ezredévben jutottam el. Meghatottan nyitottam be a Vidróczky kocsmába, ahol a Morvay könyv alapján az volt az első kérdésem: Melyik az a szép, sokat emlegetett hegy, a Martalóc? Legnagyobb megdöbbenésemre senki sem tudta megmondani. Pontosabban igen határozottan állították: ilyen hegy Bodony közelében nincsen! Az éppen a kocsmában tartózkodó hat, nyolc javakorabeli ember közül egy sem tudta, hogy őseik a Galyatetőt emlegették Martalócként. Hamarosan kiderült, hogy a hagyományok is nagyon megkoptak. A korábban elzárt világú faluból a második világháború után háromszázan áttelepültek a Dunántúlra, a kitelepített svábok házába, s emiatt a bodonyi lakosság úgy megcsappant, hogy ma már minden második ház a vikendeseké. A németeken kívül pestiek, kecskemétiak és szegediek jönnek ide nyaralni. Becsületükre legyen mondva, hogy a megmaradt öreg házakat vásárolják fel, és arra is nem egy példa akadt, hogy az utcai homlokzatát elrontó nagyméretű ablakokat újra a régi kicsire cserélték vissza.

De hogy jön be ebbe a történetbe Csohány? Nos, úgy, hogy Morvaynak azóta már újabb kiadást is megért könyvét ő illusztrálta. Gyönyörű és hiteles rajzok erősítik a szöveg hatását. Amikor Csohány életművét számba vesszük, amikor Csohány palócságát firtatjuk, ezekről az illusztrációkról sem szabad megfeledkeznünk.

A mondottak alapján furcsának tűnik, hogy egyszer a bátyám azzal hökkentett meg: Csohi haragszik rád! El nem tudtam képzelni, mit és mikor vétettem ellene, hiszen ha távolról is, de nagy tisztelője voltam. Aztán sikerült kinyomozni, hogy tulajdonképpen mi történt.

Az időben fél évet a Magyar Hírlapnál vendégszerepeltem. Barátaim csaltak oda, s nekem is kedvem volt a riporter munkához, az élményszerzéshez. Ám a féltékenyek hamar elmartak a laptól, nehezen viseltem, hogy folyton olyan feladatokkal akartak megbízni, amihez nem volt kedvem. Eme rövid időszakban egyik kedves kollegámnak és barátomnak haza kellett mennie Baglyasaljára. Ilyenkor, hogy a gépkocsiút indokoltsága bizonyítást nyerjen, azt csináltuk, hogy ment még egy valaki más is, aki írásával bizonyította, hogy indokolt volt a gépkocsi igénybevétele. Ő tehát maradt Baglyasalján, én meg témavadászatra bementem Salgótarjánba. Először a síküveggyárban kérdezősködtem, de még maradt időm

egy újabb riportra, Czinke Ferencet látogattam meg, ama téma ürügyén: hogyan érzi magát a jeles grafikus az ipar és bányászat városában. Tudtam, hogy jó helyre megyek, hiszen a mai grafikáról szóló könyvében a bátyám is bemutatta Czinke rajzait, és elismeréssel írt róla. Nem sejthettem, hogy ezzel hívom ki Csohány rosszallását. Igazából nem az fájt neki, hogy Czinkéről írtam, hanem az, hogy róla nem. Pedig őrá méltatlanul mellőzött helyzetében jobban ráfért volna egy értő hírverés. Később azonban már nem adódott lehetőség rá, hogy jóvá tegyem bűnömet.

Az elmúlt év december 12-én, Luca napja alkalmából, Cselényi László jóvoltából nagy boszorkányünnepet tartottunk az Uránia Filmszínházban. Egy, e témában írott könyvem és Nádasy Lászlóval készített dokumentumfilmünk állt az esemény központjában (mellékesen ez alkalommal emlékeztek meg barátaim arról is, hogy 75 éves lettem). Nem panaszkodhattam, mert az esemény végeztével jócskán felsorakoztak asztalomnál a dedikálásra könyveket hozók. Fel sem néztem, mikor kérdeztem a sorban állókat, hogy kinek a nevére írjam az ajánlást, s meglepődtem, hallva a nevet: Csohány Kálmánné. Azonnal felpattantam. Eldöntöttük, hogy találkozni fogunk, csak hát én éppen akkor indultam el újra vándorútra, Pestre költözésem óta tizenkettedszer. Kaptam akkor egy meghívót is Pásztóra, a jubileumi Csohány-kiállítás megnyitására, és feltett szándékom volt, hogy elmegyek. De akkor jött egy hóvihár, és családom eltiltott az utazástól.

Hát Csohány Kálmán, engedd meg, hogy most az egyszer én is Csohinak nevezzelek. Így mondhattam el hitelesen, hogy minden nap nemcsak látom, hanem nézem is a szarvasodat. És bármilyen furcsa, írni tanulok tőled.

Thomas Mann és József Attila (1975)

A varázsvölgy lakója

A 36. filmszemlén Gaál István filmrendező a Mozgóképek Mesterei díjat kapta. 2003-ban Pásztó város díszpolgári kitüntető címet adományozott neki díjainak sokasága mellé (1981: érdemes művész; 1991: Kossuth-díj; 1994: a Magyar Köztársaság Érdemrendjének Középkeresztje; 1996: Nógrád Megye Díszpolgára; 1999: Életműdíj; 1999: az Olasz Köztársaság Érdemrend lovagi fokozata).

Gaál István Salgótarjánban született, iskoláit már Pásztón kezdte. Így nyilatkozik erről az időszakról: *„A Pásztón töltött évek voltak egész gyermekkorom, ha nem egész életem meghatározó esztendői. Ma sem tudom másnak nevezni a Zagyva-völgyet, amelyben feküdt, mint varázsvölgynek.”* Pásztó után Szolnok következett életének állomásként. *„S nem különös, hogy az a Zagyva, amelynek Pásztónál felduzzasztott medrében a lovakat csutakoltam, s amelyben pancsikoltunk meg kutyaúszással tanultunk úszni és így tovább – pontosan Szolnoknál szalad a Tiszába?”*

1947-ban a család Szolnokra költözött, a középiskolás éveket pedig Szegeden töltötte. Majd Budapest a következő állomás, ahol beiratkozott a Színház- és Filmművészeti Főiskola filmrendezői szakára. Már vizsgafilmjével, a Pályamunkásokkal díjat nyert a bécsi Világifjúsági Találkozón. Gaál István erről az etüdjéről így vall: *„A pásztói állomásnak a Szurdokpüspöki felé vezető vasútvonalának a lenti őr házánál (már lebontották) hallottam olyan nyolcéves koromban először a pályamunkásokat dolgozni. Lenyűgözött az a fantasztikus ritmus és soha nem fogom elfelejteni, hogy az egyik munkás úgymond talán piszkálódva mondta, hogy öcsi, beállsz? – Be én! – mondtam hetykén. Beálltam és elkezdtük verni a dolgot, de nem bírtam egy percnél tovább, iszonyatosan nehéz egy csákány, ám megdicsértek, mert nem estem ki a ritmusból. Ezzel az emlékekkel mintegy táltos, úgy jöttem hazafelé és bent maradt egy horog. És ez pontosan 1956 környékén ugrott elő, amikor ilyen fotóetüdet készítettem, mert ki volt szabva nekem. Bár rendező szakon végeztünk, de fotografálni is kellett és azt kiértékelni. Mit tesz Isten, fent a hűvösvölgyi villamosmegállónál hallottam valami fantasztikus zajt – ó istenem, mondtam, hát megint krampácsolók dolgoznak és elkezdtem fotografálni őket. Akkor jött a gondolat, hogy kellene csinálni egy mozgást, az álló fotó jellegű rögzítésekből.”*

Diploma után a Hunnia Filmgyárban ügyelőként dolgozott, ekkor nyerte el a római filmfőiskola, a Centro Sperimentale di Cinematografica ösztöndíját. Hazatérése után elkészítette a Balázs Béla Stúdió produkciójában az *„Oda-vissza”* című filmjét, a *„Cigányok”*-at és a *„Tisza – Őszi vázlatok”* című művét, a *Sodrásban* előtanulmányát.

1963. július 11-én fogadták el *„Sodrásban”* forgatókönyvét és megbízták a rendezésével. Aznap írt egy levelet Csohány Kálmán grafikusművésznek, akivel Pásztón együtt töltötték gyermekkoruk jelentős részét és a későbbiekben is megmaradt jó barátságuk: *„Kétségtelen, hogy önéletrajzi írás is egyben a szó legszorosabb értelmében. A mellékelt könyvben minden figura több régi ismerős szintézise. Úgy hiszem, kicsit sikerült mindegyikhez egy darab önmagamot csatolnom legyen az pozitív, vagy negatív jelű. Hogy a filmben szereplő szobrászt Kálmánnak keresztelhettem, az számomra megtisztelő. Hiszen*

Luja rengeteget köszönhet neki. Talán meglepődsz, ha mindezen felül kérelemmel jövök. Kereken és egyszerűen azzal, hogy életem első filmjében személyesítsd is meg azt a személyiséget, aki annyira összeforrott Veled attól a pillanattól kezdve, mióta a figura a drámában fellépett. Én a gyökeremmel együtt atmoszférám is szeretném megmutatni és ebben a megvilágításban a dolog jellege nem egy szerep eljátszása (amire azt hiszem nem is vállalkoznál soha), hanem segítség Gaál Pistának”.

A szeretett Tiszán játszódó első játékfilmje itthon és külföldön is kivívta a közönség és a kritika elismerését, a Karlovy Vary-i Nemzetközi Filmfesztivál fődíját nyerte el. *«A Sodrásban elsőként adta tudtul a világnak, hogy Magyarországon „másfajta raj” állt a kamera mögé.»* (Zalán Vince)

A film témája a fiatalság első komoly találkozása a halállal, egy barát elvesztésével. A fiatal diáktársaság önfeledten napozik a Tisza-parton, fürdőznek, a víz alá merülnek iszapért. Egyiküknek sem tűnik fel, hogy hiányzik valaki, Gabi vízbe fulladt. A fiúkat és a lányokat a tragédia önvizsgálatra kényszeríti: kié a felelősség, hogyan viszonyulnak egymáshoz és a világhoz. A film nagysága, hogy a nézőben is lelkiismeret-furdalás ébred, éppen úgy, mint a fiatalokban, hiszen mi sem vesszük észre, hogy valaki hiányzik.

Gaál István egész életművét átítatják a pásztói emlékek: a *Legatoban*, a *Keresztelőben*, a *Sodrásban*, a *Béni bácsiban* felsorakoznak az időközben várossá nőtt faluja élményei, és a számára oly kedves személyek. A *Zöldár* című film nagy részét a Cserhátban, Hollókötől nem messze vették fel. *„Ez a táj, mondjuk, ha a Mátrát veszem alapul, nekem mindig olyan volt, hogy gondolatban nekitámasztottam a hátamat, akkor úgy éreztem, hogy legyőzhetetlen vagyok, senki sem tud hátulról ledöfni, előlről pedig hadd jöjjenek: tehát tulajdonképpen ez a pásztói kötődésem, egyszerűen az, hogy minden ember, akinek érzelmi fölöslege van az a szülőföldjéhez igenis kötődik.”*

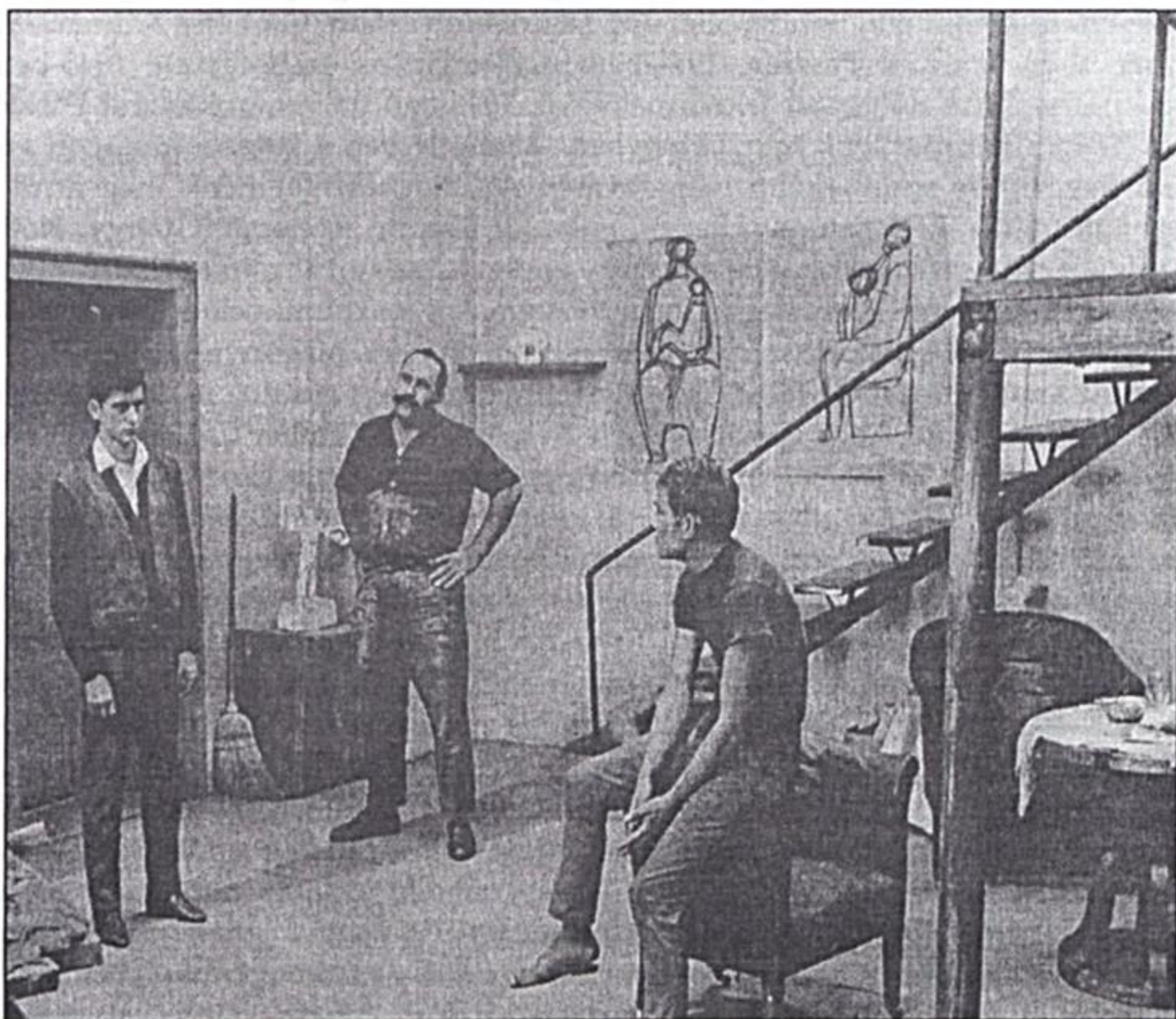
A *Zöldár* és a *Keresztelő* című alkotásait *Sodrásban* folytatásának is tartják, trilógiának tekintik. Az 1967-ben készült *Keresztelőben* *„a gyerekjátékok, a „harcok” mind-mind pásztói eredetűek. Pásztón földrögökkel csúzliztunk, mert kövel megbeszélés szerint nem volt szabad. Pásztón sodortunk akácfalevelet először újságpapírba, a Kohutkastély lankáján cigarettáztunk. Aztán ott volt nekünk a Babják-malom, a vízimalom, amelynek imádtuk a zúgóját. A Kövicsesből ugyanis leágaztattak egy patakot, a Malompatakot, átvezették a falun, majd visszacsatlakoztatták a Kövicsesbe. Ebben a „kitérőben” állt a malom, a Kövicsesből nyerte az erejét. Itt dolgoztak a képfestők, az indigót ebbe a patakba engedték bele.”*

1987-ben készült el *Béni bácsi* c. portréfilmje, Rajeczky Benjáminról. Ő volt a pásztói Szent Lőrinc plébániatemplom perjele, ciszter szerzetes, aki Innsbruckban végezte a teológiát, majd Kodály osztályában a zeneszerzés szakot. Gaál István életének rendkívül meghatározó személye volt, nemcsak gyermekkorában, de filmes pályáján is sok segítséget nyújtott tanácsaival: *„Minden filmemet megnézte, a neki küldött forgatókönyveimet megbírálta.”*

„Póztalan egyénisége, egyszerűsége illő filmkörítést kapott Gaál István művében. Különleges cirkalmak nélkül, élete különböző színtereinek a háttereként való fölillantásával láthattunk egy embert, aki hinni tud, emberiségben, tudományban, művészetben, nemzetben és előrehaladásban. S amíg őt figyeljük a képernyőn, azt gondoljuk, hite, derűje, ember szeretete ránk, nézőire is átterjed. A jobbító portréfilm – az utóbbi időben képernyőn ritkán szereplő műfaj ez – kivételesen szép példányát láthattuk a Béni bácsi című munka bemutatásakor.” – írja Lócsei Gabriella kritikájában.

A nagyközönség által is ismert filmjeit, mint a *Magasiskolát*, a *Holt vidéket*, a *Legatót*, a *Cserepeket*, az *Orpheusz és Eurydikét*, a *Peer Gynt-t*, a *Gyökereket* a hazai és a külföldi szakma is messzemenően elismerte, díjakkal jutalmazta. 1993-ban meghívták Indiába a púnai egyetemre, itt egymást követő három évben két-két hónapos rendezői kurzust tartott.

Az utóbbi hónapok is munkával telnek: most készíti az Indiában felvett anyagból egy 15 perces dokumentumfilmet.

A Sodrásban c. film fotója
Holt vidék – Csohány Kálmán litográfiája

Pásztó öröksége

Nagy öröm ez a mai nap számunkra. Úgy gondolom duplán örülhetünk, hiszen méltó módon és méltó helyen tudunk emlékezni városunk szülöttéről Csohány Kálmánról. Szomorú is vagyok ezen a mai napon, hiszen az elmúlásra emlékezünk most. Csohány Kálmán 80 éve született, még mindig itt lehetne közöttünk. Ha az jut eszembe, hogy drága jó Nagypapám ár 94 éves és még mindig az élők sorában, akkor különösen fájdalmas a dolog.

Mit is jelent városunk számára Csohány Kálmán? Tegnap, mikor az emlékező beszédemre készültem, minden életrajzi adatot elolvastam. Csohány Kálmán 1925. január 31-én született Pásztón, 1944-ben Salgótarjánban érettségizett, 1945-ben a Csíki havasokban dolgozott fakitermelőként, 1946-ban pályamunkásként Pásztón, 1946–47-ben bányászként Nagybátonyban. Aztán 47-ben a Képzőművészeti Főiskolai felvételi és sorolhatnám még tovább. Azután beszélhetnénk még arról is, hogy kik voltak az ő tanárai, Hincz Gyula, Ék Sándor, Konecsni György, Koffán Károly, és csillogtathatnám még azt, hogy ezeket az adatokat mind-mind ismerem. Azt gondolom, hogy tisztességgel nem tehetem ezt, mert ezeknek a művészeknek az alkotásait és az egész életművét nem ismerem annyira, amennyire kellene.

Mi az amit én ismerek, főleg Csohány Kálmánról? Azt gondolom, hogy pásztói-nak kell annak lenni, hogy igazán jól értse és megértse az ember Csohány Kálmánt. Műveit hosszasan kell szemlélni és a pásztói népszokásokat is ismerni kell. Sok-sok művet alkotott „Pásztói népszokások”, a „Falum eltűnt figurái” és „Ismerős arcok” címmel. Fellapoztam a Pásztói népszokások egyik grafikáját megnézve, mi is van a hátoldalára írva: Bockúti búcsú. Mit jelent azoknak, akik nem Pásztón élnek, talán valami egyházi liturgikus eseményt? És valóban, ebben nem tévednek. Mi, akik itt élünk Pásztón és évről-évre részt veszünk a Bockúti búcsúban, tudjuk, hogy mit is gondolhatott Csohány Kálmán akkor, amikor ez a rézkarc megszületett. Pásztó hívő népe minden év május első vasárnapján elzarándokol ki a Bockúthoz, – amely a Rózsások fölött van – és annak rendje-módja szerint megtörténik a búzaszentelés. A pap mind a négy égtáj felé fordulva megáldja és megszenteli a búzát, hogy megfelelő termés legyen. Nos, az én számomra Csohány Kálmán művészete többek között ezt jelenti. Aztán az életrajzi adatok között olvashatjuk azt is, hogy 1974-ben ő volt az, aki létrehozta a Pásztói Képzőművészeti Gyűjteményt, amelyhez a Képzőművészeti Alap és alkotótársai is hozzájárultak jó néhány művel, olyannyira, hogy 1978-ra a Pásztói Képzőművészeti Gyűjtemény mintegy 400 darabból állott.

Hosszú-hosszú éveken, évtizedeken keresztül ezek az alkotások különféle pincékben porosodtak. Nem sokat foglalkoztak vele, pedig Csohány Kálmán 1978-ban a Művelődési Ház vezetőiben a következő levelet intézte:

„Én tudom, hogy otthon nem könnyű a dolog, kevés a pénz a beruházásra, és ami van, az égetően fontos dologra kell. Mindez így van jól, tudom. Mégis úgy gondolom, hogy ma még nem késő, de az utolsó órában vagyunk ahhoz, hogy az eddigi gyűjteményt megmentve esztendőről-esztendőre a magyar képzőművészettel,

annak remekeivel gyarapítva – közös tervünket, mondhatnám vállalkozásainkat valóra válthassuk. Ha otthon lehetőség lenne méltó hely kialakítására, akkor míg én élek és vagyok, mindent el fogok követni, hiszem sikerrel, hogy Pásztónak országos jelentőségű galériája legyen. Ha nem sikerülne, én tudom legjobban, mit veszítene Pásztó. Ha sikerülne, Pásztó is megtudná 20–30–50 év múlva, hogy mit is nyert.”

Ezekkel a sorokkal én nem 1978-ban, nem is 79-ben, meg nem is a 80-as évek első éveiben ismerkedtem meg. 1999-ben találkoztam a Pásztóról elszármazott emberekkel, és akkor azt kérdezték tőlem: „Polgármester úr, mikor lesz méltó kiállító hely Csohány Kálmán műveinek?”

Akkor megfogalmazódott bennem, hogy mi nem várhatunk tovább. Több mint 21 éve tartoztunk már Csohány Kálmánnak, azzal, hogy a művei méltó helyre kerüljenek. Hála Istennek a sors megadta nekünk, hogy ezt az épületet átalakíthassuk a Csohány Galéria céljára. A jelenlevők közül nagyon sokan itt voltak 2001. december 14-én délelőtt 11 órakor, amikor ünnepélyes keretek között megnyitottuk a kiállítást. Átadtuk rendeltetésének ezt a kiállító helyiséget. Én úgy gondolom, hogy ez csak az első lépés volt Csohány Kálmán előtt tisztelegve.

Készen van a Csohány Galéria, de még hozzá sem kezdtünk Csohány szülőházána felújításához. Erkölcsi kötelessége Pásztó városának, hogy most, amikor a művész 80 éves lenne, ez az alkotóház megszépüljön, átépüljön és a művészek rendelkezésére bocsáttassék.

(Elhangzott Pásztón, a Csohány Galériában 2005. január 31-én délután 4 órakor.)

HUBERNÉ BOGNÁR EDIT

Csohány Kálmán emléke Pásztón

A paraszti, a hétköznapi ember kultúrája, az univerzalitásba emelő művészi kifejezési mód központi téma Csohány Kálmánnál, aminek oka, hogy nem tud elszakadni, vissza vágyik az „övéi” közé Pásztóra.

Csohány Kálmán oly módon „énekelte” meg a pásztói embereket, ahogy előtte és azóta sem senki. Úgy érezte, a pásztóiakat érzelmi világukban, szokásaikban megörökíteni szent kötelessége. A szűkebb haza embereit ismerte jól, s az ő örömeik vagy bánatuk művészi kifejezésével egyetemes magatartást közelít meg.

1974-ben saját grafikáinak adományozásával megalapozta, – alkotótársai és a Képzőművészeti Alap további ajándékozásaival – a pásztói Városi Képzőművészeti Gyűjteményt, amely mára közel 400 műalkotásból áll.

A 70-es évektől rendszeresen hazajárt Pásztóra, segítette a mátrakeresztesi művésztelep munkáját, szervezte a Pásztóiak Találkozóját a Muzsla dombon. Sokszor

érezte szükségét, hogy egyedül legyen a természettel, s napokat eltöltött egyedül a Muzslán, gondolkodó magányban.

A művész érzékenyebb „jelfogóval” rendelkezik, s a lélek rezdülései óriási hullámokká nőnek, idővel elvégzik pusztító munkájukat az ember fizikai létében.

Érezte, sejtette, hogy feladatát elvégezte, készült a nem mindennapi útra. Pásztói barátainak egyikéhez írt levelében 1976-ban a következőt „kérte”, szinte végrendeletként.

„Ha majd végleg elmegyek, ott szeretnék megpihenni, a világ legszebb temetőjében – amit és eddig láttam – a Szentlélek kápolna északi oldalán a mátraszöllősi és a hasznosi út felé való oldalon.”

A Csohány Baráti Kör

Három évvel távozása után megalakult a Csohány Baráti Kör, a művész szellemi és művészi örökségének megőrzése, ápolása érdekében. Alapító tagsága: barátok kortárs alkotótársak és a pásztóiak. Vállalták a Városi Képzőművészeti Gyűjtemény tovább gyarapítását, a gyűjtemény méltó elhelyezését.

Mindenkor kötelességüknek érezték, hogy Csohány Kálmán szülőhelyén folyamatosan ébren tartsák a képzőművészettel kapcsolatos rendezvényi formákat, s azt, hogy kortárs alkotóinak lehetőséget biztosítsanak a bemutatkozásra.

A Baráti Kör, majd Egyesület, mindvégig hű maradt célkitűzéseéhez, mindenkori vezetősége (a jelenlegi az 5.) törekedett a kapcsolatok szélesítésére, munkájának helyi szintű elismertetésére. Soha nem voltak könnyű helyzetben, hiszen 94 fős tagságának 80%-a nem is pásztói.

Pásztó tipikus kisváros, a kisvárosra jellemző magatartásmodellel. Természetesen itt nem, vagy csak kevésbé érvényesül a nagyvárosok idegensége, az emberek, s a véleményformáló értelmiség többé-kevésbé ismerik egymást. Érezhető bizonyos bezártság és elzártság, a helyi értékrendhez igazodó „kényelmes közélet”. A Csohány Baráti Kör munkájában nagyon kevés pásztói értelmiségi vett és vesz részt. Ez nem feltétlenül negatívum de mindenképpen jelzi azt a művészethez és a művészi értékekhez való viszonyulást, amely bizonyítja az emberi érzelmek meghatározó erejét. Az egyesületben való munkának a célok, törekvések érdekében kifejtett erőfeszítéseknek a személyes kötődés és a Csohány Kálmán iránt érzett tisztelet a motivációja.

Az egyesület megalakulásakor a Városi Művelődési Központban működött, 1988-ban elkerült az intézményből, de az 1992-es tisztújítást követően visszatért.

1998 után a Városi Múzeumban, 2000-től a Városi Könyvtárban dolgozik a Titkárság, mint szervezet. Az egyesület is tagdíjak, támogatások, pályázatok segítségével teremti elő a működési költségeket.

Az egyesület tevékenysége

A Csohány-ház

Az egyesület a szülői ház tulajdonosa. Az örökösöktől részben ajándékozással, részben vásárlással jutott birtokába.

Az összedőléssel fenyegető épület felújítási tervdokumentációt Csohány Klára építész készítette el 1990-ben.

A felújítással kapcsolatos gondok, problémák meghaladták a Baráti Kör erejét, ezért a Csohány családdal egyetértésben 1993-ban létrehozta a Csohány Baráti Kör Pásztó Kultúrájáért elnevezésű alapítványt. Az alapítók: Csohány Kálmánné és az egyesület.

Az alapítvány célja az alapító okirat szerint: „Csohány Kálmán szülőházának felújítási, felszerelési költségeinek megteremtése. Különös tekintettel arra, hogy a cél egy működőképes grafikai alkotóműhely felszerelése, 2 fő fogadására alkalmas szálláshely kialakítása. Lehetőség szerint törekedni kell arra, hogy kamararendezvények, szakköri-, iskolai foglalkozások fogadására is alkalmas legyen.

Az előzőekben rögzített körülmények után, az alapítvány további célja, megteremteni és folyamatosan biztosítani a működéshez szükséges anyagi alapot, támogatni az Alkotóház munkáját.”

Az alapítvány életre hívása előtt körlevélben kereste meg az egyesület Csohány Kálmán barátait, alkotótársait, hogy segítsék a cél elérését adományozott alkotásaikkal.

A felhívásra létrejött egy 44 db-ból álló kisgyűjtemény, amelynek az értékesítéséből származó összeg a ház felújítását szolgálja.

Kiállítások

Az egyesület számos kiállítás megrendezésével járult hozzá Pásztó képzőművészeti életéhez. Kiállítóhely hiányában azonban nem igazán sikerült a szakmai szempontoknak megfelelni.

Kezdetben a Városi Művelődési Központ klubjában, majd a Tittel Pál Középiszkolai Diákotthon előterében, s három éve a Teleki László Városi Könyvtár és Művelődési Központ könyvtár épületének tanácskozó termében rendezi kiállításait, évente 6–10 alkalommal.

A kiállítások részben emlékkiállítások, az Egyesülethez kötődött, már eltávozott képzőművészek munkáiból, másrészt a művésztelepek és a fiatal alkotók bemutatkozásai.

Többször került közönség elé fotódokumentációs anyag is, pl. a Millecentenárium tiszteletére „Pásztóiak fotókon Mátrakeresztesiek a századelőn”.

A képzőművészet, a zene és az irodalom összekapcsolódásával *Élő Újság* összefoglaló címmel öt kis rendezvényből álló sorozatot szervezett 1992–93-ban. Minden alkalom lehetőség volt egy-egy alkotó bemutatására, a vele készült beszélgetés és az alkotásaiból rendezett kamara kiállítás segítségével. Ugyanakkor irodalmi művek bemutatására is sor került a Pásztóhoz, a baráti körhöz kapcsolódó írók, költők műveinek bemutatásával.

A baráti kör segítségével 1997-ben Püspökladányban, 2000-ben Budapesten a Hegyvidék Galériában rendeztek Csohány kiállítást.

Városi képzőművészeti gyűjtemény

A Városi Képzőművészeti Gyűjtemény létrejötte óta raktárban van. Az alapító halála után a Városi Művelődési Központ kapott megbízást a város akkori vezetésétől a gyűjtemény kezelésére.

Az értékes gyűjtemény „nem találta” helyét, hosszú, gyötrelmes útja során több helyen raktározódott a városon belül és kívül. A Csohány Baráti Kör és a Városi Művelődési Központ 1992-ben egy kis válogatás bemutatásával kívánta ráirányítani a figyelmet a gyűjteményre, hogy jelezze az illetékesek számára azt az értéket, ami a város birtokában van.

Hogy mennyire értékes anyagról van szó, álljon itt bizonyoságul Dr. Supka Magdolna művészettörténész megnyitó beszédéből és a Képző – és Iparművészeti Lektorátus által elvégzett értékelés jegyzőkönyvéből egy-egy részlet:

„És megyünk át a 3. évezredbe, megyünk Noé bárkájával. A mi bárkánkban a jó magyar művészet lesz és ez nagyon fontos, mert sokszor hallani: kicsi a mi nyelvünk, senki nem beszéli, s ez micsoda hátrány. De arra nem gondolnak, hogy ez a kicsi nyelv attól lett ilyen iszonyú gazdag, mert nincsen párja, mert nincs amivel együtt hangozzék.

Ezért olyan jó a képzőművészet, a zene, a tánc és a film, az irodalom és a költészet. Nekünk meg kell tudni szólalni a világ minden népe számára.

...Azért vagyok most boldog, hogy Pásztón ilyen anyag van – meg aztán ha kiszélesedik és esetleg változik – mert ezt Budapest nem tudja most produkálni.

20–30 kép alapján egy egész műtörténeti korszakot föl lehet tárni.

Most már meg vagyok győződve róla, hogy itt olyan anyag őrződik meg Pásztó részére, ami pótolhatatlan. És áldom emléküket, Csohiét elsősorban, hogy ezt megtette. Micsoda zsenialitás kellett, hogy időben megtegye.”

„A szakértők a Pásztó Város Önkormányzat tulajdonát képező képzőművészeti gyűjteményről megállapították, hogy jól reprezentálja az 1960-as évek végének és a 70-es évek magyar képzőművészetét. Ezen belül is kiemelkedő Csohány Kálmán grafikáinak műtárgy együttese valamint az egész korszakot átfogó festészeti anyag. A szobrászati gyűjtemény is érdekes, elsősorban a figurális irányzatot képviselő művek vannak jelen a gyűjteményben.

A gyűjteményt méltó módon egy e célra kialakított képtárban kellene őrizni, és anyagát – megfelelően válogatva – kiállításokon bemutatni. A képtár jelentős szerepet tölthet be a város és Nógrád megye életében. A város polgárai számára is hozzáférhetővé kell tenni a gyűjtemény legértékesebb darabjait, egyben a város idegenforgalmi jelentőségéhez is hozzájárulna.”

Művésztelepek

1992–1995 között pályázati és egyéb támogatással négy alkalommal rendezett művésztelepet a baráti kör Bujákon, majd Mátrakeresztesen 1998-ban.

A Mátrakeresztesi művésztelep „elődje” az 1973-ban a pásztói Művelődési Központ és a Járási Képzőművész csoport vezetője által megrendezett telep, amely mindössze 2–3 évig működött ebben a szervezésben. Az alkotók a járási képzőművész csoport tagjai és az általuk meghívott barátok. Csohány Kálmán az 1974-es művésztelepen segítette a résztvevők munkáját.

A bujái telepen hazai és külföldi – a szabadkai Bucka Gányó művésztelephez kötődő – alkotók egyaránt dolgoztak. Egy-egy alkotás ajándékozásával gyarapították

mind a Városi Képzőművészeti Gyűjteményt, mind az 1993-ban megszületett alapítványi gyűjteményt.

A Művésztelep munkái évente kiállításon szerepeltek Bujákon és Pásztón, 1995-ben Magyaránádorban is.

Rendezvények – emléknapok

Az *Élő Újság* és a műsoros kiállítás megnyitók mellett az évente megrendezett közgyűlés is több volt a hivatalos formánál, hiszen többnyire Csohány Kálmán születésének vagy halálának évfordulójához közeli időpontban kerültek megrendezésre. Ezek az események alkalmat teremtettek kedves régi barátok visszaemlékezéseire s olyan kiállítások megrendezésére, ahol Csohány Kálmán azon alkotásai is szerepeltek, amelyek nem voltak még láthatók nagy nyilvánosság előtt. Az emléknapok programjában a barátok visszaemlékezései voltak mindenkor a legmeghatóbb pillanatok.

A Csohány Baráti Kör megalakulásának 10. évfordulóján, 1993-ban, Gaál István filmrendező így emlékezett:

„...Miközben idejövet kinéztem a vonat ablakán, mintha végig Csohány rajzait láttam volna.

Ezek a tájak annyira pontosan és ugyanakkor érzékfeletten léteznek, mint amelyek már túl vannak minden tapasztalat határán, bár nagyon is vaskos valóságban gyökereznek.

Rájöttem arra, amit egyébként már régóta érzek, ha bármikor itthon járok, hogy tulajdonképpen Csohány-grafikákat látok, lefoszlott, göcsörtös, lobogó fákkal, suhanó madarakkal. Ha ciprustestű topolyafák ágai közt fekete varjak áthúznak, Csohány Kálmán grafikáját utánozzák.

Amikor odamegyünk a sírjához mécesst gyűjtani, az a biztos érzésem, ha megfordulunk, – ott látjuk a hasznosi Bikarétet – ő van ott, hátát támasztva az Ólom-bércnek és fütyörészik”

1995-ben a művész születésének 70. évfordulóján, a még mindig rossz állapotban lévő Csohány szülői ház falán emléktáblát avatott az Egyesület.

2000-ben az évi rendes közgyűlésen az Egyesület vendégei voltak Csohány Kálmán tanítványai, s velük közös szervezésben valósult meg 2001-ben a művésztelep.

Hírlevél

Három évben (1994., 1996., 2000.) Hírlevelet jelentett meg az Egyesület, Csohány Kálmán barátainak visszaemlékezéseivel az Egyesület és az Alapítvány munkájának vázlatos híradásával.

A kedves kis írások mindegyike azt a baráti szeretetet sugározza, amelyet csak a Csohány Kálmánhoz hasonló emberszeretetet magukban hordozók képesek megfogalmazni.

A *Hírlevél* megjelenését évente egy alkalommal tervezte az Egyesület, ám anyagi lehetőség hiányában rendszertelenné vált.

Csohány kerámia-fal

Pásztó, mint volt járási székhely és kistérségi központ, ÁFÉSZ áruházzal állt a vásárlók szolgálatában. Emeleti lépcsőfordulóját a Mátra hegység domborulatainak vonalával és szimbolikus madarakkal Csohány Kálmán 17 m²-es kerámiafala díszítette. Az ÁFÉSZ megszűnése után az új tulajdonos az épület belső átalakítása során lerombolta

az alkotást. Sem az Egyesület, sem a Városi Önkormányzat nem értesült a belső munkálatokról, így nem előzhette meg a szomorú tény, a kerámia fal elpusztítását. Megmenteni már nem lehetett, és Csohány Kálmán hazájában az őt és munkásságát, pásztói kötődését nem ismerő idegenek nem viseltettek felelősséggel a műalkotás iránt. A Városi Ügyészség határozatában rögzítette, hogy a feljelentett cselekmény nem bűncselekmény, hiszen a tulajdonos saját tulajdonában lévő dolgot semmisített meg. A kerámia fal nem élvezett sem műemléki, sem helyi védettséget.

Eredmények és kudarok

A Csohány Ház

A ház felújításához 1993. óta a Városi Önkormányzat közel 800 ezer forintot biztosított, az Alapítvány kisgyűjteménye egy-egy alkotásának értékesítéséből 60 ezer forint bevétel származott.

Jelenleg a ház új tetővel, rendbetett falakkal várja a továbblépést.

Egyre kevésbé látszik megvalósíthatónak a Csohány Baráti Kör azon elképzelése, miszerint a ház környezetében még meglévő térrel, épületekkel megőrizhető a régi Pásztó kis darabkája.

Városi Képzőművészeti Gyűjtemény

1997-ben került haza a gyűjtemény a Salgótarjáni Megyei Múzeumból a Városi Múzeum raktárhelyiségébe.

Szintén a múzeumban (a felújított egykori ciszter-kolostor) 1997 októberében megnyílt a Csohány-Galéria.

Csohány Kálmán grafikái, rézkarcai – szám szerint 50 db – állandó kiállítás keretében sugallják a látogatóknak azt a csodát, amit az egyszerű vonalak nagy értője adott az országnak és földijeinek.

Az elmúlt év során Pásztó Város Önkormányzata úgy döntött, hogy a műemléki negyedben álló óvoda épületet átalakítja és a továbbiakban múzeumi kiállító helyként működteti. Az épület átalakításával egy 146 m² alapterületű kiállítási tér alakul ki. Itt már lehetőség nyílik arra, hogy Csohány Kálmán művészetéről egy teljességre törekvő keresztmetszetet kapjon a művészt, a grafikát szerető, tisztelő tárlatlátogató.

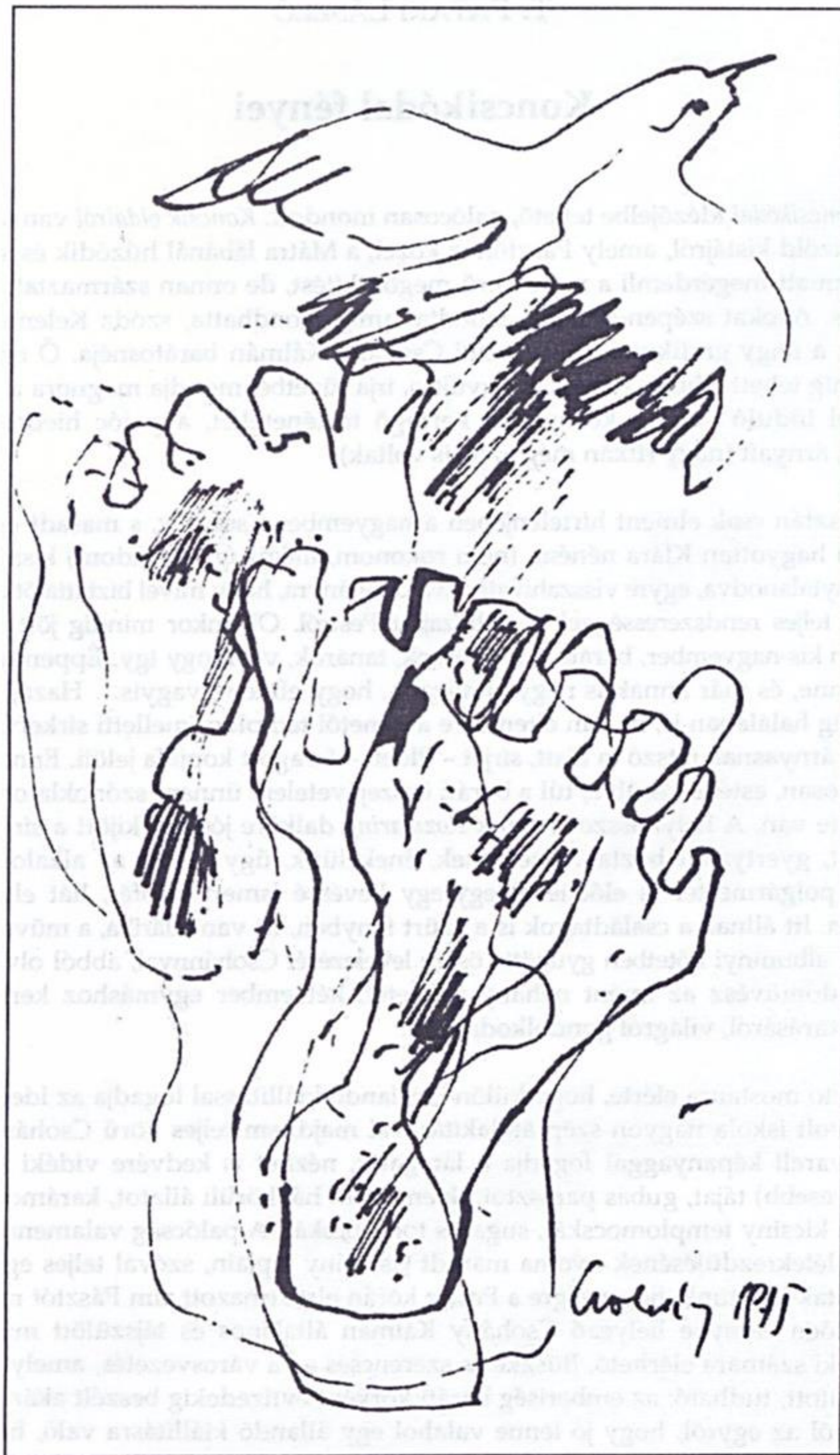
Az 1997-ben megnyitott Csohány kiállítás helyén, a Kolostorban, végre lehetőség nyílik (79 m²-en) a Városi Képzőművészeti Gyűjtemény bemutatására, időszaki kiállítások formájában.

Művészeti Tagozat és Csohány-fal

1996-ban a helyi Rajeczky Benjamin Zeneiskolában (a Csohány Baráti Kör elnökének kezdeményezésére) képzőművészeti tagozat kezdte meg munkáját. Évről-évre eredményesebb munkáit két alkalommal kiállítás keretében mutatta be a Baráti Kör. A Mikszáth Kálmán napon, Csohány kiállítást rendezett az Egyesület, majd a gimnázium vezetése „Csohány-falat” alakított ki a művész özvegyének segítségével.

Mindkét „forma” jelentősen hozzájárul(hat), hogy a fiatalokhoz közelebb kerüljön a képzőművészet, a grafika.

(Dolgozatom 2001 májusában készült. Az azóta eltelt csaknem fél évtizedben sok minden megváltozott.)

A mezítlábások emlékére (1975)

Koncsikódal fényei

Ez a *Koncsikódal* idézőjelbe tehető, palócosan mondott. *Koncsik oldalról* van szó, arról az örökzöld kistájról, amely Pásztóhoz közel, a Mátra lábánál húzódik és sejtelmes fényei miatt megérdemli a mesészerű megörökítést, de onnan származtatott meséi miatt is. Azokat szépen-kereken mondta, amíg mondhatta, szóda Kelemen Klára néném, a nagy grafikus-főstő, pásztói Csohány Kálmán barátosnéja. Ő egyre bízta, míg tehetette, hogy Klára néni gyűjtse, írja füzetbe, mondja magnóra a Koncsik oldalról induló vagy a környéken keringő történeteket, a palóc hiedelemvilág fényeit, árnyait (nagy ritkán még azok is voltak).

De aztán csak elment hirtelenjében a nagyember Csohány, s maradt egy ideig magára hagyottan Klára néném, (nem rokonom, mégis így mondom) kissé még el is bizonytalanodva, egyre visszahivatkozva Csohányra, hogy mivel bízta őt a mester, amikor teljes rendszerességgel haza-hazajárt Pestről. Olyankor mindig jött vele egy seregnyi kis-nagyember, barátok, művészek, tanárok, valahogy így. Éppen nyolcvan éves lenne, és már annak is negyedszázada, hogy elment, vagyis... Hazajött Pásztóra még halálában is, itt van eltemetve a temetői templom melletti sírkertben, egy télen is árnyasnak tetsző fa alatt, sírját – illően – faragott kopjafa jelöli. Ennél állunk csoportosan, estébe kerülve, túl a baráti összejövetelen, ünnepi szónoklaton, beszéden. Este van. A helyi asszonyságok *Rozmaring* dalköre jóelőre kijött a sírhoz, mécseseket, gyertyákat hoztak. Énekelnek, énekelünk, úgy hozza az alkalom, hogy még a polgármester is előénekel egy-egy kevésbé ismert strófát, hát elvagyunk békében. Itt állnak a családtagok is a szűrt fényben, itt van Klárika, a művész özvegye, aki albumnyi kötetben gyűjtötte össze levelezését Csohánnal, abból olvasott fel az előadóművész az imént néhány részletet, két ember egymáshoz kerüléséről, egyet akarásáról, világról gondolkodásáról.

Pásztó mostanra elérte, hogy külön is állandó kiállítással fogadja az idegent. Az egykorvult iskola nagyon szép átalakításával majdnem teljes körű Csohány grafikai, akvarell képanyaggal fogadja a látogatót, nézhet is kedvére vidéki (nekünk legkedvesebb) tájat, gubás parasztot, ilyen-olyan házkörüli állatot, karámot és fenégesen kicsiny templomocskát, sugaras tornyocskát. A palócság valamennyi csendes kis lélekrezdülésének nyoma maradt Csohány lapjain, szóval teljes egészében nyugodtak lehetünk, hogy végre a Pestre korán elszármazott, ám Pásztót mindig is kitüntetően előnybe helyező Csohány Kálmán általános és tájszülött művészete mindenki számára elérhető. Büszke és szerencsés az a városvezetés, amelyikhez ez a rész jutott, tudható: az emberiség baráti körként évtizedekig beszélt akár csupán-csak erről az egyről, hogy jó lenne valahol egy állandó kiállításra való, hát lett, s nem is akárhol (a klostrom-múzeum, oskolamester ház környezetében), a mai klostrom múzeum közvetlen közelében, sőt autentikus épületben, egykori iskolájában Csohánynak. Van-e ennél szebb/jobbnak megoldás valahol?

Szépen beszélt a tanítvány is a megemlékezésen, érdekes volt a hangfelvétel (ha kissé talán hosszú is az alkalomhoz képest), amit állva hallgatott Csohány képek között szemlélődve a közönség, s amelyen a művész maga beszélt a világról, művészetéről s persze minden másról.

A szerzetes atyák egykori klostrom termében, odabent a padlófűtött múzeumban aztán sorra szót kérnek a régi barátok, társak, jó pásztóiak. Mindenki szívesen emlékezik „Csohira”, nagy, befogadó tenyerének ölelésére. Supka Manna egyszer magához a szent kenyérhez hasonlította lapátnyi tenyerét, embermeleg ölelését mindenki számára, aki barátsággal-békével jár a világban. Szép volt, jó volt hallgatni még annak is, aki Csohány Kálmánt személyesen nem ismerhette, ám valahogy mégis úgy odakötődik hozzá, mikéntha kenyeres pajtások lettek volna, csupán csak a közös tájszeretet miatt. Hát éppenhogy ezt mondta életében nem is egyszer Csohány Kálmán, a pesti világban élő, oda behelyezkedő, mégis örökké hazakacsintgató művész az „egyszerű” asszonyságnak, szóda Kelemen Klára mesemondónak, verselőnek, honismereti gyűjtőnek: „Klári néném, mi közeli rokonok vagyunk a szülőföld szeretetében.” S hogy csak gyűjtsön, gyűjtsön, írjon is meséket, verseket, azokat majd kiadja egyszer valaki. Megesett még ez a csoda is, jelent is meg Klára nénémnek füzetkönyve, ha hozzám nem is jutott belőle.

De itt van még a nagy gyűjteménynek szánt kortársi anyag, amit Csohány kezdett el vagy 30 (más szerint száz) képének, grafikájának Pásztóra ajándékozásával, s amiről azt tervezte életében, hogy majd mindenki ad hozzá, aki számít, és akkor egy képtárnyi anyaggal, állandó kortársi kiállítással lehet gazdagítani Pásztót. Shah Gabikától, múzeumi műtörténésztől tudom, hogy van vagy száz kép, s ha annak nincs is állandó kiállítása - van mostanra Csohánynak! Ám azokból is rendszeresen rendeznek tárlatot Pásztón. Miközben egyet érthetünk azzal a valakivel, aki azt próbálta kifejteni a megemlékezésen, hogy akkor Csohány Kálmán egész életművével sajátosan és örökérvényűen kifejezni tudta a grafikai, festészeti lapokon a palócságot-görbeországot, amint Mikszáth Kálmán kifejezte regényeiben, s hogy ez az egész mennyire vált közös felismeréssé...? Hát, semennyire, alig valahogy. Mit akarhatott olyan nagyon, s olyan makacsul, étellel-művészettel, ide-oda (Pestre, Pásztóra) szervezett évenkénti találkozókkal maga Csohány? Mit akart a távolsággal? Mit együtt Pesttel, Pásztóval? S hogy akkor, milyen tennivalónk lehetne nekünk itt még?

(Megjelent – elhangzott – a Palóc Parnasszus 2005. 2. száma pódiumelőadásában.)

CSONGRÁDY BÉLA

Egy szemvillanásból értették egymást

Ifj. Szabó István szobrászművész emlékei Csohány Kálmánról

A nyolcvan éve született és huszonöt évvel ezelőtt távozott grafikusművésze-ről akartam beszélgetni ifj. Szabó Istvánnal. Akartam? Végül is sikerült, de közben sok újat megtudtam róla, az emlékezőről is, pedig a korábbiakban is eltöltöttünk már jó néhány órát a benczúrfalvai műteremben múltidézés-sel. Mindenekelőtt – akárcsak édesapja esztendő-kkel ezelőtt – a kezeügyében lévő munkákat mutatta meg. A formálódó művek arról árulkodtak, hogy a 78. életévében járó – szó szerint örökifjú – szobrász manapság sem tétlenkedik. Folyamatosan jár az agya, a keze, éppen olyan serényen dolgozik, rajzol, formázik, vés mint annak idején, hosszú élete végéig – az idősnek nevezett – Pista bácsi tette.

– Tavaly nem tudtam elmenni a Mikszáth Kálmán Társasággal a Balassi nyomában tett kirándulásra Felvidékre s azóta sem hagy nyugodni a költő alakja – mutat a rajzra, a gipszformára, amelyet kedvtelésből csinált. Nem így a „Fonó-lányok”-at, amelyek Herencsénybe a fonóház külső falára kerülnek egy budapesti vállalkozó, Dienstmann Tamás megrendelésére. Ugyancsak határozott céllal, felkérésre mintázta meg azt a plakettet, amely a júniusi salgótarjáni illetve galyatetői ortopéd-kongresszusra készül...

– *Honnan eredeztethető a Csohány Kálmánhoz fűződő barátság?* – tértem a tárgyra most már határozottan.

– A harmincas-negyvenes évek fordulója táján egy iskolaépületbe jártunk Salgótarjában. Én gimnazista voltam, Ő pedig kereskedelmiben tanult. Mindketten bejárók voltunk, Ő Pásztó-ról vonatozott, én pedig Kisterenyéről utazgattam. A helyi tehetős bányai, gyári szülők gyermekei körében mi vonatosok lenézett kasztnak számítottunk. Esetenként persze rá is szolgáltunk, mert nem tanultunk jól és bizony csibészek voltunk. A rigorózus, harsány Szöllősi tanár úr – aki, ha jól emlékszem Nagykárolyból menekült, fekete csíkos nadrágjában, magas, fehér álló gallérjában, mellényben olyan volt, mintha a „Pál utcai fiúk”-ból lépett volna ki – nem hiába fegyelmezett minket a többi diákkal Baglyason, Etesen vágatott mogyorófavesszővel. Minden Szabót – így engem is – Cápának hívott, s azt szerette, ha kopaszok voltunk. Egyébként is porosz-szellem uralkodott az iskolában: ha megszólalt a kürt, azonnal vigyázba kellett állni, az osztályokba csak tanári kísérettel lehetett bemenni. Az igazgató a közeli Meszes alján lakó Szöllősit bízta meg, hogy vigyázzon ránk a vonat indulásáig. A ma már nem létező, piac melletti épület egyik termében gyülekeztünk és onnan mentünk csoportosan a fő téri állomásra. A várakozás hosszú perceiben Csohány és egy másik fiú, a szintén pásztói Győri Kiss Endre gyakran versenyt rajzoltak a táblánál. Csohi különösen fejeket rajzolt jól, a tengerész Popey figurája ennyi év távlatából is emlékezetes számomra. Volt úgy, hogy csak egy-egy vonalat húztak

és folytatni kellett. Ebbe a játékba én is beszálltam, egészen túrhető állatfigurákat csináltam. A vonaton a polgáristákkal a diákkocsiban utaztunk, amelyet olykor védelmezni is kellett a kofáktól és kosaraiktól. Csohi nagy darab, erős fiú volt, ennél fogva igencsak tudott magának tekintélyt parancsolni. Két évvel idősebb volt nálam, így az iskolai rendszabályok alapján tisztelegni kellett neki. Bizony az is előfordult, hogy az én tar fejemen is csattant a tekercsbe csavart fekete viaszos vászon tarisznyája, amely ebben a formában olyan volt, mint egy gumibot. Két évig vonatoztunk egy társaságban, aztán elváltak útjaink...

– *Mikor, milyen körülmények között találkoztak újra?*

– Ez is egy érdekes történet, szinte meseszerű. 1947-ben lehetett, amikor mint főiskolai hallgatót, a Dési Huber Kollégium diákját engem is elvittek Csillebércre társadalmi munkára, a későbbi úttörőtábor alapozására. Nagy lelkesedéssel dolgoztunk, sokat énekeltünk, viccelődtünk. Emlékszem konzervesdobozokból ettünk valamilyen sárga sajtot. Evés közben figyeltem fel egy hangos társaságra, amelynek középpontjában ráismertem – nem könnyen, mert akkor már bajuszt viselt – Csohány Kálmánra, aki az iparművészeti főiskolára járt alkalmazott grafikai szakra és a Szabó Dezső Kollégiumban lakott. Hamarosan diáktársak lettünk a képzőművészeti főiskolán, ahová őt is átirányították. Mindketten igen aktívnak bizonyultunk nemcsak tanulmányainkat, szakmai munkánkat tekintve, hanem – az akkori szóhasználat szerint – a mozgalmi életben, a DISZ-ben is. Én az Epreskertben a szobrászokat szerveztem illetve képviseltem, Ő pedig az Andrassy úti épületben a festők- illetve a grafikusok hangadója, szószólója volt. Énekeltünk Gruber (későbbi művésznevén Foki) Gyula kórusában is. Miután a Magyar Képzőművészek Szövetségének tagjai lettünk, az ott folyó munkában is folyamatos kapcsolatban voltunk, a fiatalok összefogására törekedtünk. Mindketten hosszú éveken át szakosztályi titkári funkciót is betöltöttünk a szövetségben, számos programot, tárlatot, kiállításmegnyitót szerveztünk, rendeztünk együtt. Csohi volt a lelke a Szabó Iván által létrehozott hódmezővásárhelyi művésztelepnek, ahová én is jártam. Supka Magdolna művészettörténésszel – aki mintegy a grafikusok ideológusának, írójának volt tekinthető akkoriban – hozták fel, erősítették meg a grafikai szakosztályt, s egyáltalán a grafikát, mint műfajt. Csohánynak komoly hitele volt a szakmában, a művészeti életben.

– *Sok szó esik mostanában arról, hogy Csohány Kálmán tudatosan akart megteremteni Pásztón egy képzőművészeti gyűjteményt. Ön mit tud erről a szándékaról?*

– E törekvése nyilvánvaló volt. Magyarozatként átlagon felüli lokálpatriotizmusa, a szülőföldjéhez, gyermek- és ifjúkora színhelyéhez való érzelmi kötődése, ragaszkodása hozható fel. Sokat mesélt, anekdotázott Pásztóról, a polgári iskolai éveiről, a palóc tájról, az ottani emberekről. Hiába élt távol tőlük, lélekben élete végéig velük maradt. Szinte mindig elérzékenyült, ha Pásztó szóba került. Különösen mély barátság fűzte Gaál István filmrendezőhöz, amely a kölcsönös szimpátián túl, szintén a pásztói emlékekből táplálkozott. Csohány is részese volt velem együtt annak a kezdeményezésnek, hogy a Művészeti Alap állami vásárlási kerettel rendelkezve segítse, javítsa a művészek életkörülményeit. Csohány e lehetőséget és a jó kapcsolatait – a fővárosban és a helyi szerveknél – kihasználva igyekezett minél több művet Pásztóra juttatni. Hidat akart ácsolni pásztói pátriája és a művészeti centrumok közé. Ő maga is sokat ajándékozott szülővárosának. Mátrakeresztesen művésztelep is működött. Megannyi alkotótársat invitált meg Pásztóra és környékére, azt akarta, hogy minél

többen ismerjék meg e vidék szépségeit, az itt élők értékeit. Emberileg is kiválóan alkalmas volt arra, hogy maga köré gyűjtsön másokat, szívesen beszélgettek, bográcsoltak, iszogattak vele vendégei. Különleges érzéke, hajlama volt a kapcsolattartásra, számtalan ismerőse, barátja volt mindenfelé. Pesten is előszeretettel ápolta a baráti kapcsolatokat akár rendszeres kártyapartik keretében is. Családostul is összejártunk velük, ahogyan mondani szokás...

– *Végül is miként jellemezhető az Önök barátsága?*

– Bensőséges viszony volt közöttünk. Bár alkotóként és emberként is más típusúak voltunk, ez sosem zavart bennünket, nem okozott konfliktust kapcsolatunkban. Ha összenéztünk, tudtuk, hogy mi fáj az egyiknek, mi a gondja a másiknak, egy-egy szemvillanásból megértettük egymást. A szakmai kérdésekben általában azonos módon gondolkodtunk, – mint már említettem – sokat tettünk a szakterületünk elismertetéséért. Tömören beszélt, kevés szóval fejezte ki magát. Sosem felejttem el, amit a komlói szobromról mondott: – Te úgy mintáztad meg a bányászokat, hogy szinte hallom a nadrágjuk suhogását, amint együtt mentek le sihtába, az aknákba. E megállapítása számomra nagy dicséretet, megnyugvást jelentett.

– *E hosszan tartó, baráti viszonynak is végét vetett Csohány Kálmán 1980-ban bekövetkezett halála. Mit tett Ön annak érdekében, hogy továbbéltesse emlékét, ápolja hagyatékát?*

– Amit ebben a helyzetben tehettem, és amit a lelkiismeretem diktált. Elhunytá után nem sokkal fába faragtam portróját. A pásztóiakkal szorosán együttműködve létrehoztuk és működtettük – az immár több mint két évtizede létező és eredményesen munkálkodó – Csohány Baráti Kört, amelynek – éppen a közismert barátságunk okán – éveken át elnöke voltam. Arra törekedtünk, hogy egy helyre gyűjtsük a városnak adományozott alkotásait és tegyük megismerhetővé, rendszeresen látogathatóvá a nagyközönség számára. Ha késéssel, sok viszontagsággal is, de megvalósult e tervünk, s immár négy éve működik, a múzeum szervezeti keretei között jó kezekben van a Csohány Galéria, amely korszerű, esztétikus körülmények között őrzi a műveket, a személyes dokumentumokat, tárgyi emlékeket és fogadja az érdeklődőket. Azonban a más művészek által Csohány kezdeményezésére Pásztónak adományozott alkotások gyűjteménye még mindig nem publikus, nem hozzáférhető. Jó lenne e műveknek is állandó helyet biztosítani, mint ahogyan a szülőházát is grafikai műhellyé, vendégházzá alakítani. Biztató azonban, hogy – mint a január végén, a születésének 80. évfordulóján Pásztón rendezett ünnepségen a város polgármestere elmondta – a családi ház átalakítása érdekében is igyekeznek megtenni a szükséges lépéseket, hogy az is méltó legyen innen indult egykori lakójához.

– *Milyen művésznek tartotta, tartja Ön Csohány Kálmánt?*

– Gondolom, hogy véleményem már az eddigiekből is kiderült. Egyedi karakterű, öntörvényű grafikusnak vélem, aki úgy rajzolt alakokat, fákat, madarakat, virágokat, olyan szűkszavúan, találóan, ahogyan egy bölcs parasztember beszél. Ezért mondható rá, hogy rajzaiban képírónak bizonyult. Művészetének lényege a mélységes emberszeretetből, a népművészet tiszta forrásaiból eredeztethető, a palócok között töltött gyermekkor alapélményeiből épített egy olyan összetéveszthetetlen, magától értetődő világot, mint amelyet Mikszáth Kálmán az irodalomban. Amilyen hatalmas keze, tenyere volt, amilyen keményen ölelt, olyan finom érzékkel dolgozott, olyan mives rajzokat, karcokat, illusztrációkat készített. Egyetértek azokkal, akik szerint valóságos grafikai költészetet művelt.

KAPROS MÁRTA

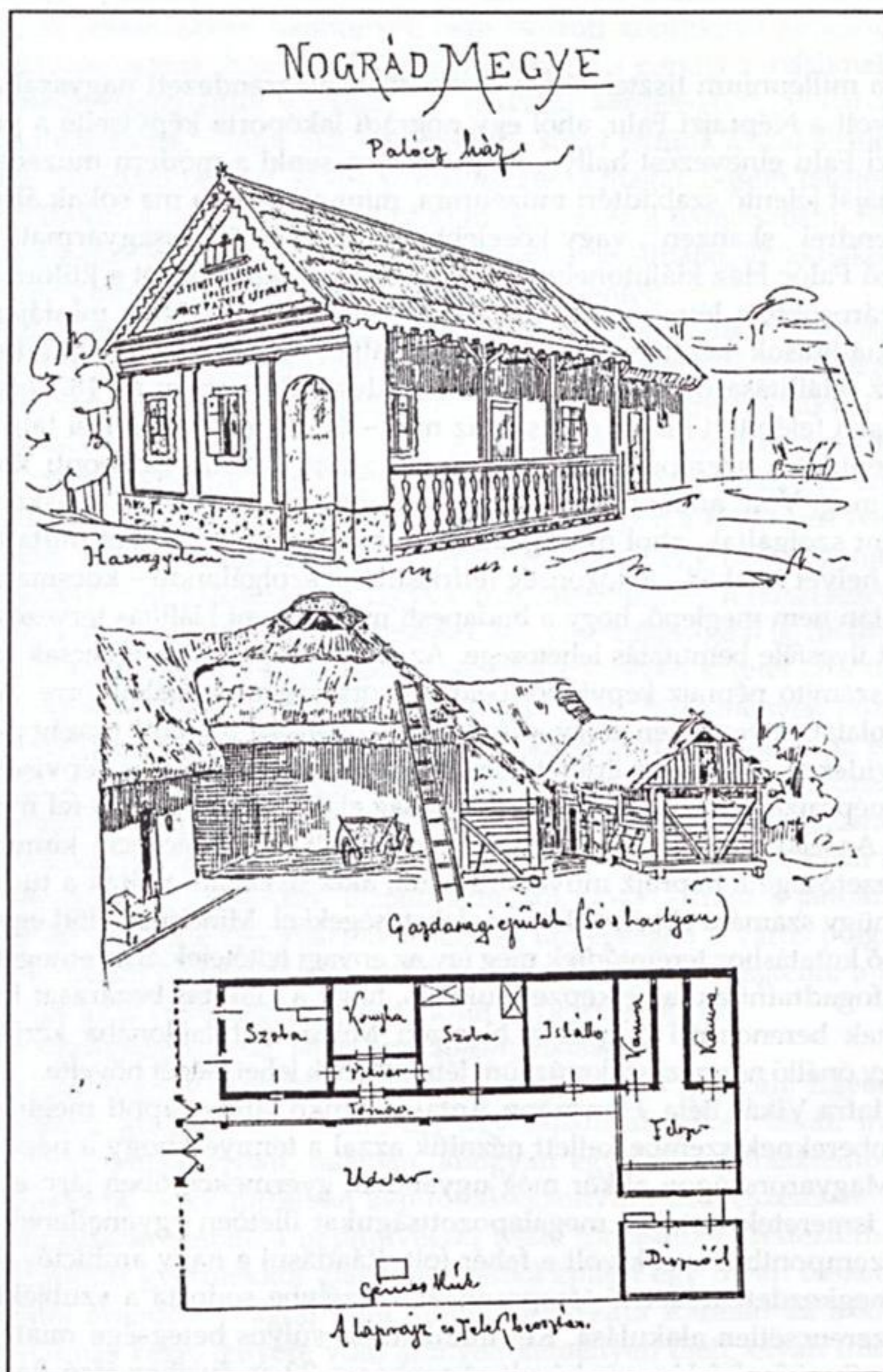
Nógrádi parasztház az Ezredéves Kiállításon

1896-ban a millennium tiszteletére a fővárosban megrendezett nagyszabású kiállítás része volt a Néprajzi Falu, ahol egy nógrádi lakóporta képviselte a palócságot. A Néprajzi Falu elnevezést hallva, ne gondoljon senki a modern muzeológia kiállítási formáját jelentő szabadtéri múzeumra, mint amilyen a ma sokak által felkerekített szentendrei „skanzen”, vagy közelebbi példaként a balassagyarmati múzeumhoz tartozó Palóc Ház kiállítóhely. A 19. század második felétől a különböző európai nagyvárosokban létrehozott világkiállításokon, utóbb ennek mintájára a nagy nemzeti kiállítások keretében is szokássá váltak etnográfiai jellegű bemutatók. Parasztház felállításáról elsőként 1867-ben tudunk Párizsban; az 1873-as bécsi világkiállításon felépített kilenc parasztház már – úgymond – kiállítási falut alkotott. Az ilyen épületek szerepeltetését mindig az adott kiállítás központi koncepciója határozta meg. Volt, amikor a házakat valóságghűen berendezték, máskor kiállítási pavilonként szolgáltak, ahol mezőgazdasági, háziipari termékeket mutattak be, de kaphatott helyet itt akár – a közönség felfrissülését szolgáló – kocsma is.

Ezek után nem meglepő, hogy a budapesti millenniumi kiállítás tervezése során is felvetődött ilyesféle bemutatás lehetősége. Az akkor még nálunk igencsak fiatal tudománynak számító néprajz képviselői példás gyorsasággal reagáltak erre. A Néprajzi Falu gondolatát, nevezetesen, hogy az ezeréves fennállását ünneplő ország parasztsága az egyes vidékek jellegzetes épületeinek megjelenítésével legyen képviselve a kiállításon, a néprajzi és háziipari csoportbizottság első ülésén vetették fel nyilvánosan 1893-ban. Az elképzelés kedvező fogadtatásra talált, s a koncepció kimunkálását a kiállítás vezetősége a néprajz művelőire bízta, akik tisztában voltak a tudomány és a múzeumügy számára ebben rejlő nagy lehetőségekkel. Mindenek előtt egy nagyszabású feltáró kutatáshoz teremtődtek meg így az anyagi feltételek. S az etnográfusoknak sikerült elfogadtatni azt az elképzelésüket is, hogy a kiállítás bezárását követően a parasztházak berendezési tárgyai a Nemzeti Múzeum tulajdonába kerüljenek. Ez ugyanis egy önálló néprajzi szakmúzeum létrejöttének lehetőségét növelte.

A feladatra Vikár Béla, Herrmann Antal és Jankó János kapott megbízást. A jeles szakembereknek szembe kellett nézniük azzal a ténnyel, hogy a népi építkezés kutatása Magyarországon akkor még ugyancsak gyermekcipőben járt: a rendelkezésre álló ismeretek tartalmi megalapozottságukat illetően egyenetlenek voltak, s földrajzi szempontból is sok volt a fehér folt. Ráadásul a nagy ambícióval és lelkesedéssel megkezdett felderítő terepmunkát veszélybe sodorta a szubjektív körülmények szerencsétlen alakulása. Két munkatársa súlyos betegsége miatt a feladat teljes egészében Jankó Jánosra hárult. Azonban a 20-as éveiben járó fiatalember – aki korának legsokoldalúbban képzett, nemzetközi tapasztalatokkal és jó terepismerettel rendelkező hazai szakembere volt – nem adta fel. Még 1893 decemberére

elkészült a javaslattal. Ebben a szakmai megfontolásokat igazítania kellett a finanszírozási elképzeléshez, vagyis hogy a házak felállításának költségeit az egyes vármegyéknek állják majd. Így megyék szerint választotta ki a jellegzetes háztípusokat, eredetileg 31-et. Mivel több megye visszalépett, végül 24 lakóház maradt, kiegészítve 4 pásztorépítménnyel, cigány sátorral, putrival. Ehhez járultak a központi forrásból finanszírozott közösségi épületek: templom, község-háza, tűzoltószertár, népiskola óvodával, községi kórház, csárda.

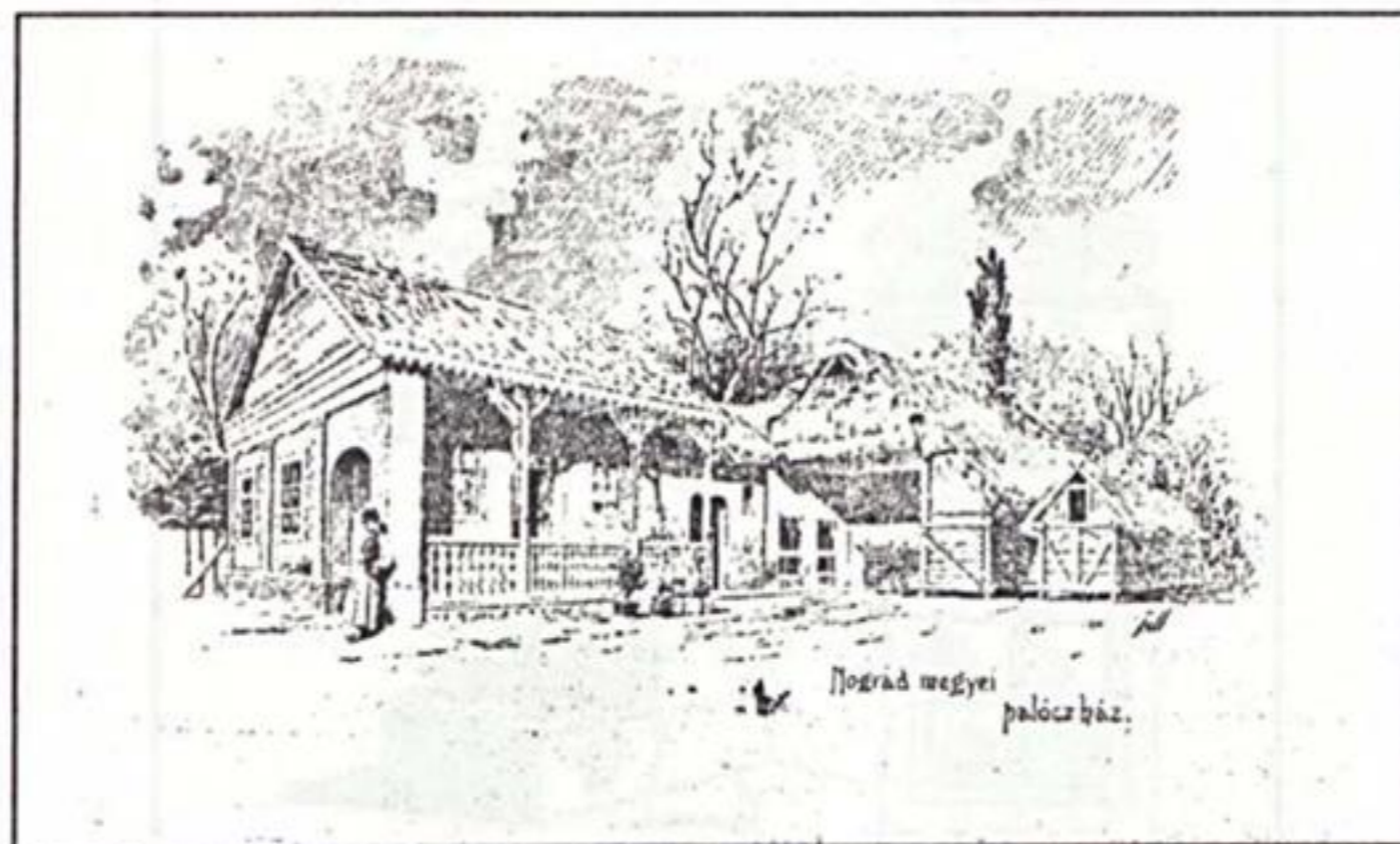

Az előzetes javaslat rajzos melléklete
 In: JANKÓ J. 1989. A milleniumi falu (facsimile) 1972-73.

A továbbiak alakulását kövessük a „palóc ház” példáján, bekapcsolva a helyi sajtó híradásait is. A tervben Jankó Nógrád vagy Hont megyét javasolta hozzá. A feladatot a nógrádiak vállalták. A vármegye közgyűlése a millenniumi kiadásokra kivetett 3%-os pótdóból 2000 forintot szavazott meg erre a célra, majd utóbb ezt a megvalósítás során 600 forinttal kiegészítették.

A finanszírozási feltételek véglegesítését követően megindult a helyszíni tudományos és szervező munka, amelynek lebonyolítására a kereskedelmi miniszter bizottságot jelölt ki. Vezetője Kovács Gyula, végzettsége szerint közgazdász, a Kereskedelmi Múzeum aligazgatója lett, akinek a Falu felépítésével járó technikai és adminisztrációs ügyek koordinálása volt a feladata. A néprajzot Jankó János képviselte. A házak konkrét kiválasztásán túl, ő készített javaslatot az épületek berendezésére, s a bennük életnagyságú babákon bemutatandó népviseletekre vonatkozólag. Egyébként a két utóbbi feladat megvalósítása szintén a megyékre hárult. Jankó állította össze a bizottság utiprogramját. Az idő nagyon sürgetett. Hiába az ünnepek egy éves halasztása, a munka dandárja csak most kezdődött. Be kellett látnia, hogy a tervezett alapos helyszíni kutatásokról kénytelen lesz lemondani. A rövidre szabható kiszállások közvetlen tapasztalatai mellett, elsősorban meglévő szakmai tudására alapozhat a házak kiválasztásánál.

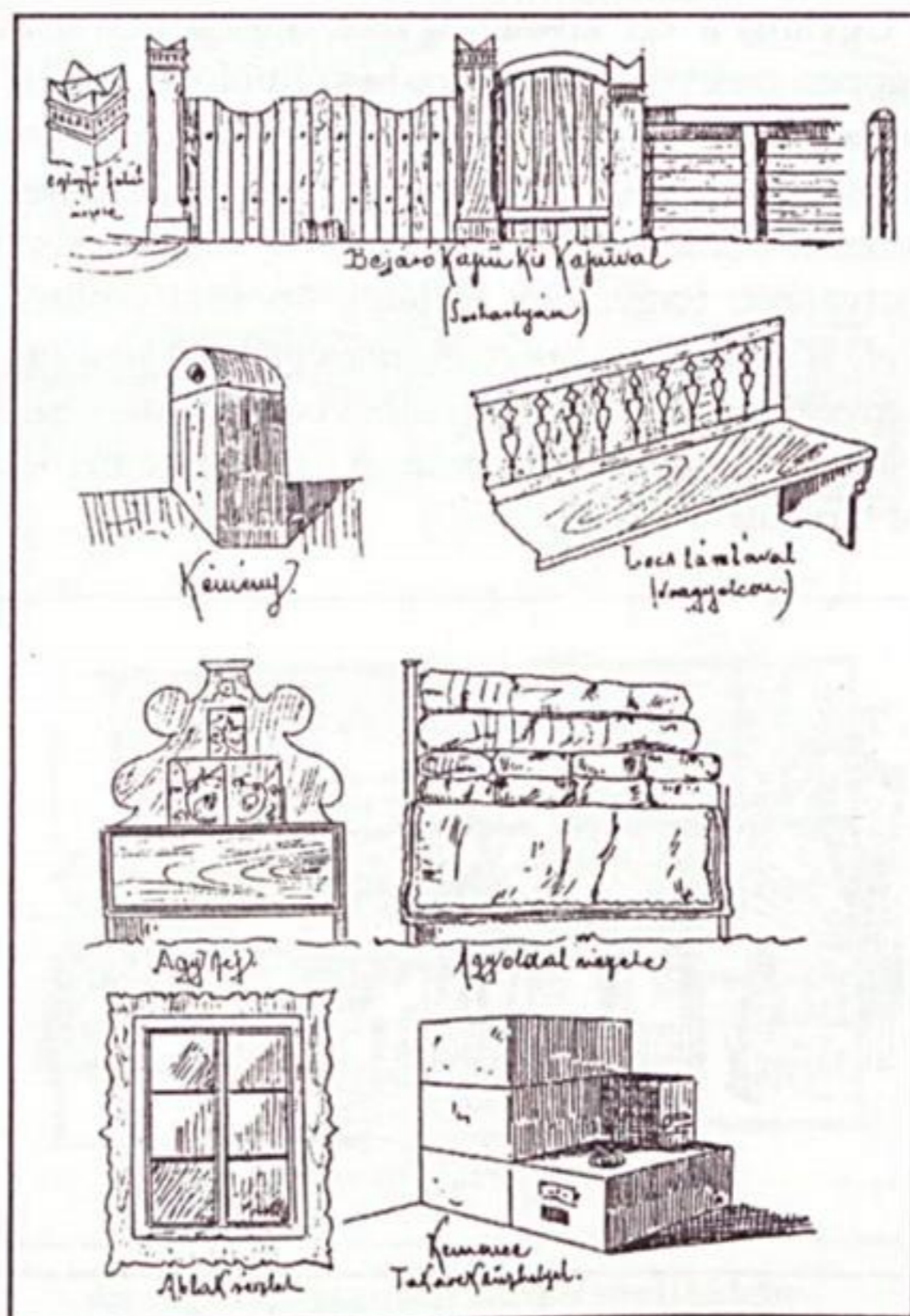
A bizottság óriási munkát végzett. Tizenhárom hónap alatt több ezer kilométert utaztak vonaton, kocsin. Kiszállásaik eredményeiről folyamatosan küldték jelentéseiket a miniszternek. Nógrádban 1894. szeptember 26. és 29. között dolgoztak. Pontosabban csak Kovács Gyula. Ugyanis a két kivétel egyike, ahol a helyszíni munkában Jankó János nem vett részt, éppen megyénk. Az írásos beszámolóból tudjuk, hogy az alispán a szécsényi járásban Baross Árpád főszolgabíró, a füleki járásban Plachy József főszolgabíró és Plichta Kornél szolgabíró adta kísérettel, építész szakértőnek pedig Weiss Gyulát jelölte ki. A felkeresett községek közül az épület vonatkozásában Karancsságról, Sóshartyánról, Kishartyánról, Ragyolcra történt konkrét említés, továbbá szó esik ceredi, homokterenyei, sóshartyáni, ragyolci viseletről. A javaslat a házat illetően a módosabb, Fülek környéki falvakat részesíti előnyben, alapul egy „középmódú”-ként meghatározott ragyolci gazda házat választván. A csatlakozó melléképületekhez pedig sóshartyáni gyakorlat szolgált előképpül.

In: Magyar lányok, 1895. dec. 8.

A jelentéshez mellékelt rajzos dokumentáció a telek hosszában épült, háromosztatú lakóházat mutat, folytatásában istállóval. Ehhez csatlakozik merőlegesen a kamrákkal is osztott fészter, mellette fából készült disznóól. A ház anyagként téglát, a fedéshez poltári cserép van megjelölve. A nyeregtetős lakóház oromfalán vakolatdíszes felirat: „Isten segítségével / építette / Nagy Petyik István / 1894”. Az első homlokzatról ívelten záródó ajtónyílás vezet a ház hosszában futó, faoszlopos tornácra, amelyet áttört faragású mellvéd díszít. Az ablakok kerete is díszesen faragott. A javasolt kerítés zsilipelt technikájú, cifra kapuoszlopokkal.

A berendezésre vonatkozó instrukciókat szöveghűen idézzük: „Az első házban nincs ágy. Hosszu lóczák futnak végig a szoba első felében, keresztlábas asztal áll a lócza előtt. A gerendázatról polczok lógnak le, melyen a házi asszonya tejes edényeit vagy más élelmi szert tart. A szoba jobb szögében szövőszék, a bal szögletében a tűzhelyel kombinált kemence áll. A petróleumlámpa, óra, 1-2 szent kép egészíti ki az első ház butorzatát. A pitvarban a vizes edényeknek való padka és padfeljáró létra áll. A pitvarból egy közbeneső fallal elválasztott konyhában nyitott tűzhely van. A konyha egész berendezése a lehető legegyszerűbb. A hátsó ház (háló kamrában) 1-2 sőt három ágy van. A ház közepén áll a három fiókos kaszni. Ha kettő van a háznál, azok egymásnak háttal állítván. A tulipános ládák oldalt állanak, legtöbbnyire kecskebak lábakra helyezve. A háló kamrában sokat látni a háztartási szerekből. A háló kamra különlegessége a magas ágy... továbbá négy lábú faszék, melyről az ágyra járnak és az ágyat vetik.”

A jelentés viseletre vonatkozó része kevesebb támponttal szolgál a mai kutatónak. Egy-egy ruhadarab neve önmagában nem mond sokat, s nehéz bármit kezdeni az olyan jelzőkkel, mint „eredeti”, „festői” – mármint egyik vagy másik falu viselete. Annyi azonban leszűrhető, hogy a bemutatásnál a palóc viselet változatosságának érzékeltetését sugallta a javaslat, s a polgárosodottabb vidékek ellenében az öltözködésükben régiesebb jegyeket őrző falvakat helyezte előtérbe. A konkrét felvetés így szól: „1–1 sóshartyáni legény, menyecske, leány, egy ragyolci menyecske, 1–1 homok terennei leány illetve menyecske viselete mutattassék be.” Megjegyzem a javaslatokhoz csatolandó fényképek készítése az utak során Jankó feladata volt. Itt szükségből helyi közreműködők, Ladányi Szécsény aljegyzője és Majernik József salgótarjáni kereskedő segítségét kellett igénybe venni, akik természetesen nem rendelkeztek néprajzos tapasztalatokkal. A fennmaradt néhány felvétel mindegyike sóshartyáni viseletet örökített meg.

Jó volt-e ház kiválasztás, a javaslat, vagy sem? A kérdés megválaszolásához tudnunk kell, hogy a palóc vidék azon területek közé tartozott, amelynek népi építkezéséről már rendelkezésre álltak tudományos előmunkálatok. Mindezek ismeretében, beleértve saját tereptapasztalatait, joggal fogalmazhatta meg fenntartásait Jankó János a kiállításról írott későbbi összegző jelentésében. Legfontosabb kifogása, hogy a Nógrád megyei ház „csak feltűnő, de nem jellemző” volt a maga korában. Egy „igen jó módú gazdának egészen modern házát” jelenítette meg. Noha itt erre konkrét utalás nem történik, önkéntelenül adódik az asszociáció Jankó általánosságban megfogalmazott tapasztalatára: „nem ritkán meg kellett küzdeni a megye hiúságával is... az ősi, a régi ellen, ha az ósdinak látszott, igen sok protestált”. Egyes kutatók valószínűsítik, hogy Jankó János eredetileg az akkori megye északi részén fekvő Málnapatak községben lefényképezett, kémény nélküli faházban gondolkozott a palócságot reprezentálandó. Aligha tudjuk már meg, hogy a vármegye vélhető ellenérzésének ismeretében maradt távol Jankó a nógrádi úttól, vagy a nem etnográfus szakember Kovács Gyula számlájára írható a megvalósuló ház mintájának ilyen kiválasztása. Tény, hogy a Jankó által megfogalmazott fenntartások a későbbi kutatások fényében is helytállóak maradtak.

Visszakanyarodva a Néprajzi Falu munkálatainak alakulásához, a helyszínen készült javaslatok benyújtását követően megindulhattak az építkezések. A házakhoz a megyék a területükön működő állami építészeti hivataloknál mérnöki tervet készíttettek. Nógrádban a feladatot egy salgótarjáni építész, ifjabb Szloboda kapta. A megyék a kivitelezéssel is javarészt helyi illetőségű mestert vagy megyei vállalkozót bíztak meg, esetünkben Kovlik János balassagyarmati építész. A házak nem a mai szabadtéri néprajzi muzeológia szigorú szakmai követelményei szerint, tehát eredeti építőanyagból, hagyományos technikával készültek, hanem csak utánzatok voltak. A korabeli nagy időszak kiállítások megszokott gyakorlata szerint a Néprajzi Falu esetében is az ún. pilóta, azaz cölöp alapozású, favázis szerkezetet alkalmazták, amire nádborítás került, végül pedig bevakolták vagy – mint a „palóc házat” is – tapasztották.

A *Vasárnapi Újság* beszámolójából tudjuk, hogy az építkezés 1895 augusztusában már javában folyt. A *Losonc és Vidéke* című lap 1895. december 15-i száma felháborodott hangú cikket közöl arról, hogy a nógrádi ház készen áll ugyan, de

berendezését hiába sürgeti Kovács Gyula a megyétől. A hírlapíró sötét jóslata ellenére azonban mégsem került Nógrád vármegye a kiállítás megnyitásának napján „a szégyenkedés padjára”, mert elkészült a berendezés és a népviseletbe felöltözött bábuk is a helyükön voltak.

A ház – a kiállítás főjelentéséből ismert alaprajz és a fennmaradt fényképek szerint – követte a javaslatot, mindössze a melléképületeknél történt némi módosítás. A berendezés munkálatait az amatőr régész és néprajzos szécsényi ügyvéd, Pintér Sándor irányította. Az utóbbival Jankó János is elégedett volt: kiállítási beszámolójában két ház berendezését emeli ki pozitív példaként, s az egyik a nógrádi. Noha Pintér Sándornak sok idő valóban nem állt rendelkezésére, mivel csak 1896 márciusában kapott megbízást a vármegyétől a feladatra. Sajnos belső felvételek a „palóc házból” nem maradtak fenn. Azonban a Néprajzi Falu egyes építményeinek berendezéséről még a helyszínen felvett lajstromok bizonyos támponttal szolgálnak. A nógrádi lakóporta tárgylistája 500-at meghaladó tételt tartalmaz, ami a többi házhoz viszonyítva gazdagnak mondható. A tárgyak helységek szerint történt felsorolása, valamint a kiállítási beszámoló – legalábbis a nagyobb bútorokat feltüntető – alaprajza segítségével felidézhető berendezés mai ismereteink szerint is erősíti Jankó elismert véleményét, s igazolja Pintér Sándor megfigyelésen alapuló, apró részletekre is kiterjedő néprajzi tájékozottságát.

Hogy milyenek is voltak a jegyzékben felsorolt tárgyak, arról a Néprajzi Múzeum raktáraiban kutatva sok minden megtudható. Igaz ugyan, hogy a teljes anyag nem kerülhetett múzeumi kezelésbe, mivel a kiállítás bezárását követően egy darabig még a helyükön maradt berendezések állagának nem kedvezett a késő őszi esős, nyirkos időjárás. Jelenlegi ismereteink szerint a nógrádi porta „felszereléséből” a tárgyaknak több mint fele ma is megvan, köztük kvalitásos, figyelmet érdemlő darabok. Kiragadott példaként említeném azt a népművészeti munkákban is többször bemutatott gömöri készítésű ácsolt ládát, amelynek gazdag díszítésében ott olvasható az 1896-os évszám – egyben utalva rá, hogy a kiállításra újonnan készítették helyi mesterekkel a berendezési tárgyak zömét. Szécsényi asztalos műhelyéből került ki a szoba festett ládája és nyoszolyája. A Néprajzi Múzeum közelmúltban elvégzett átfogó gyűjteményi revíziója során a szakemberek számos műtárgyról derítették ki utólag aprólékos munkával, hogy a millenniumi kiállítás anyagából származnak. Tanulságos lenne egy kiállítás keretében a nógrádi múzeumlátogatók elé tárni a valamikori „palóc ház” fennmaradt anyagát, mint a megyénkből származó legkorábbi néprajzi tárgyegyüttest.

A nógrádi házban látható népviseletek összeállításakor kevésbé igazodtak az eredeti javaslathoz. Egy kivétellel valamennyi viselet sóshartyáni volt, közülük az egyik női öltözetet éppen az említett műtárgyrevízió során sikerült beazonosítani. A bábukat életképszerűen rendezték el, lakodalmi jelenetet megidézve. „A vőlegény kezén vezeti a menyasszonyt, a násznagy ajtót nyit, a háttérben álló nászasszonyra menyecske segíti fel a rókaprémes bundát, az ajtóküszöbön kis leány bámészkodik” – írta Jankó János a kiállítási beszámolóban.

Az ezredéves országos kiállítás 1896. május 2-án nyílt meg látványos külsőségek között. Az uralkodó és kísérete még e napon megtekintette a Néprajzi Falut. A fővárosi ünnepségeken Nógrád vármegye is nagy számban és fényes bandériummal képviseltette magát, amint arról a helyi újságok beszámoltak. A megyék az

egy-
házakba a kiállítás idejére az adott vidékekről jó megjelenésű, értelmes pa-
rasztembereket küldtek a látogatók kalauzolására. Esetünkben – a Nógrád-Honti
Ellenzék hírlapírójának megfogalmazása szerint – „Varga István kis-hartyáni derék
parasztgazdát”, aki „igen jellemző mintaképe a becsületes, őszinte palócznak”.
Bizton feltételezhetjük, hogy a kiállítást az országból megtekintő, közel hat millió
látogató között szép számmal voltak nógrádiak, akik ismerősként köszönthették a
„palóc házat”.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

BALASSA M. Iván

1972 A Néprajzi Falu az Ezredéves Kiállításon. Ethnographia LXXXIII. 553–572. Budapest

K. CSILLÉRY Klára

1980 A Szabadtéri Néprajzi Múzeum kialakulásának előtörténete. In: A Szabadtéri Néprajzi
Múzeum Közleményei 1. 9–33. Szentendre

FEJŐS Zoltán főszerk.

2000 A Néprajzi Múzeum gyűjteményei. Budapest

JANKÓ János

1897 Az Ezredéves Országos Kiállítás Néprajzi Faluja. Budapest

JANKÓ János

1989 A millenniumi falu /facsimile/. Sajtó alá rendezte és bevezetővel ellátta SZEMKEŐ Endre.
Series Historica Ethnographiae I. Budapest

KOVÁCS Gyula

1896 A néprajzi kiállítás. Ethnographia VI. 253–272. Budapest

Illusztráció

Morvay Judit: Asszonyok a palóc nagycsaládban (Budapest, 1957)

A tárogató tágabb palócvidéki múltja

A 19. század végén megreformált újabbkori tárogató, ez a jellegzetes magyar hangszer mára világkarriert futott be. Napjainkban Európán kívül Amerikában és Ausztráliában is népszerű, s egyaránt játszanak rajta népi dallamokat és kortárs műzenei darabokat. Mint népi hangszer, környezetünkben rajtunk kívül elsősorban a románok közt terjedt el, de használják a szlovákok és a szerbek is. S hogy állunk vele ma idehaza? Itthon is jónéhány játékos akad még, akik ma már tudnak is egymásról, sőt az 1996-os első Tárogató Világtalálkozó óta időnként össze is gyűlnek II. Rákóczi Ferenc udvari kapitánya, Vay Ádám egykori várában.

A hangszer mai nemzetközi népszerűsége ellenére szinte mostoha gyermeke zenetörténeti és népihangszer kutatásunknak. Ám legalább születésének 100. évfordulója, 1996 körül tapasztalható volt némi javulás. Dehát mi az oka a hangszer mellőzöttségének a kutatásban? Több is van. A legelső ok, hogy egyik legfiatalabb hangszerünk, s mint ilyen, érthetően kevesebb figyelemben részesült, mint a kihálás szélén álló, szemünk előtt pusztuló régi hangszerek. Közben persze fölötte is eljárt egy évszázad, így ez ma már nem elegendő indok. Mellőzöttsége nem is annyira korában keresendő, hanem abban a – használatát tiltó és létezését agyonhallgató – politikai légkörben, amely a hangszert 1950 után évtizedeken át körülvette. Ennek következtében lassan az egész társadalomban kialakult szélsőséges megítélése is. Az egyik szélsőség a hangszer túlzó imádatában, a másik meg túlzó elutasításában nyilvánul meg. Szegény hangszer! Hát mit tehet ő arról, hogy magyarnak született, sőt az egyetlen, kizárólagosan magyar hangszernek. Az idegennyelvű szaknyelvekben nincs is megfelelő szó rá, így a külföldi lexikonokban is tárogatóként szerepel. Mit tehet arról, hogy épp a 19. század legvégén született meg, s boldog ifjúsága így már a Horthy-rendszer idejére esett. Az igaz, hogy ezt a modern (vagyis a 19. század végén megalkotott újabb kori) tárogatót egyes politikai erők az első pillanattól igyekeztek kisajátítani, tudatosan törekedve nemzeti szimbólum szerepének megteremtésére illetve újbóli megerősítésére. A szimbólumteremtés – mely egyébként nagyon is fontos egy nemzet számára – sikeres volt, hiszen a Rákóczi-hagyományokra támaszkodó, 48-as szabadság-eszményeket őrző magyarság saját történelmi múltja megtestesítőjét látta benne. Jellemző azonban, hogy az 1945-ben újból sugárzó Magyar Rádió tárogatón megszólaló szignálját (a *Te vagy a legény Tyukodi pajtás* kezdő-dallamára) hamarosan lecserélték, mert a hangszerre 1945 után már a Horthy-rendszer képe vetítődött. (Szerencsére a helyette betett Kossuth-nóta zárómotívumát nem kompromittálta senki.) A Horthy-rendszernek a szimbólumteremtés jegyében a tárogató egyébként valóban hivatalos katonai hangszere lett. A Rákosi-rendszer alatt ennek a jelképnek kellett bűnhődnie, ezért tiltották be nemcsak a tárogatón fújt dallamot, hanem a hangszer használatát is. Akadnak, akik tudni vélik, hogy Rákosi még a hangszerek begyűjtését (és vele hangjuk végleges elnémíttatását) is tervezte. Ha ez igaz is (s miért ne lehetne?), a dolog szerencsére nem valósult meg. Az öreg tárogatósök szájhagyománya szerint

Rákosit csupán halála gátolta meg eme gaztette végrehajtásában. A sötét időkre gondolva ezek után azt kell mondanunk, hogy az a néhány népzenekutató, aki az 1950-es évektől mégis vállalkozott arra, hogy felkutassa, szóra (és hangra) bírja a hangszer előadóit, s az általuk játszottakat magnetofonra is vette, merész politikai tettet hajtott végre. Lám, a népzenekutató is véghezvitte 1956 előtt és után a maga kis, láthatatlan forradalmait!

Most azonban ne a tárogató feledésre ítélt 20. századi sanyarú évtizedei körül kalandozzunk! Sokkal érdekesebb korábbi története, melyből kiemelkedik a Rákóczi-szabadságharc körüli időszak, majd a 19. századnak az a korszaka, amikor a hangszer újratemtették.

A régebbi és a régmúlt homályába vesző tárogató Thököly és II. Rákóczi Ferenc idejében élte virágkorát. Oboa típusú hangszer volt, melyet a magyarok az ótörök népekkel való együttélésnek köszönhetően feltehetően már azelőtt ismertek, hogy a hangszer típus a középkorban Európába eljutott (ennek idejét kb. a 13. századra teszik). Ezt a régi hangszer típust napjainkban is sokféle funkcióban használják a Balkánon, a Közel-és Távolság Keleten, Ázsiában és Afrikában, az arab népektől a törökökön át Kínáig. Legáltalánosabb neve *zurna*, *surna*, *surnai*. A zurnának megfelelő régi tárogatót a Rákóczi-szabadságharc körüli időben *tárogatósíp*nek és *töröksíp*nek, vagy egyszerűen csak *síp*nek nevezték. A töröksíp megkülönböztetés azért kellett, mert *síp* illetve *sípos* szó valamint a foglalkozást jelző *Sípos* személynév a középkor óta használatban volt. A kurucok idején a síp, dob, trombita még a hadi muzsika szoros tartozéka volt, hadbaszállás nem is mehetett végbe efféle régi, megszokott hadi hangszerek nélkül. Rákóczi hadseregében sokszáz Sípos, Dobos, Hegedűs, Trombitás nevű zenész volt, a síposok pedig egyaránt ott voltak a fejedelmek közvetlen közelében és az ezredeknél. A feljegyzések szerint a tisztek és a közkatonák a tárogatót különösen szerették. A (török)síposok – akik ugyanúgy tartoztak híven és igazán szolgálni a fejedelmet, mint a katonák és más zenészek – minden fontos eseménynél jelen voltak. Névnap- és ünnepi köszöntés meg tánc nem eshetett meg nélkülük. Rákóczi udvarának első zenei dokumentuma 1703-ból éppen két töröksípos (Sipos Ambrus és Sipos Mihály) elszegődésével kapcsolatos adatokat tartalmaz. 1708-ban Kassán is török sípon játszott dallamokkal köszöntötte Rákóczit két másik név szerint ismert zenésze, Kún János és Tolnai Sámuel. Fennmaradtak feljegyzések síposairól többek közt rimaszombati tartózkodásával kapcsolatban is.

Régi fajta tárogató a Rákóczi-szabadságharc után alig néhány példány maradt, hiszen akkor az osztrákoknak szúrt szemet, előlük kellett dugdosni. (Úgy tűnik azonban, az is a legendák világába tartozik, hogy a labancok 1711 után összeszedték és elégették volna a fennmaradt példányokat, eme rebellióra lázító harci eszközöket.) Mindenesetre a kurucok által felkarolt régi tárogató a 18. század folyamán szép lassan kikopott a használatból, pontosabban nem maradt fenn vele kapcsolatban értékelhető adat. Érezte már ennek hiányát a 19. század embere is, annál inkább, mert egyre erősebb volt az igény a nemzeti múlt zenei kincseinek összegyűjtésére és megmentésére. A 19. század második felében a tárogató felélesztését is szorgalmazni kezdték. Az újfajta tárogató – mely a kísérletek után végül létrejött – azonban már nem oboa típusú volt, hanem a klarinétot és a szaxofont ötvözte. Hangszertanilag fából készült szaxofon típusú hangszernek nevezhető. Az

új hangszert csak 1897. szeptember 15-én szabadalmaztatta idősebb és ifjabb Stowasser János, mégpedig régi, azaz *tárogató* néven. A másik, Stowassernál még nevesebb pesti hangszergyáros, Schunda-Wenzel József két nappal később, szeptember 17-én nyújtotta be szabadalmát, mégpedig a Stowasser-féle hangszer megjavított változatára. Kettejük közül az ő hangszere lett az ismertebb, mert Schunda javítása könnyebb megszólaltatást tett lehetővé. Később a Sternberg-, a Reményi-, a Mogyoróssy- és néhány más kisebb cég is készített tárogatókat. Mindegyik cégnek megérte, hiszen a hangszernek hamarosan igen nagy keletje lett a lakosság körében. Annyira, hogy rövid ideig a Zeneakadémián is tanították, sőt műzenei felhasználására is történtek kísérletek. A hangszer népszerűségét mutatja, hogy a Schunda cég temesvári leányvállalatában is gyártani kezdték. (A temesvári hangszergyár nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a hangszer gyorsan elterjedt a román népzenében. E gyárat Romániában 1945-ben államosították, s ma is gyárt tárogatókat, mostanában műanyagból.) A kisebb cégtulajdonosok közt az utolsók egyike volt Eisenhoffer János, aki még Stowassernél tanulta a mesterséget. A kiváló klarinét- és tárogatókészítő műhelyét államosították, őt magát pedig minden vagyonától megfosztották. A megkeseredett mester mégis úgy végezte munkáját a budapesti peremkerületi kis ház udavarán álló, fészerből átalakított apró, alacsony műhelyében, mintha a legmodernebb berendezésű műhelyben dolgozna, s mintha az újonnan készített illetve a megreparált hangszerekkel éppen a legrangosabb viláckiállításra készülne. Magasfokú mesterségbeli tudásának köszönhetően élete utolsó éveiben legalább még annyi kárpótlásban részesülhetett, hogy az 1970-es években a Zeneakadémia fafúvós hangszerjavító részlegébe kerülhetett mesternek.

Ne térjünk el azonban a közelmúltba, hanem nézzük meg közelebbről, hogyan is kezdődött meg a hangszer újjáélesztése!

A Rákóczi-szabadságharc idejében használt tárogatók a 19. sz. folyamán már erősen foglalkoztatták a közvéleményt. Először Fáy István írt róla 1853-ban, a *Déli-báb* című folyóiratban. Felvetette, hogy jó lenne, ha többet lehetne tudni a hangszerről, össze lehetne gyűjteni a megmaradt példányokat, s jó lenne, ha újból be lehetne kapcsolni a magyar zeneéletbe. Többek közt ezt írta: „A tárogató igaz, többé nem létezik, de azért egészen el nem vészett. Nyitrán még nemrég fújták gróf Károlyi Lajos installációján. Miért nincs ember, aki ezt Nyitramegyében kipuhatolná, hogy ki fujta a tárogatót? Nem nehéz volna Nyitrán kitudakozni, ki fujta a hangszert a banderiumban... A magyar zene lelke a hegedű, és, mint mindig hallám szüleimtől, a tárogató.”

Írására válaszok is érkeztek, melyek egyike Nyitráról jött. A levélíró szerint „A tárogató egészen el nem vészett, mert az Nyitrán csakugyan feltalálható még. Magam is hallám azt deák koromban fujni Palugyay Imre nyitrai püspök beiktatásán. A nyitrai tárogató a Ligats-család tulajdona, apáról fiúra száll, és ezek birtokában feltalálható.”

Az írásoknak köszönhetően hamarosan a Nemzeti Múzeum birtokába került egy hangszer Virág Lajos adományaként. A múzeum nemsokára több más tárogatóval is gyarapodott, köztük az említett Ligats család tulajdonában lévő nyitrai példánnyal. A múzeumba került tárogatók közt volt egy különösen szép darab, amelyre ezt vésték: *Koch M. Nyitrán*. Nyitráról még más adatunk is van. Tudunk egy ottani esztergályosról, aki igen szépen meg tudta munkálni a fát, s az említett

családi tárogatót is rekonstruálta még az 1850-es években. Nyitrán (és feltehetően a környékén) úgy látszik, valóban életben maradt a régi tárogató a 19. század közepéig, de ma is akad még értője Nyitra környékén, bár ő már nem a folytonos hagyományból sajátította el a hangszerjátékot.

Az újságcikkek szerint a hangszer a 19. század közepéig az ország más területein is fennmaradt. A híradások főleg az Alföldről, a jászkun területekről és Békés megyéből érkeztek. 1860-ban a hangszerrel több ízben foglalkozó *Vasárnapi Újság* 1. számában olvashatjuk: „Lugossy József debreceni tanár, úgy halljuk, egy régi tárogatót adott át a nemzeti muzeumnak. E tárogató legutolsó tulajdonosa, mint a Napkeletben olvassuk, Kardos nevezetű harangozó volt Kabán, ki azt Virág Bálint kabai lakostól szerezte, ahhoz Hevesitől került. Ez utóbbi igen ügyesen kezelte a tárogatót, ő fujta azt Tisza biharmegyei adminisztrátor beigtatása (sic) alkalmával, mint herold a vezér lovas legény mellett lovagolván, s a többi zenésztől egészen el lévén különözve. Hevesi fia még, mint 80 éves aggastyán él.”

Számunkra még érdekesebb az az egy évvel korábbi sajtóhír, amely arról tudósít, hogy a tárogató Nógrád megyében is használatban maradt. A Magyar Sajtó szerkesztőségébe 1859. október 27-én Gaál Ernő az alábbi sorokat küldte: „Nemzeti ősz zeneszerünk, a hirlapjainkban sokszor emlegetett tárogató sipot illetőleg, örömmel közlöm nógrádmegyei tek. Platty Károly ur épen e napon, a dicsőült Kazinczy évszázados ünnepének napján irt sorait, melly szerint Nógrádmegyében fekvő Táb pusztá [Varsányhoz tartozott a szécsényi járásban] lakosa Uram György nemcsak birtokában van a tárogatónak, hanem – közlő ur szavai szerint – maig is emlékezteti Táb környéke bérceit ősapáink boldog korára e kedves hangzatu hangszerével.”

A Kazinczy-ünnepségsorozat, mely 1859 végén az egész országon végigsöpört, s mindenütt szinte egy csendes magyar tüntetésbe csapott át, annyira, hogy a hatóságok 1860. január elsejével be is tiltották a további ünnepségek megrendezését, szinte felszította a tárogató iránti érdeklődést is. Ilyen ünnepségekre 1859 év végén Gyöngyösön és Balassagyarmaton is sor került, mindkét helyen szinte rögtönzött formában, mivel az ünnepet eredetileg csak a következő év elején akarták megtartani. A hangszer rekonstruálásának ötletét is éppen Balassagyarmatról vetette fel egy újságcikkben Jeszenszky Danó. Az egyik példánynak el is készítették a másolatát, amin a Nemzeti Színház egyik muzsikusa, Szuk (Suck) András (Endre) oboista meg is tanult játszani. A Nemzeti Múzeumban hangversennyel egybekötött 1859. december 8-i hangszerbemutató valamennyire sikert aratott, de nem olyat, mint amelyet vártak. Mint a korabeli tudósító írja: „A tárogató-síp közönségünknek is bemutatattott, megtelt a színház becsületesen – de megmondjam-e az igazat? – miért ne – a közönség sokkal többet várt – mint élvezett, nem indítá meg az ősi hangszer hangja, nem lelkesítette, – benne pedig a harciasan lelkesítő tárogatót épen nem találá föl.” Hát persze, hogy nem, hiszen tévedésből nem a régi, Rákóczi korabeli tárogatót másolták le, hanem egy angolkürt-féle fúvós hangszert, amely hangszertipológiailag nem volt azonos a tárogatóval!

Ezekben az években több más cikk is napvilágot látott, többek közt újból Fáytól még 1859-ben, valamint Hajdu Lászlótól az előbb említett *Vasárnapi Ujság* 1860. évi 1. számában. A debreceni kollégium 1832–37 közötti éveinek egykori, s ott zenei alapismereteket is szerzett diákja, a szabadságharc egyik huszárfőhadnagya, majd a bukás után végre nehezen ügyvédi hivatalhoz jutó lelkes művelt amatőr zenész, a

szabadságharc utáni időszak egyik jeles vidéki zenei publicistája volt. Ekkoriban már Túrkevén (mint írásaiban megnevezi: Nagy-Kun-Turkeve) élt, ahonnan többek közt az alábbiakat írja *Vélemény a közelebb fölfedezett tárogatóról* című írásában: „E hangszer régibb példányát vizsgálat és kísérlet végett, sehonnan meg nem nyerhetvén: Simonffy Kálmán és Suck Endre Urak szivességének és ügyszeretetének köszönöm, hogy a muzeuminak Scripszky-féle derék mását (dec. 17.) megszerezhettem mellynek én – talán mert többféle fa- és rézfuvó-hangszereket úgy, a hogy kezelek – három-négy nap alatt annyira gyakorlatába jöttem, miszerint már rendszeren másfél oktáváig terjedő hangkörben, kemény és lágy hangnemben [a dúr és moll korabeli megnevezése], hangjegyek szerint és nélkül, kivált magyar népdalokat, táncznótákat és indulókat (minthogy magamat... valczerrel, polkával, kadrillel [quadrille, vagyis francia négyes] kinezni nem szoktam, kellemes tiszta hangokon játszhatom, miből az a tanulság, hogy e hangszer – bár fuvása egy kissé nehéz – nem igényel ördögi mesterséget ... íme én, hazafias jóakaratu parlagi zenész, a tárogató körül eddig szerzett csekély ösméretem eredményét, úgy tökéletesítése és terjesztése iránti igénytelen nézeteimet s véleményemet – addig is, míg a szakértők avatottabb tollaikkal e téren működni elkezdenének – előterjesztem...” Hajdura annyiban valóban illik a parlagi zenész kifejezés, hogy Debrecenben a hangszerjátékot nem a református kántusban sajátította el, hanem azoktól, akiktől akkoriban lehetett: a cigányzenészekről. Boka Miska cigányklarinétos tanította meg klarinétozni, más fúvós hangszereken pedig annak társai tanították meg játszani. Hajdu írása további részében többek közt egy tárogató-iskola készítését szorgalmazta, majd így zárta sorait: „A milyen jó akarrattal szólottam e tárgyról én a kontár, szóljanak ahhoz annyi tehetséggel a valódi művészek, mindnyájan pedig, kiket nemzeti zenénk lelkesít, kiáltunk: hogy Fáy István gróf, a veterán magyar zenész, kinek lelkesítő szózatára ős magyar hangszerünk, a feltámadott tarogató (sic) ismét megszólalt, – annak búskomolyságot s nemzetünk multját előidéző hangjaiban még hosszú időnkig gyönyörködhessék.”

A 19. század első felében egyik korai zenetörténeti összefoglalójában írja a hangszerről Mátray Gábor a következőket: „A Tárogató, Török vagy Rákóczi-síp, régi magyar nemzeti eszköz, melly mind polgári, mind tábori életre a két hazában [Magyarország és Erdély] egyaránt használtatott. Hasonlított a Clarinethez, de igen lármás, visító volt.”

1859-ben ő is megszólal. *A magyar zene és a cigányok zenéje* című cikkében a korábbinál már kissé pontosabban jellemzi, de hangszertipológiailag még mindig nem tökéletesen. „A tárogató-síp sokban hasonlított a mostani oboéhoz. Éles és messzire elható hangú volt s egyike lehetett a legrégebb magyar hangszereknek. Állítólag régente a magyar hadsereg egybegyűjtése, táborázása s díszmenetek alkalmával fuvatott.”

Szűkebb pátriánkra vonatkozóan különösen érdekes az, amit ehhez jegyzetként fűz: „A tárogató-síp használtatott több helyeken a toronyőrök által is, nevezetesen Rimaszombatban, Gróf Keglevich Gábor, mint Nógrád megye volt főispánjának 1827-ik évi november 6-án történt ünnepélyes beigtatása (sic) alkalmával a megye részéről állított banderium előcsapata Kubinyi Ferenc vezénylete alatt tárogatók harsogása mellett vonult be Balassagyarmatra. A tárogatót Pénzes János volt katoná és Illés nevű Nógrád megyei hajdú fújta, ki később hugyagi csősz s utóbb balassagyarmati éji őr lett s choleraiban halt el.”

A főszöveget így folytatja: „Egyes csapatok élén még az 1809-ben fölkeltek nemesek seregében is használtatott. Itt-ott még csak egyes példány látható magánkezeknél. Folyó évi októberben egy ily példány a magyar nemzeti múzeumnak is ajándékozott.” – Itt a fentebb már említett, múzeumba került nyitrai példányról van szó. Ehhez is jegyzet fűz: „Több is olvasható felőle a magyar zene általam írt történetében.” - s itt hivatkozik a Tudományos Gyűjteményben 1829-ben közölt írására. „– Milyen lehetett a török-síp, mely Apor szerint még a XVII-ik században is használtatott, erdélyi ünnepélyek s mulatságok alkalmával, nem tudhatni. Hihetőleg a mostaniakhoz hasonló piccolo-fuvola (flauto piccolo) volt.” Mátray egyszer a klarinéthoz, egyszer az oboához, egyszer pedig a fuvolához hasonlítja a régi hangszert, feltehetően azért, mert egyszer a külleme, máskor meg inkább a hangja alapján igyekszik jellemezni. Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy az adatok szerint a régi Nógrád megyében és tágabb vidékén szívesen használták a hangszert, sőt, mint láttuk, többféle szerepben is. Ezek közül toronyzenei és az órák jelzésére szolgáló funkciójáról csak Nógrádból van adatunk.

Noha a lemásolt angolkürt-féle hangszer valójában nem a régi tárogató volt, hangja már közelebb állt ahhoz a hangzáshoz, amelyet a hősi múlt iránt táplált érzésekben bővelkedő, romantikus korban élő lelkek elképzelték maguknak érseitek zenei kifejezésére. Ezért kereste aztán a Schunda és a Stowasser cég egymástól függetlenül azt a hangszert, amely ezt a hangot megtestesíthette, s alkotta meg külön-külön az új hangszerfajta. Ennek hangja olyan, amilyennek ma ismerjük: dús, különösen a mélyebb regiszterekben zengő testes hang, vagyis szöges ellentéte az áthatóan éles, vékony hangú töröksípnak. Jobban illett ez annak a kornak a szép, kifejező magyar zenei hangról alkotott elképzeléséhez. Ehhez a hangideálhoz persze nagyobb hangszertest kellett. Így lett az új tárogató mérete jóval nagyobb a korábbi 30–40 cm-es (a Nemzeti Múzeumban ma is meglévő és időközben helyesen azonosított) példányoknál.

A hangszeripar fejlődését jelző híradásokból arról értesülünk, hogy az 1860–90 közti években többféle tárogatónak szánt hangszer készült a különböző műhelyekben, melyek legtöbbje nem volt hosszú életű. Stowasseré és Schundaé már a szabaddalmaztatás előtt elkészült, sőt már használták is őket. Az elkészült új hangszer pedig beváltotta a hozzá fűzött reményeket. Annyira, hogy 1900-ban a tárogatót a párizsi világkiállításon is sikerrel szerepeltették. 1901-ben Schunda teljes sikerrel mutatta be új hangszerét és a hozzá Hikisch Henrik Nemzeti Zenedei tanár által írt tárogató iskolát Krasznahorkán, a cigányzenészek életrajzi adatait első ízben (bár több helyen tévesen) összegző Markó Miklós társaságában. 1906 őszén pedig, amikor Rákóczi hamvait Kassára vitték, mindenütt, ahol csak a vonatszerelvény elhaladt, tárogatószóval fogadták. A miskolci pályaudvarra éjjel érkezett meg a vonat. Míg meg nem állt a szerelvény, addig a vonatról tárogatószó hangzott, a szerelvény megállása után pedig átvette a szót a dalárda.

Markó Miklós *A cigányzenészek albuma* c., 1896-ban megjelent könyvében már olyan cigányzenekarok fényképét közli, amelyekben tárogató is szerepelt, sőt néha több is egy zenekarban. A tárogató népzenei használatával kapcsolatban is a 19. század végére nyúlnak vissza az első visszaemlékezések. Ezek közül a legelső Korondról való. A híres székelyföldi fazekasfaluban az egész magyar nyelvterületen egyedülálló a tárogató hagyomány. Ennek lényege, hogy ott a tárogató nemcsak

bekerült a zenekarokba, hanem a zenekarok vezetője („a banda primássa”) is mindig tárogató játékos volt a 19. század vége óta. (Ott ez a hagyomány egészen az 1990-es évekig tartott, amikor is a politikai rendszerváltást követően a hagyományos életmód felborult, a régi zenekarok helyét a disco foglalta el.) A tárogató zenekari használatára ezen kívül csak a „két szomszéd vár” egyikikéről, a Somoskőre néző Fülekről van példa, szintén már a 19. sz. vége óta. 1994-ben, mikor népzene-gyűjtés céljából többek közt a Medves hegy környékén jártam, Losoncon megke-restem azt a cigányzenészt is, akit mint kiváló tárogatóst még rendszeresen hívtak játszani a füleki bandába. Balogh Árpád Losonc és Fülek környékén több más cigány-bandát is megnevezett, amelyben fiatalkorában még volt tárogató. (Ld. 1–2. fény-kép. Gyűjtésem óta már ő sincs az élők sorában.)

A cigányzenészekon kívül azonban természetesen parasztok (mint például az 1950–60-as években Bükkszék kör-nyékének kedvelt hangszerjátékos Pozsik István) és más műkedvelők is játszottak a tárogatón. Kodály Zoltán még 1922. szeptemberében Vizsláson írta fel népzenei gyűjtőfüzetébe Varga Gyula nevét, aki a *Nagy Bercsényi Mik-lós*-t és a *Krasznahorka büszke várát* (a tárogatósök e két kötelező repertoár-darabját) tárogatón elfújta neki. A nógrádi pásztorok is szívesen megtanultak az újjáalkotott tárogatón. Juhai mellett tárogatón játszó Nógrád megyei pász-tort néprajzkutatók már az 1930-as években lefényképeztek.

A pásztorok különösen a Karancs hegy környékén kedvelték, s az egyetlen népi tárogatókészítő is – akitől a pásztorok és mások (például a nyitranagykeri Gróf György) hangszereiket beszerzik – ma is működik Füleken. Gyerekkoromban pe-dig még Pásztón is akadtak értői, akik vasárnap délutánonként, vagy csendes nyári estéken zenélgettek rajta a maguk és mások örömére.

Nem tudjuk, pontosan meddig tartották meg vidékünkön a régi (a 19. század köze-pe táján még használt) tárogatót, s azt sem tudjuk pontosan, mikortól vették birtokba az újonnan létrehozott változatot. (Mikszáth is utal a hangszerre.) Az utóbbit feltételesen ki lehet következtetni más, újkeletű hangszereknek a parasztság körében elterjedése alapján. Feltehetően mindjárt megjelenését követően divatba jött. Mindez azonban nem csorbítja annak jelentőségét, hogy a tárogatóval kapcsolatos legtöbb 19. századi híradás Nógrád megyéből való, s hogy a szorosán vett Palócföld és tágabb régiója népe koráb-ban a régi, majd az új tárogató pártfogója, összességében pedig a tárogató hagyomány hűségese fenntartója volt a legutóbbi időkig.

Kyrie Ungaricum – kutatástörténeti és dallamtörténeti adalékok

Rajeczky Benjamin nem írt hosszú tanulmányokat. Nem írt mélyreható, részletekbe menő tudományos elemzéseket, nem hagyott maga után monografikus műveket. A néhány összefoglaló munka mellett tudományos életművét viszonylag rövid, felvetésszerű tanulmányok képviselik a zenetudomány több területén, nem említve most pedagógiai írásait, publicisztikai tevékenységét. Az elsősorban a középkori zene és a népzene területén mozgó, ezen belül azonban nagyon sokféle kérdést érintő írásokból mégis jól kirajzolódik egy meghatározott attitűd, a kérdésfeltevés jellegzetes módja, a Rajeczky gondolkodását meghatározó szempontok nagyon is koherens rendszere. Ily módon a sokrétű és látszólag diffúz életmű tartalmilag mégiscsak egységes benyomást kelt.

Rajeczky Benjamin sokoldalú megközelítésmódjának egyik eleme bizonyosan a magyar zenetörténetre jellemző vonások feltalálásának, meghatározásának igénye. Természetesnek tűnik ez népzenei tárgyú írásait illetően, de ugyanígy megfigyelhető a hazai gregorián tradíciót vagy annak és a népzenei hagyománynak a kapcsolatát kutató cikkek témaválasztásában is.

E természetes vágyat, egyfajta érzelmi prekonceptiót azonban mindig a szakmai kontroll ellensúlyozta. Cikkei azt jelzik, hogy a zenetörténeti tényeket, jelenségeket mindig igyekezett kultúrtörténeti összefüggésükben szemlélni, a téma megkívánta hazai, regionális vagy szélesebb kontextusban vizsgálni. A gregorián és a népzene konkrét kapcsolatát felvető írásai azt mutatják, elképzelhetetlennek tartotta a zenetörténeti jelenségek elszigetelt vizsgálatát, mint ahogy a vizsgálatok országhatárok közé szorítását is. Sőt, gondolkodásának másik, némileg ideológiai színezetű posztulátuma lehetett a zenei jelenségek akár az általános toposzok szintjén megmutatkozó, akár a konkrét kulturális kapcsolatok révén létrejövő valamiféle egyetemessége. Azt mondhatjuk, éppen ez, a helyi és általános viszonya, a kulturális jelenségek egymásra hatásának dialektikus viszonya, a viszony meghatározása, tartalommal való megtöltése izgatta.

Lokális vagy szélesebb érvényű, jellegzetesen hazai, vagy külföldi eredetű jelenségek viszonyának tisztázása érdekében számos olyan vizsgálatba fogott, amelynek korábbi félreértések tisztázásával, konkrét dallamos azonosításával, források pontosabb értelmezésével, új problémák felvetésével jártak, s adott témákkal kapcsolatban megkerülhetetlen tudományos eredményt hoztak. E viszonylag kis lélegzetű írásai, akkor is jelentősek, ha a mai igények szerint nem jártak körül témájukat, s néhány esetben apró tévedéseket is tartalmaznak. Műfajilag átmenetet képeznek a publicisztika és a tudományos tanulmány között. Egy-egy aktuális probléma, kutatói észrevétel megfogalmazásai, kifejezései a pillanatnyilag rendelkezésre álló információk és forrásanyag alapján, a teljesség igénye nélkül: egy-egy adott problémakör pedagógiai ihletésű, de ahhoz mértén tudományos igényű

kommentálásai. Mindezt Rajeczky írásainak címei nyelvileg is kifejezik. Sok közöttük a feltűnően általános vagy a témát egészen konkrét utalással beszűkítő meghatározás, olykor nyelvtanilag is kérdésként fogalmaznak meg egy-egy problémafelvetést vagy az „adalék”, „adatok” stb. meghatározással jelzik, nem céljuk bármiféle teljesség elérése. Mindez részben talán alkati sajátosság eredménye, részben azzal is összefügghet, hogy Rajeczkynek nem állt rendelkezésére olyan kutatói háttér és segédanyag, amely adott kérdések pontosabb tisztázását lehetővé tette volna. „Befejezetlenségük” ellenére írásos problémafelvetései általában megkerülhetetlenek maradtak az adott szakterületek számára, kijelölték a vizsgálódás szempontjait, a kutatásra érdemes irányokat. Jóllehet a kutatás számos esetben korrigálni, kiegészíteni kénytelen megállapításait, egyes részmegfigyeléseit, mindez ritkán érinti kérdésfeltevéseinek lényegét.

Többnyire ez a helyzet a középkori gregorián hagyomány területén végzett dallamtörténeti és összehasonlító vizsgálódásaival is. Ezek sorában tartozik az is, amelyben értelmezni próbálta egy középkori krakkói kódex ordinarium-dallamainak Ungaricum (magyar) meghatározását.¹

A Biblioteka Jagiellońska szóban forgó kéziratának (Kr-1267) egyik kyriedallamánál, majd ugyanazon dallam sanctus-változatánál a következőket olvashatjuk (a dallamot lásd az 1. kottapéldán):

„Sequitur ungaricum kyrieleison”, illetve „Ungaricum sanctus de beata virgine pulchrum sequitur”.²

E rubrikák régóta izgatták – joggal – a magyar kutatókat. Már Dankó József tudott róluk, s az 1893-ban megjelent *Vetus Hymnarium*ban hivatkozott is rájuk.³

A recenzensek, pl. Szilády Áron különös jelentőséget tulajdonítottak a magyar vonatkozásúnak vélt „nevezetes emlékek”,⁴ s Radó Polykárp még 1914-ben is ennek szellemében ajánlotta az „Ungaricum Kyrieleison”-t a közvélemény figyelmébe.⁵ Rajeczky azonban – a gregorián ének középkori életmódjával, hagyományozásával, a gregorián dialektusokkal kapcsolatos tapasztalatai alapján már 1941-es írásában is túllépett e naiv és egyoldalú megközelítésen,⁶ két évtizeddel később pedig összehasonlító források segítségével kísérelte meg a definíció valóságtartalmának pontosabb meghatározását. Rajeczkyt ekkor már nem a szóban forgó dallam magyar eredetének kérdése vezérelte, sokkal inkább a dallamok késő-középkori vándorlásának, hagyományozásának módja izgatta, s annak a művelődéstörténeti kapcsolatrendszernek, nevezetesen a magyar-lengyel kapcsolatoknak a felvázolása, amelyben a kulturális javak cseréje – így vagy úgy – végbemehetett, s amihez a konkrét eset csak kiindulópontul szolgált.

Rajeczky tudta, hogy a kölcsönzés gondolata sem műfaj-történeti, sem művelődéstörténeti szempontból nem *a priori* elvetendő. Egyrészt a krakkói kódex keletkezésének korából számos, eddig csak magyar forrásból ismer – tehát hipotetikus hazai kompozíciónak tekinthető – dallamról, többek között ordinarium-dallamról tudunk. Másrészt a két ország politikai, kulturális, zenei érintkezése bőséges alkalmat kínálhatott dallamok átvételére. Ezt Rajeczky – jellemző módon – széleskörű történeti adalékok és forrásmunkák citálásával is dokumentálja, utalva a krakkói egyetem 15–16. századi virágkorára, amikor magyar tanulók ezrei folytatták tanulmányaikat a lengyel városban, s válhattak potenciális közvetítőivé akár dallamoknak is.⁷

Ugyanakkor Rajeczky azzal is tisztában volt, és ezt számos helyen meg is fogalmazta, hogy források dallammegnevezései sokszor lokális érvényűek, sokkal

inkább a dallamok azonosítására szolgálnak, semmint keletkezési helyük, netán szerzőjük meghatározására.⁸ Az *ordinarium*-dallamok rubrikái közt is gyakorta találkozunk nevekkal (Baksa), helyre utaló megnevezésekkel (Rosomberg, Kapolna) sőt, esztétikai jellegű meghatározásokkal is (*pulchrum*, *decorum*) stb. Rajeczky ezeket a népzenei gyakorlatban is ismert eseteket analógiájaként fogta fel (Apor Lázár tánca, Lupuj vajdáné éneke stb.)

Annak a kérdésnek a tisztázása érdekében, hogy az *Ungaricum*-meghatározás magyar eredetre vagy esetleg csak magyar közvetítésre utal, Rajeczky a *kyrie*- és *sanctus*-dallamok katalógusaiban keresett összehasonlító adatokat.⁹

Először igyekezett megállapítani, a *kyrie* vagy a *sanctus*-e az elsődleges. A mennyiségi adatokból és a dallamot tartalmazó kéziratok keletkezési idejéből arra a következtetésre jutott, hogy a dallam *sanctus*ként keletkezett. Alátámasztani látszik ezt az a *plauzibilis* megfigyelése is, hogy az egyes források *kyrie*-dallamai erősebben térnek el egymástól, mint a *sanctus*ok, s eltéréseik nem a variánsképződés szokásos spontán eseteire emlékeztetnek, sokkal inkább tűnnek az eltérő adaptáció eredményének.

A katalógusok adatai alapján a dallam magyar eredete kizárhatónak bizonyult, a források dél német *provenienciára* utalnak. Maradt azonban még az átvétel irányának, a dallam hagyományozási útvonalának kérdése. Ennek megállapítását nehezítette, hogy a „*Kyrie ungaricum*”- meghatározást tartalmazó krakkói kódex korábbi, mint a dallam *kyrie*-változatának egyetlen magyarországi reprezentánsa, egy Kassáról származó két kötetes *graduale*. Ennek ellenére Rajeczky nem tartotta kizártnak, hogy a krakkói kódex meghatározása autentikus: eszerint a dallam és a *kyrie*-szöveg találkozása magyar területen történhetett, ám ennek dokumentuma sajnálatos módon elveszett. Nem tért ki azonban arra a lehetőségre, hogy adatai alapján elvileg nemcsak a *kyrie*-adaptáció, hanem maga a dallam is kerülhetett magyar közvetítéssel a lengyel kéziratba, hiszen a *sanctus*-változat megtalálható egy 15. századi, a krakkóival egykorú kódexünkben, a *Futaki Graduale*ban is.

A lengyel Jerzy Pikuliknak jóval több adat állt rendelkezésére, amikor a Rajeczky által felvetett kérdéseket – mintegy 15 évvel később – újra megpróbálta körüljárni.¹⁰

Vizsgálódásai a dallam keletkezéstörténetét illetően nem mondhattak lényegesen újat, elterjedtségi területét illetően azonban jelentősen módosították a korábbi képet. A *sanctus*ról kiderült, hogy az 1267-es jelzésű krakkói kódexen kívül 13 további lengyel kézirat tartalmazza, s ezek közül 7 amazzal egykorú. A *sanctus* *kyrie* adaptációját Pikulik négy további lengyel kéziratból tudta dokumentálni. Rajeczky megállapításai még azon alapultak, hogy a *kyrie* legkorábbi reprezentánsa a krakkói kézirat, s ennek rubrikája pedig talán ismeretlen magyar közvetítő forrásra utal. Mivel a Pikulik által közölt adatok közül három a krakkói Jagelló-könyvtár kódexével azonos korú, s ezek nem tartalmazzák az „*ungaricum*”-definíciót, Rajeczky elképzelése megdőlni látszik: úgy tűnik, el kell vetni a lehetőséget, hogy a *kyrie* lengyelországi meghonosodása magyar közvetítéssel történt. Ugyanakkor továbbra sem zárható ki – tehetjük hozzá –, hogy a krakkói forrásba valóban magyar kapcsolatok révén került, annál is inkább, mivel a szóban forgó *kyrie* többi 15. századi hordozója kivétel nélkül Wrocławból való (Wr-7566, Wrr-1194, Wr-181). Alátámasztani látszik e hipotézist a változatok részletekbe menő

összehasonlítása is. Pikulik is úgy látta, a kyrie lengyel hordozói közül kilóg a krakkói forrás, s e mögött valamilyen külföldi – nem ungaricum – mintát gyanított. Fontosnak tartotta ebből a szempontból a zárlatok formáját, amelyeknek nincs lengyel – s tegyük hozzá: magyar – párhuzamuk (2/a kottapélda).

Véleményünk szerint azonban nagyobb jelentőséget tulajdoníthatunk a teljes dallamok változatai közti különbségeknek. A sanctus és a kyrie egyik formulája például kétféle, egy egyszerűbb, s egy díszesebb alakban terjedt el. Figyelemre méltó, hogy míg a wroclawi kódexek az egyszerűbb alakot használják, a krakkói, s velük együtt a dallam magyarországi képviselője, a Kassai Graduale is az „ornamentált” alakot alkalmazza (2/b kottapélda).

Rajeczky bizonyosan nem értelmezte elszigetelt esetként a krakkói kódex rubrikáját. Éppen ezért utalt a kultúrtörténeti háttérre, amely az esetet hihetővé teszi a kutató számára, s vetett fel első pillantásra távolinak tűnő analógiákat. Ezek egyike pl. Hieronymus Feicht hejnal-fújással kapcsolatos megállapítása, amely ugyancsak azt jelzi, a két ország zenei praxisa befolyásolhatta egymást.¹¹

Nézőpontjának igazolását láthatta Rajeczky azokban az adatokban, amelyeket mintegy 10 évvel később Miazga credo- katalógusában talált.¹² Miazga több esetet regisztrált, ahol lengyel források credo dallamai az ungaricum vagy Wegerskie meghatározással szerepelnek, igaz, eddig bemutatott eseteknél jóval későbből. Arról azonban Rajeczky bizonyára nem tudott, hogy az általa tárgyalt dallam nem az egyetlen sanctus, amelynél előfordul a meghatározás. Erről ismét csak a Pikulik számolt be először a fenti tanulmányban (3. kottapélda).

Thannabaur sanctus- katalógusának adatai szerint e dallam minden valószínűség szerint közép európai eredetű: A katalógus 8 cseh forrásból, a már említett kassai és egy schlageli premontrei gradualéból dokumentálja, 5 legkorábbi feljegyzése a 15. századból való. A lengyel adatok száma és kora (18 lejegyzés, melyek közül négy 15. századi) Pikulik szerint nemcsak a dallam lengyelországi népszerűségéről tanúskodik (Krakkótól Gnieznóig és Włocławekig, illetve Sandomierztől Wrocławig mindenütt énekelték), hanem alátámasztja a hipotézist, hogy lengyel provenienciájú dallamról van szó.

E tekintetben azonban Pikulik adatai is kiegészítésre szorulnak. A dallamot ugyanis magyar területről nemcsak a Thannabaur által is feltüntetett Kassai Graduale, hanem négy további kézirat is tartalmazza (Fu, Ju, Tra, Zag-2), melyek közül Futaki Ferenc Gradualéja a dallam legkorábbi lengyel dokumentumával egykorú (1463).¹³ Ily módon, bár a dallam lengyelországi elterjedtségének adatai sokatmondók, elvileg sem a feljegyzések száma, sem a kronológiai érvek alapján nem dönthető el minden kétséget kizáróan a dallam eredetének kérdése. Ennek következtében nem adhatunk egyértelmű magyarázatot azoknak az „Ungaricum”-meghatározásoknak az eredetére, tartalmára sem, amelyek két lengyel kódexben e dallammal kapcsolatban is felbukkannak (Kr-42: Kr-46).

Összegezve az eddigieket, a magyar–lengyel kapcsolatokra utaló jelek immár nem elhanyagolható számban gyűltek össze. Bár a meghatározásokat továbbra sem tudjuk minden kétséget kizáróan értelmezni, belőlük kiindulva többet tudunk a hozzájuk kapcsolódó dallamok keletkezéstörténetéről, elterjedtségéről, hagyományozásáról. Az egyes dallamok provenienciájának, az elsőségnek a megállapításánál talán fontosabb minden olyan adat egybegyűjtése, amely az átvételeket, a dallamok

vándorlását mindkét irányba lehetővé tevő kapcsolatrendszer művelődéstörténeti képét árnyaltabbá és teljesebbé teszi.

Az újabb kutatások alapján a Rajeczky és Pikulik által tárgyalt eseteket további, a lengyel–magyar kulturális érintkezés valószínű dokumentumaival egészíthetjük ki. Rajeczky összehasonlító források hiányában nem sejtette, hogy a lengyel–magyar forrásokat explicite összekapcsoló Kyrie Ungaricum mellé implicit dallami kapcsolatok állíthatók. Olyan ordinarium-dallamokról van szó, amelyek egy igen széleskörű összehasonlító vizsgálat alapján csak magyar és lengyel forrásokból dokumentálhatók, vagy e két forráscsoport adatai valami okból egymás felé mutatnak. Megállapításukat az utóbbi évek ordinarium-katalogizálási munkái tették lehetővé.¹⁴

A lengyel és magyar tradíciót összekapcsoló eddigi adatok többsége Krakkó irányába mutatott, s egybevágnak ezzel a korábbi citált művelődéstörténeti adatok is. Az alábbi két dallam újabb adalékot jelent ehhez (4. kottapélda).

Az első dallamra (4/a kottapélda), ha más összefüggésben is, ugyancsak Rajeczky Benjamin hívta fel a figyelmet. Részletesen foglalkozott a kölcsönzött dallamra épülő ordinariumok hazai gyakorlatával, s így került látókörébe a Becket Tamás – Esztergomban a 12. század óta gyakorlatban lévő – officiumának responsorium-dallamára épülő sanctus-agnus. Forrásainak tanúsága szerint a kompozíció népszerűsége a magyar hagyományban a 17. századig töretlen maradt. Rajeczky a dallamot csak magyar forrásokból tudta dokumentálni, az újabb kutatások azonban azt mutatják, hogy a 15. század folyamán a krakkói hagyományba is átkerült, sőt meggyökerezett ott (7 forrás tartalmazza, valamennyi krakkói: Kr-45, Kr-42, Kr-46, Kr-1651).¹⁵

Ugyancsak a 15. századi magyar és krakkói hagyomány kapcsolatát jelzik a második dallam elterjedési adatai (2/b kottapélda). Míg Thannabaur sanctus-katalógusában kizárólag magyar adatok szerepelnek, a dallam agnus-változata két német és egy francia kódexben is felbukkan.¹⁶ Ezek közül két forrás biztosan, az egyik német kódex pedig valószínűleg későbbi a magyar és lengyel feljegyzéseknél. E sporadikus adatok a dallam keletkezése szempontjából talán irrelevánsnak tekinthetők. Semmiképpen sem homályosítják azonban el a sokatmondó tény, hogy a dallamot négy lengyel, kivétel nélkül krakkói kódex is tartalmazza.

Az 5. kottapélda azt jelzi, hogy a művelődéstörténeti kapcsolatrendszer, amelynek zenei adatait igyekszünk felsorakoztatni, minden bizonnyal kétirányú volt. Ezúttal olyan dallamról van szó, amely kyrieként, sanctusként és agnusként egyaránt használatos volt.

A dallam lengyel területen rendkívüli népszerűségnek örvendett, Krakkótól Gnieznóig és Włocławekig sokféle énekelték, a szekuláris kódexek mellett feltűnően sokféle rendi kéziratba is bejegyezték. A mind a három tételre jellemző nagyfokú variabilitás a dallam szokatlan egyszerűségével, szokatlanul kis ambitusával, a dallamalakot kristályosító széles ívű fordulatok szinte teljes hiányával függhet össze. A különös dallam lengyelországi eredetéhez ezúttal nemigen férhet kétség, egyetlen magyarországi reprezentánsa, a Kassai Graduale a dallamot hordozó lengyel kéziratok között későinek számít.

Két utolsó dallamunk feltehetőleg nem közép-európai eredetű, mégis, indirekt módon a lengyel–magyar kapcsolatrendszerre utalnak. Az első példa keletkezési helyét az adatok alapján francia vagy dél-itáliai, a másodikét dél-német területen

kell keresnünk. Elterjedtségi adataik zavarba ejtők: kevés számú, s egymástól távol eső területről való forrásból származnak, s így nem teszik lehetővé a dallamok transzmissziós térképének megrajzolását. Cseh-morva forrásokban nem fordulnak elő, így a magyar és lengyel források adatai ismét a fentiekben vázolt, nehezen megragadható, ám egyre kevésbé megkérdőjelezhető kulturális csatornákra utalnak (6. kottapélda).

Az eddigiekben felsorolt esetek önmagukban talán nem keltenék fel a figyelmet, s nem feltétlenül kapcsolódnának össze, mint ugyanannak a jelenségnek példái. A tanulmány első részében ismertetett konkrét utalások, az „ungaricum”-definíciók ismeretében azonban már semmiképpen sem tűnnek légből kapottnak, sőt a két megfigyeléscsoport egymást erősíti. A Rajeczky és Pikulik által tárgyalt példák se tűnnek többé kodikológiai kuriózumoknak, véletlen, egyedi eseteknek, hanem egy művelődéstörténeti realitás nem véletlen, legfeljebb véletlenszerűen fennmaradt megnyilvánulásainak. A direkt utalást hordozó rubrikák, az összehasonlító vizsgálatok indirekt adatai és a történeti ismeretek együttese olyan összetett megközelítést tesznek lehetővé, amely az egyes aspektusok esetleg hiányzó ismereteit, láncszemeit is kompenzálja, s segítenek értelmezni. E megközelítés talán nem áll távol attól a több lábon álló, egyfelől realiztikus és szakszerű, másfelől képzelőerővel és ideákkal rendelkező komplex zenetudományi szemlélettől, amely Rajeczky írásait jellemezte.

Wr-7566, f 5

La, f 10

San - ctus, San - ctus, San - ctus Do - mi - nus
De - us Sa - ba - oth.

1. kottapélda

a)

Általános forma (E-vel)

Kr-1267 (E hang nélkül)

b)

wroclawi változat

Kr-1267. Ca

2. kottapélda

Fu, f 225v

3. kottapélda

MN, f 327v

Kr-45, f 16

4.a kottapélda

Fu, f 221

4.b. kottapélda

Ca, f 17

Musical notation for *Ca, f 17*. The staff is in G major (one flat) and 4/4 time. The melody consists of eighth and quarter notes. The lyrics are: Ky - ri - e ley - son. Chri - ste ley - son. Ky - ri - e ley - son.

Kr-45, f 50v

Musical notation for *Kr-45, f 50v*. The staff is in G major (one flat) and 4/4 time. The melody consists of eighth and quarter notes. The lyrics are: San - ctus, San - ctus, San - ctus Do - mi - nus De - us Sa - ba - oth.

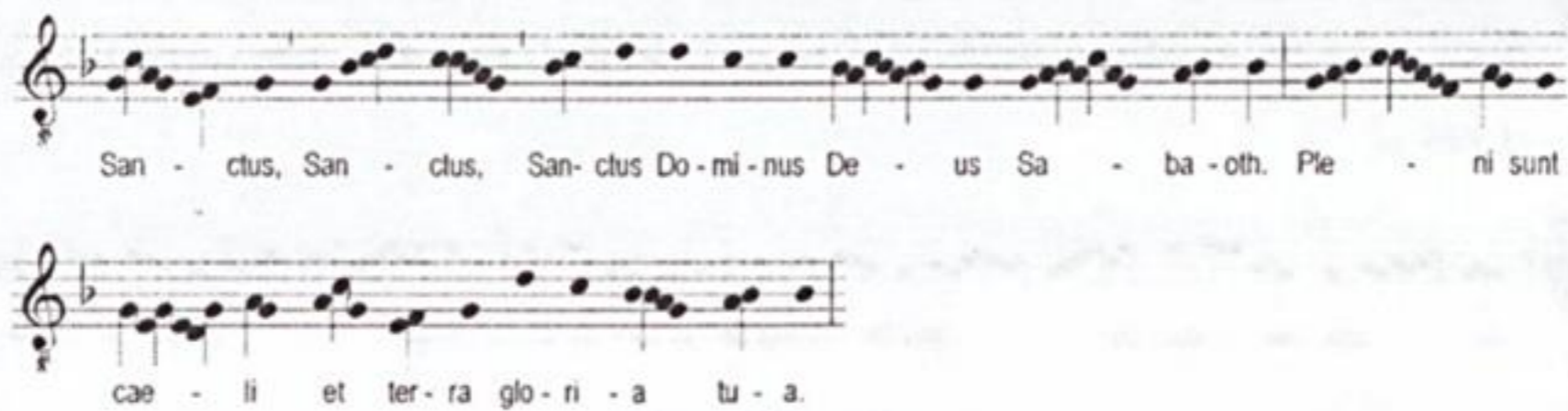
Ca, f 38

Musical notation for *Ca, f 38*. The staff is in G major (one flat) and 4/4 time. The melody consists of eighth and quarter notes. The lyrics are: A - gnus De - i, qui tol - lis pec - ca - ta mun - di, mise - re - re no - bis

5. kottapélda

MN, f 327

Musical notation for *MN, f 327*. The staff is in G major (one flat) and 4/4 time. The melody consists of eighth and quarter notes. The lyrics are: San - ctus, San - ctus, San - ctus Do - mi - nus De - us Sa - ba - oth. Ple - ni sunt
cae - li et ter - ra glo - ri - a tu - a.

6.a. kottapélda

Fu, f 223v

Musical notation for *Fu, f 223v*. The staff is in G major (one flat) and 4/4 time. The melody consists of eighth and quarter notes. The lyrics are: San - ctus, San - ctus, San - ctus Do - mi - nus De - us Sa - ba oth.

6.b. kottapélda

A TANULMÁNYBAN FELHASZNÁLT FORRÁSOK:

- MN Missale Notatum Strigoniense saec. XIV/in, Bratislava Archív Mesta, EL 18 (olim EC Lad.3).
 Fu Graduale Francisci de Futhak 1463, Istanbul Topkap Seray, 2429.
 Ca Graduale ecclesiae Cassoviensis (2 tomi) saec. XVI/in, Budapest Országos Széchényi Könyvtár, Clmae 172a-b.
 Ju Graduale ecclesiae Alba Juliensis saec. XVI/in, Alba Julia Bibliotheca Batthyanyana, Ms. IX.57.
 Tra Graduale ex Transsylvania (Alba Julia) 1534, Budapest Országos Széchényi Könyvtár, Fol Lat 1815. :
 Zag-2 Rituale dioecesis Zagrebiensis 1647-1650, Kalocsa, Főszékesegyházi Könyvtár, Ms. 302.
 Wr-7566 Graduale ex Wroclaw 1416, Wroclaw Biblioteka Uniwersytecka, Ms. 7566.
 La Graduale ex Lask (collegium), c. 1520, Łódź A rchiwum Wojewódzkie, sine sign.
 Kr-1267 Graduale Cracoviense saec. XV, Kraków Biblioteka Jagiellońska, Ms. 1267.
 Kr-45 Graduale Cracoviense saec. XV, Wawel Biblioteka Kapitulna, Ms. 45 (olim 77).
 Kr-42 Graduale Cracoviense Joanni Olbracht Tom. III. (de BMV) 1507, Wawel Biblioteka Kapitulna, Ms. 42.
 Kr-46 Graduale Cracoviense (Waweli rorantisták), 1543, Wawel Biblioteka Kapitulna, Ms 46.
 Kr-1651 Graduale Cracoviense 1651, Czêstochowa Biblioteka Seminarium Duchownego, sine sign.
 Wr-7566 Graduale ex Wroclaw 1416, Wroclaw Biblioteka Uniwersytecka, Ms.7566.
 Wr-1194 Graduale ex Wroclaw 1429, Wroclaw Biblioteka Uniwersytecka, Ms. M 1194.
 Wr-181 Graduale ex Wroclaw saec XV, Biblioteka Kapitulna, Ms, 181.

JEGYZETEK:

- 1 Sur le Kyrie Ungaricum du manuscrit No 1267 de la Biblioteka Jagiellońska. *Studia Hieronymo Feicht septuagenario Dedicata*. Warszawa 1964, p. 137-142.
- 2 f. 3 és f. 24v.
- 3 Dankó József: *Vetus Hymnarium Ecclesiasticum Hungariae*. Budapest, 1893, p. 317.
- 4 Szilády Áron: *Irodalomtörténeti Közlemények* 1893, p. 116-117.
- 5 Radó Polikárp: *A magyar középkor kótás kéziratai*. *Magyar Zenei Szemle* 1941, p. 100.
- 6 *Középkori misszáléink Praefatio-dallamai*. *Magyar Zenei Szemle*, 1941, p. 233.
- 7 Rajeczky Benjamin: i. m. p. 137.
- 8 Pl. Rajeczky Benjamin: i. m. *Magyarország zenetörténete I*. Budapest, 1988, p. 372.
- 9 Margaretha Landwehr-Melnicki: *Das einstimmige Kyrie des lateinischen Mittelalters*. (Regensburg, 1955): P.J. Thannabaur: *Das einstimmige Sanctus der römischen Messe in der handschriftlichen Überlieferung des 11. bis 16. Jahrhunderts*. (München, 1962).
- 10 Jerzy Pikulik: *Śpiewy ordinarium „Ungaricum” w polskich rekopisach przetrydenckich* *Muzyka* 25/3 (1980), p. 37-53.
- 11 Rajeczky Benjamin: i. m. 137.
- 12 Tadeusz Miazga: *Die Melodien des einstimmigen Credo der römisch-katholischen lateinischen Kirche*. Graz, 1976.
- 13 A Sandomierzbol való Ms. 1677-es kézirat (Sa-1677) kormeghatározása Pikuliknál: 1460 körül.
- 14 Kiss Gábor: *Közép-kori magyarországi ordinarium-dallamok történeti, liturgiai és zenei vizsgálata a közép-európai repertoár kontextusában*. Kandidátusi értekezés. Budapest, 1997.
- 15 E forráslistát további adatokkal egészíthetjük ki: Maciejewski és Pikulik katalógusa szerint a dallamot tartalmazza a DDI 28-as jelzetű 16. századi – Pikulik szerint – krakkói kézirat (Muzeum Śląskie w Cieszynie, Ms. DDI 28.), s a krakkói karmeliták 17. századi kódexe is (Biblioteka OO. Karmelitów na Piasku, sine sign.), valamint az Ms. 43-as jelzetű krakkó Graduale, amely csak Pikuliknál szerepel (Kraków Biblioteka Kapitulna, Ms. 43).
- 16 Graduale 1532, Arrau Kantonsbibliothek, M4: Graduale ex Tegernsee, saec. 15, München Bayerische Staatsbibliothek, Clm. 19267: Graduale ex Lausanne, saec. 16, Freiburg Kantons-und Universitätsbibliothek, L 517.

A lila dosszié titkai

Budapesten, egy budai házban él Csohány Kálmánné, Klárka. Olyan dokumentációs munkát végez, amelyre a szakemberek nemigen tudnának vállalkozni, ha akarnának sem. Őrzi férje hagyatékát, és szisztematikusan feldolgozza a műveket, a kiállítások dokumentumait, az életút emlékeit. Egy vaskos lila dossziében géppel írt papírok lapulnak. Csohány Kálmánné rendszerezte mindezeket és készített listákat. Ezekből adunk rövidített válogatást. A teljes, nagy dokumentáció Pásztón lesz tanulmányozható, a Csohány Galéria dokumentációs gyűjteményében.

Életrajzi adatok

1925. január 31-én született Pásztón.

1944-ben érettségizett Salgótarjánban a Kereskedelmi és Vendéglátóipari Szakközép-iskolában.

1944–45-ben a Csíki havasokban fakitermelésen dolgozott.

1945 nyarán visszatért Pásztóra.

1945-ben vasúti pályamunkás volt a Hatvan-Salgótarján szakaszon.

1946–47-ben a nagybátonyi szénbányában segédvájárként dolgozott.

1947-ben felvették a Szabó Dezső Népi Kollégiumba, röviddel utána az Iparművészeti Főiskolára.

1948–52 között a Magyar Képzőművészeti Főiskola grafikai tanszékén tanult; mesterei: Ék Sándor, Koffán Károly, Konecsni György.

1953-ban házasságot kötött Tóth Klárával. Gyermekai: Kálmán és Klára.

Budapesten élt és alkotott.

Tagja volt a Fiala Képzőművészek Stúdiójának, a Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetségének (MKISZ) és a Magyar Népköztársaság Művészeti Alapjának. Az MKISZ alelnökévé választották. 1975-től a Képző- és Iparművészeti Szakközépiskola tanára volt. Számos művésztelepen alkotott: Zsenye, Balmazújváros, Miskolc, Kecskemét, Hajdúböszörmény. Később a Hajdúböszörményi Nemzetközi Művésztaбор vezetője lett.

1980. április 2-án hunyt el Budapesten. Sírja a pásztói Szentlélek temetőben van.

Önálló kiállítások

1964. XXXII. Velencei Biennálé

1965. Budapest, Dürer-terem

1965. Budapest, Szeged

1966. Bécs, Debrecen, Petőfibánya, Kiskunfélegyháza, Budapest

1967. Salgótarján, Alfonsine (Olaszország)

1968. Hódmezővásárhely, Pásztó

1969. Veszprém

1970. Gyula, Székesfehérvár

1971. Budapest, Vác

1972. Miskolc
 1973. Budapest, Varsó, Pásztó, Pacsér (Jugoszlávia), Balmazújváros
 1974. Szabadka, Hajdúböszörmény, Budapest, Pesterzsébet, Zalaegerszeg, Pásztó, Debrecen
 1975. Kisterenye
 1976. Kiskunhalas, Szécsény, Parádfürdő, Nagybátony, Diósjenő, Tokaj, Balmazújváros

1977. Argentína, Miskolc, Salgótarján, Budapest, Szombathely, Jánosháza, Dömös, Balassagyarmat, Hajdúböszörmény, Debrecen, Nyíregyháza
 1978. Szófia, Szeged, Budapest, Csepel, Sárvár, Bukarest, Budapest, Szentendre, Komárom
 1979. Szentendre, Dunaújváros, Budapest, Kazincbarcika
 1980. Kölesd

Csoportos kiállítások

1950.
 Ifjúsági Képzőművészeti és Iparművészeti Kiállítás, Budapest, Nemzeti Szalon
 1952.
 III. Magyar Képzőművészeti Kiállítás, Budapest, Múcsarnok
 IV. Magyar Képzőművészeti Kiállítás, Budapest, Múcsarnok
 1953.
 Verdens Tegnere I Fremskridtets Tjeneste, Koppenhága
 1954.
 Nyári Tárlat, Budapest, Ernst Múzeum
 V. Magyar Képzőművészeti Kiállítás, Budapest, Múcsarnok
 1955.
 Vásárhelyi Őszi Tárlat, Tornyai János Múzeum, Hódmezővásárhely
 Fiatal Képzőművészek és Iparművészek Kiállítás, Budapest, Ernst Múzeum
 VI. Magyar Képzőművészeti Kiállítás, Budapest, Múcsarnok
 Magyar Grafikai Kiállítás, Szófia
 Ausstellung Ungarischer Graphik und Kleinplastik
 Ifjúsági Kiállítás, Budapest, Nemzeti Szalon

1956.
 I. Pécs-Baranyai Országos Képzőművészeti Kiállítás
 III. Őszi Tárlat, Tornyai János Múzeum, Hódmezővásárhely
 1957.
 III. Miskolci Országos Képzőművészeti Kiállítás
 IV. Vásárhelyi Őszi Tárlat, Tornyai János Múzeum – Múcsarnok
 Tavaszi Tárlat, Budapest, Múcsarnok
 1958.
 Magyar Képzőművészeti Kiállítás, Moszkva
 V. Mostra Internazionale, Lugano
 Magyar Képzőművészeti Kiállítás, Antwerpen
 Fiatal Képzőművészek Stúdiója, Budapest, Ernst Múzeum
 V. Vásárhelyi Őszi Tárlat, Tornyai János Múzeum
 Negyedik Miskolci Országos Képzőművészeti Kiállítás
 1959.
 VII. Magyar Képzőművészeti Kiállítás, Budapest, Múcsarnok
 Hatodik Vásárhelyi Őszi Tárlat, Tornyai János Múzeum
 Ötödik Miskolci Országos Képzőművészeti Kiállítás

1960.

Képzőművészetünk a Felszabadulás után, Budapest, Magyar Nemzeti Galéria
Fiatal Képzőművészek Stúdiójának II. kiállítása, Budapest, Ernst Múzeum
Hatodik Miskolci Országos Képzőművészeti Kiállítás

Mai Magyar Illusztrációs Kiállítás,
Hódmezővásárhely
VIII. Magyar Képzőművészeti Kiállítás,
Budapest, Műcsarnok

1961.

Fiatal Képzőművészek Stúdiójának 3. Kiállítása, Budapest, Ernst Múzeum
Magyar Grafikai Kiállítás, Moszkva
Magyar Grafikai Kiállítás, Peking
Magyar Grafikai Kiállítás, Helsinki
I. Miskolci Országos Grafikai Biennálé,
Miskolc

1962.

Hetedik Miskolci Országos Képzőművészeti Kiállítás

1963.

II. Miskolci Országos Grafikai Biennálé
1964.

4th International Biennial Exhibition of Prints in Tokio

Szegedi Országos Képzőművészeti Kiállítás

XXXII Biennale Venezia

Vásárhelyi Tárlat, retrospektív kiállítás a Vásárhelyi Őszi Tárlatok anyagából, 1954–1963.

Auspiciada Por La Embajada Hungara en Argentina En Buenos Aires

VIII. Miskolci Országos Képzőművészeti Kiállítás

1965.

Unkarin Taidette Helsinki

Hungarian Graphics Cairo

Berlin, Intergrafik 65.

Izložba Madjarske Grafike, Beograd-maj Zagreb

III. Miskolci Országos Grafikai Biennálé

VIII. Beinal De Sao Paulo

1966.

L'Art De Hongrie Du X Au XX Siecle
Petit Palais Paris

20 Artisti Ungheresi Galleria d'Arte in Bologna

Grafica Ungherese Contemporanea
Pesaro

Székesfehérvári Csók István Képtár

IX. Miskolci Országos Képzőművészeti Kiállítás

1967.

Nemzetközi Kisgrafika és Ex Libris
Kiállítás Budapest

Twentieth Century Hungarian Art. –
The Arts Council of Great Britain

Grafika Ungherese, Róma

Wystawa malarstwa, rzezby i grafiki
Warszawa – Wrzesien

Ungarische Graphik Schleswig –
Holsteinisches Landesmuseum

Intergrafik 67 Berlin

VII. Exposition Internationale De
Gravure Moderna Galeria Ljubljana

Magyar Képzőművészeti kiállítás,
Moszkva

X. Miskolci Országos Képzőművészeti
Kiállítás

4. Miskolci Országos Grafikai Biennálé
1968.

Magyar Grafika, Moszkva

Stúdió 58-68, Műcsarnok

Ungarische Graphik und Kleinplastik
der Gegenwart Berlin

IV. Balatoni Nyári Tárlat Balatoni Múzeum,
Keszthely

Kristiaan Galéria, Amszterdam

Galerie d'Art des Nouveaux Graads
Magazins, Lausanne

XV. Vásárhelyi Őszi Tárlat

Mai Magyar Grafika, Magyar Nemzeti
Galéria

I. Országos Akvarell Kiállítás, Eger,
Gárdonyi Géza Színház

XI. Magyar Képzőművészeti Kiállítás,
Budapest, Műcsarnok

Ungarische Kunst der Gegenwart
Museum Folkwang Essen
1969.
Ungarische Kunst der Gegenwart
Rothenburg od der Tauber
Tizenhatodik Vásárhelyi Őszi Tárlat,
Tornyai János Múzeum
5. Miskolci Országos Grafikai Biennále
Kunst Fra Ungarn 1969. Oslo
Kunstforening, Bergens Kunstforening
Ungarische Graphik – Eine Ausstellung
der Stadt Kiel
1970.
Budapest SZOT és a Magyar Nemzeti
Galéria
Miskolci Téli Tárlat
Grafica contemporanea din Ungara Bu-
karest
Künstler der Ungarischen Tiefebene –
Altes Museum, Berlin
XVII. Vásárhelyi Őszi Tárlat, Tornyai
János Múzeum
1971.
Alkotó Barátság, Magyar Képzőművé-
szek Kiállítása, Bolgár Kulturális Köz-
pont
6. Miskolci Országos Grafikai Biennálé
XIV. Alföldi Tárlat, Munkácsy Mihály
Múzeum Békéscsaba
I. Salgótarjáni Tavaszi Tárlat
Grafica e Bronzetti Ungheresi, Napoli
Villa Pignatelli
Új Művek, Képzőművészeti Kiállítás,
Budapest, Múcsarnok
Magyar Grafikai Kiállítás Dürer szüle-
tésének 500. évfordulója alkalmából a
Magyar Nemzeti Galériában és Gyulán
Nutida Ungers Grafik, Stockholm
20th Century Hungarian Graphic Art
Loan exhibition City of Norwich
Museums
100 Jahre Kunst in Ungarn, Musaum
am Ostwall Dortmund
XVIII. Vásárhelyi Őszi Tárlat, Tornyai
János Múzeum

1972.
XV. Alföldi Tárlat, Békéscsaba
II. Salgótarjáni Tavaszi Tárlat
6. Balatoni Nyári Tárlat, Balatoni Mú-
zeum, Keszthely
IV. Biennale Internationale de la
Gravure a Cracovie, Krakkó
III. Országos Nyári Tárlat, Debrecen
III. Országos Akvarell Biennálé, Eger
The Exhibition of Hungarian
Contemporary Prinst, Tokio
II. Országos Grafikai Vázlatkiállítás-
Hajdúszoboszló
Dózsa György emlékezetére, Mai ma-
gyar grafika és kisplasztika, Magyar
Nemzeti Galéria
XIV. Szegedi Nyári Tárlat
XIX. Vásárhelyi Őszi Tárlat, Tornyai
János Múzeum
1973.
XVI. Alföldi Tárlat Békéscsaba
Kopernikus Emlékiállítás Magyar
Képzőművészek műveiből a Lengyel
Kultúra szervezésében, Budapest
Madarska Savremena Likovna
Umetnost – Beograd
20. Vásárhelyi Őszi Tárlat, Tornyai
János Múzeum
Tisztelet Nagy Istvánnak, Baja
VII. Országos Grafikai Biennálé, Miskolc
1974.
XVII. Alföldi Tárlat, Békéscsaba Mun-
kácsy Mihály Múzeum
4. Salgótarjáni Tavaszi Tárlat
XVII. Alföldi Tárlat, Békéscsaba Mun-
kácsy Mihály Múzeum
Várpalotai Helytörténeti Múzeum Kép-
zőművészeti Gyűjteménye
Új grafikai szerzemények 1969–1974,
Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba
Magyar Tájak, Hatvan-Budapest
21. Vásárhelyi Őszi Tárlat, Tornyai
János Múzeum
El Grabado Hungaro Actual
Miskolci Téli Tárlat, Miskolci Galéria

1975.

5. Salgótarjáni Tavasz Tárlat
Rajzok, Miskolci Galéria
Jubileumi Kisgrafika Kiállítás, Budapest, Csók Galéria
XVIII. Alföldi Tárlat, Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba
30. Jubileumi Képzőművészeti Kiállítás, Budapest, Múcsarnok
Balatoni Kisgrafikai Biennálé, Balatoni Múzeum Keszthely
XVI. Szegedi Nyári Tárlat, Szeged
22. Vásárhelyi Őszi Tárlat, Tornyai János Múzeum
VIII. Országos Grafikai Biennálé Miskolc
A Szabadkai XIV. Képzőművészeti Találkozó Grafikai Kiállítása

1976.

Magyar Grafika a VIII. Miskolci Biennáléről Szabadkán
Madarska Grafika VIII. Bijenala Grafike, Miskolc–Belgrád
Országos Kisgrafika Kiállítás Berzsenyi Dániel születésének 20. évfordulójának tiszteletére hirdetett pályázat anyagából, Celldömölk
XIX. Alföldi Tárlat, Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba
25 éves a Zsennyi Művésztelep, Savaria Múzeum, Szombathely
XII. Szegedi Nyári Tárlat
23. Vásárhelyi Őszi Tárlat, Tornyai János Múzeum
Mai Magyar Grafika és Kisplasztika, Magyar Nemzeti Galéria
Fényes Szelek Nemzedéke, Magyar Nemzeti Galéria
Rajzok, Miskolci Galéria

1976–77.

Topolyai Művésztelep kiállítása Szabadkán
Exhibition of Modern Hungarian Graphik Art, Kairo

1977–78.

Egyedirajz Kiállítás, Zsolna,
Révkomárom, Besztercebánya, Miskolc,
Eger, Salgótarján

1977.

XX. Alföldi Tárlat, Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba
7. Salgótarjáni Tavasz Tárlat, József Attila Művelődési Központ
IV. Balatoni Kisgrafikai Biennálé, Keszthely, Balatoni Múzeum
XXIV. Vásárhelyi Őszi Tárlat, Tornyai J. Múzeum
Rajzok a Miskolci Galériában
A Népművészet Szellemében, Katona J. Múzeumban, Kecskemét
IX. Országos Grafikai Biennálé, Miskolci Galéria

Miskolci Téli Tárlat, Miskolci Galéria
Ungarische Graphik, Válogatás a Miskolci Biennálé (1977) Berlinben 1978-ban és Potsdamban 1979-ben

„Ady lapok”, Budapest–Szombathely–Jászberény–Eger

1978.

Magyar Grafikai Kiállítás Varsóban
Grafikai hét, Képcsarnok
Hajdúsági Nemzetközi Művésztelep, Hajdúböszörmény, XIV. nyári időszakának kiállítása
25. Vásárhelyi Őszi Tárlat, Tornyai János Múzeum

Magyar Tájak III., Hatvan–Budapest
Magyar Grafika 1978., Magyar Nemzeti Galéria

Népművészet, Korstárművészet,
Egervár–Zalaszentgrót

1979.

X. Országos Grafikai Biennálé, Miskolc
Nógrádi Képzőművészek Kiállítása,
Kubinyi F. Múzeum, Szécsény
Rajzok a Miskolci Galériában

1980.
Mesterségünk krónikája, Vigadó Galéria
Budapesten. A kiállítás 1980. április 3-án,
Salgótarjánban a József Attila Megyei
Művelődési Központban nyílt meg.

(Azon a nyáron készült böszörményi
rajzokat kérésére bevitettem a kórházba, és
a mellette lévő üres ágyon szétraktuk,
akkor adta a rajzoknak a címet, és kivá-
lasztotta. A kiállítás 1980. április 3-án
nyílt. Aznap reggel felhívott Kicsiny
Miklós, hogy igaz-e a szomorú hír.)

Emlékkiállítások

1980.
Debrecen, Hajdúböszörmény,
Törökszentmiklós, Miskolc, Szombathely
1981.
Budapest, Hódmezővásárhely, Salgó-
tarján, Pásztó, Balmazújváros, Szeged,
Baja, Alfonsine (Olaszország)
1982.
Budapest
1983.
Budapest, Pásztó
1984.
Budapest
1985.
Salgótarján, Pásztó, Budapest,
Bátonyterenye, Salgótarján, Budapest
1986.
Dorog, Miskolc, Budapest, Hatvan
1987.
Pásztó, Tiszafüred, Tápiószele,
Nagykáta, Csömör, Budapest
1988.
Budapest, Pásztó
1989.
Miskolc
1990.
Bátonyterenye, Szécsény, Salgótarján,
Pásztó
1991.
Bátonyterenye

1992.
Hódmezővásárhely
1993.
Bátonyterenye
1994.
Budapest
1995.
Pásztó, Salgótarján, Hódmezővásár-
hely, Budapest
1996.
Leányfalu, Dunabogdány, Pásztó, Buda-
pest
1997.
Püspökladány, Pásztó
1998.
Pásztó
1999.
Hajdúszoboszló, Derecske, Salgótar-
ján, Debrecen, Hajdúböszörmény,
Pásztó
2000.
Pásztó, Budapest, Szurdokpüspöki,
Karancslapujtő, Pásztó
2001.
Hódmezővásárhely, Pásztó, Budapest,
Szurdokpüspöki, Karancslapujtő,
Pásztó
2002.
Hódmezővásárhely, Pásztó, Budapest
2005.
Pásztó

Köztéri művei

Fót: Gyermekváros Egészségházának váróterme, 1959.

Budapest: Metropol Hotel gyorsétterme, 1960.

Szeged: SZOTE Szemészeti Klinika előcsarnoka, 1960-61.

Deszk: Csont TBC Intézet Kórtermei, 1961.

Kelebia: Határátkelő fogadóterem, 1962.

Budapest: Chinoin Gyár óvodája, 1962.

Szekszárd: kórházi étterem, 1962.

Salgótarján: Karancs Hotel bárja, 1963.

Sopron: Fenyves Hotel, 1965. (részlete 1981-ben áthelyezve az Erdészeti Szakközépiskola Kollégiumába)

Ajka: Művelődési Ház, 1967.

Pásztó: áruház, 1969. (lebontva: 1996-ban)

Diósgyőr: Kohászati Üzemek irodaháza, 1970.

Illusztrációk

Ajtmatov; Boján Bolgár; Csohány Gabriella; Csörsz István; Dobozi Imre; Fedoszejev, Grigorij; Fejér Ferenc; Fühmann, Franz; Gerő János; Gulyás Mihály; Hegedűs Bite Dániel; Illyés Gyula; Joós F. Imre; Karácsony Benő; Kolozsvári Grandpierre Emil; Kormos István; Lengyel elbeszélések; Mac Orlan, Pierre; Mankowitz, Wolf; Máthé Lídia; Mátyás Ferenc; Moldvay Győző; Osztrovszkij, Nikolaj; Palotai Boris; Prisvin, Mihail; Sipos Gyula; Steinbeck, John; Sz. Morvai Judit; Szabó Éva; Szaltikov-Scsedrin; Szolovjov, Leonyid; Tamási Áron; Tatay Sándor; Tersánszky J. Jenő; Tímár Máté; Tinyanov, Jurij; Várkonyi Mihály; Végh Antal; Zsigray Julianna művei

Díjak, kitüntetések

1958. Ózdvidéki Szénbányászat Tröszt díja

1964. Munkácsy-díj III. fokozat

1965. A III. Miskolci Országos Grafikai Biennálé Miskolc város díja és a Biennálé plakettje

1967. Munkácsy-díj I. fokozat

1967. A IV. Miskolci Országos Grafikai Biennálé, Nagydíj plakettel

1970. Hódmezővásárhely, a XVII. Őszi Tárlat, Tornyai plakett

1971. Az I. Salgótarjáni Tavasz Tárlat, Nógrád megye díja és a „Munkaművészet” plakett

1971. A Magyar Nemzeti Galériában, Dürer születésének 500. évfordulóján Gyula város nagydíja és A. Dürer emlékére plakett

1972. Hajdúszoboszló, a II. Országos Vázlatkiállításon való részvételéért oklevél és plakett

1972. A Magyar Nemzeti Galéria Dózsa kiállításának I. díja

1973. A Lengyel Kultúra oklevele a Kopernikusz emlékkiállításon való részvételéért

1974. Pásztó nagyközség emlékplakettje és oklevele

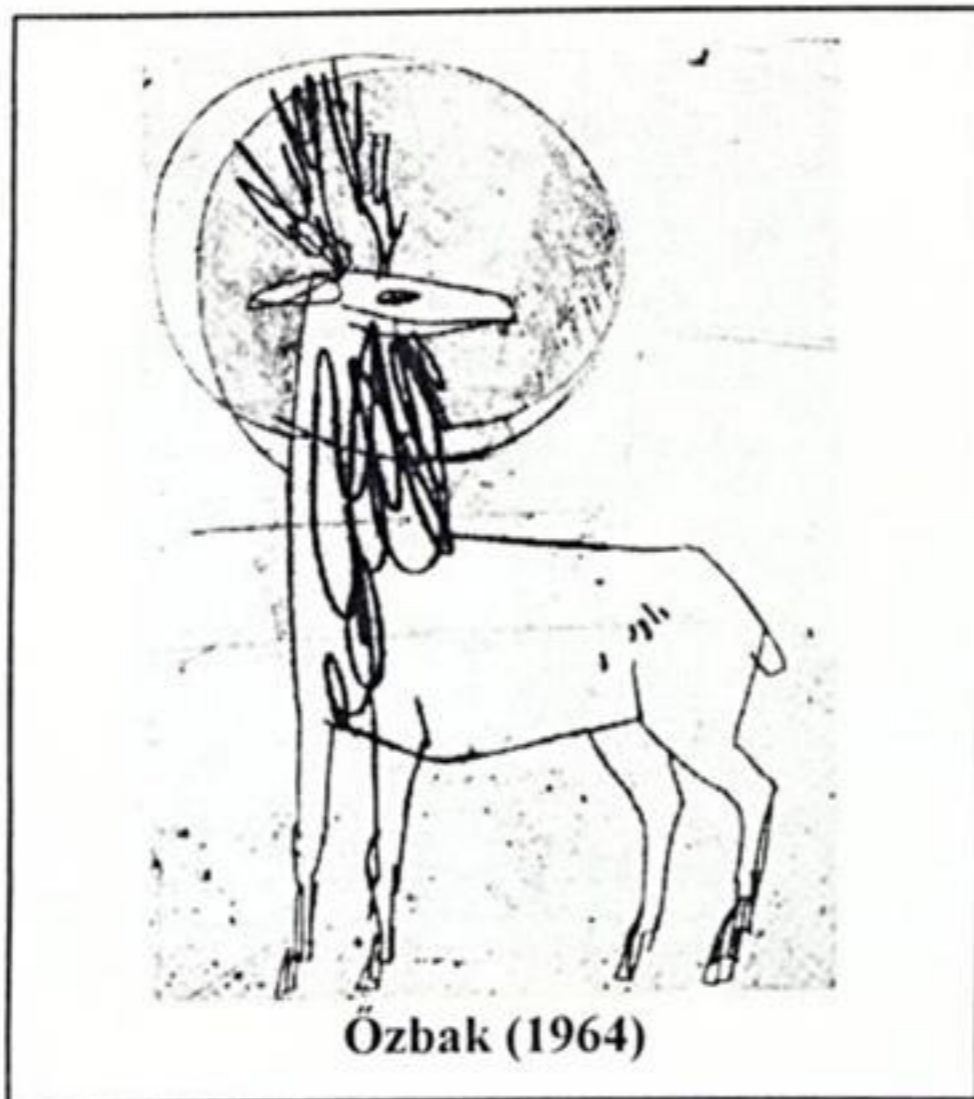
1974. Érdemes művész kitüntetés
1974. A Hatvani Galériában a Magyar Tájak I. Országos szemlén, Ezüstdiploma és plakett
1975. Nógrád megye Madách-díja
1975. Békés megyei Munkácsy Mihály emlékérem
1976. Kemenesalja, Emléklap az Országos Kisgrafikai Pályázaton és kiállításon való közreműködésért Berzsenyi Dániel születésének 200. évfordulója tiszteletére
1976. Zsenyei Művésztelep 25 éves évfordulóján – plakett
1977. A VII. Salgótarjáni Tavaszi Tárlaton Nógrád megye díja és a „Munka-Művészet” plakettje
1978. Káplár Miklós érem és emléklap a Hajdúsági Nemzetközi Művésztelepen nyújtott kimagasló művészeti munkájáért. Hajdúböszörmény
1978. Salgótarján város, Aranydiploma és Pro Arte plakett
1978. Emléklap és plakett a Képző- és Iparművészeti Szakközépiskola alapításának 200. évfordulója alkalmából
1979. Plakett a Hódmezővásárhelyi Jubileumi Őszi Tárlat Budapesten a Műcsarnokban
1988. Pásztó Város Tanácsa: Díszpolgári Oklevél (posztumusz)
1996. Nógrád megye: Díszpolgári Oklevél (posztumusz)
1999. Salgótarjáni Bolyai Gimnázium: Derkovits Gyula emlékérem és oklevél (posztumusz)

BIBLIOGRÁFIA (VÁLOGATÁS)

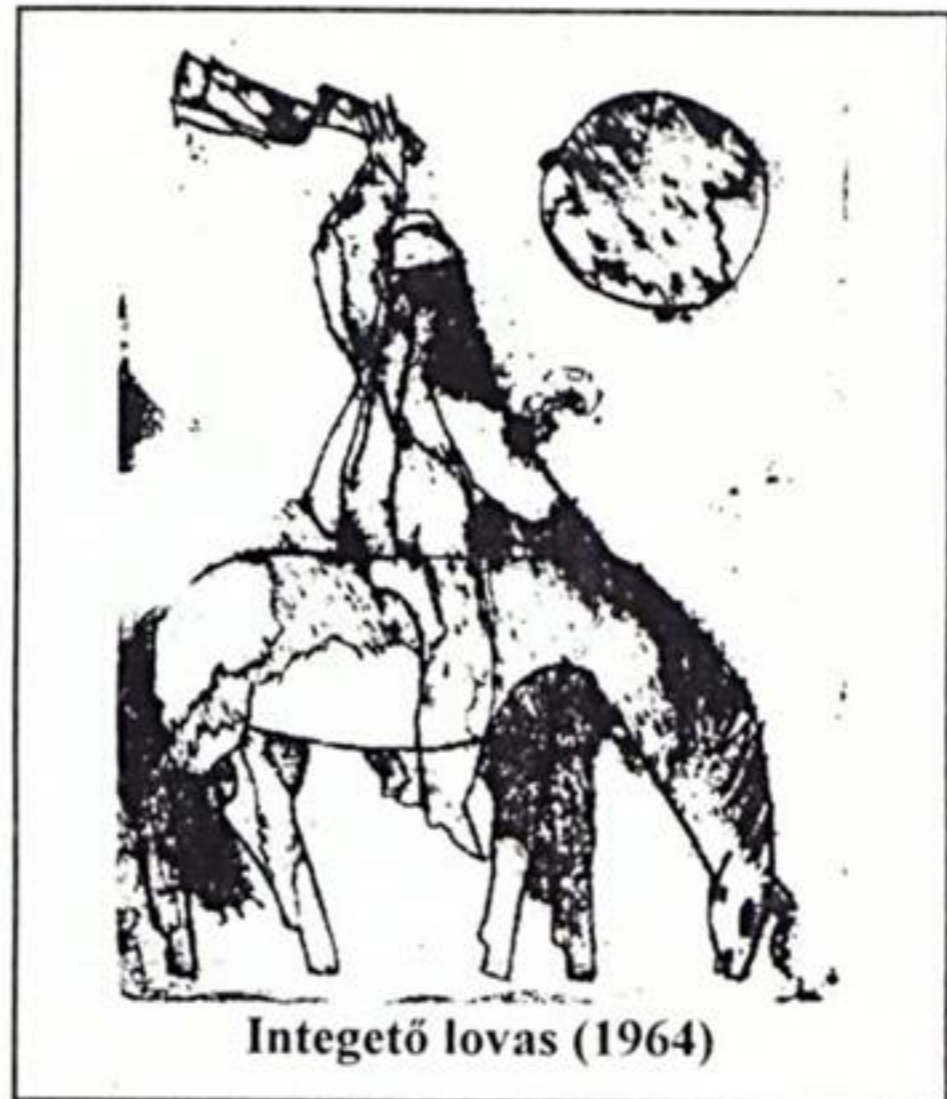
- Szj Rezső: Csohány Kálmán (vonások az arcképhez). *Művészet*, 1964/1.
- Magyar Kisgrafika. Csohány Kálmán – Reich Károly. 1964. *Bevezető: Szentés Lajos*
- Frank János: Csohány Kálmán. *Élet és irodalom* 1965. febr. 13.
- Lengyel Géza: Csohány Kálmán. *Művészet*, 1965/4.
- Szelesi Zoltán: Csohány Kálmán állandó kiállítása. *Dél-Magyarország*, 1965. dec. 8.
- Feledy Gyula: Számadás a szülőföldnek (Megnyitóbeszéd Csohány Kálmán grafikáinak a salgótarjáni József Attila Műv. Otthonban megnyílt kiállításán). *Nógrád*, 1966. febr. 27.)
- B. Supka Magdolna: Csohány Kálmán kiállítása Szegeden. *Művészet*, 1966/3.
- Frank János: Csohány Kálmánnal. *Élet és irodalom*, 1966. jún. 11.
- Tóth Ervin: Csohány Kálmán grafikáiról. *Alföld*, 1966/6.
- Kováts Béla: Csohány Kálmán. *Palócföld*, 1967/3.
- Benedek Miklós: A nagydíjas (Csohány Kálmán). *Észak-Magyarország*, 1967. dec. 17.
- Dömötör János: Csohány Kálmán kiállítás Vásárhelyen. *Csongrád Megyei Hírlap*, 1968. aug. 2.
- Tóth Elemér: Művész a szülőfaluban. *Nógrád*, 1969. nov. 19.
- Csohány 12 karca (kisgrafikai album), 1970. *Bevezető: B. Supka Magdolna*
- Féja Géza: Csohány Kálmán grafikája. *Kortárs*, 1971. jan.
- B. Supka Magdolna: Csohány Kálmán székesfehérvári kiállításáról. *Művészet*, 1971/1.
- Solymár István: Mai Magyar Rajzművészet. *Képzőművészeti Alap Kiadó*, 1972.
- Horváth György: A szükséztudás grafikusa. *Művészet*, 1973/3.
- Bojár Iván: Csohány Kálmán. *Magyar Hírlap*, 1973. márc. 29.
- Dévényi István: Csohány Kálmán grafikái. *Művészet*, 1974/4.
- Solymár István: Csohány Kálmán. *Képzőművészeti Alap Kiadó*, 1976.
- Sz. E.: Csohány Kálmán kiállítása. *Hajdúsági Munkás*, 1977. júl. 22.
- Bíró Lajos: Csohány Kálmán grafikája. *Alföld*, 1977. szept.
- Balla Erzsébet: Csohány Kálmán grafikái. *Új Tükör*, 1978. okt. 1.
- R.: Csohány Kálmán halálára. *Kritika*, 1980. máj.
- T. Pataki László: A pásztói „Csohány-stori”. *Nógrád*, 1981. ápr. 4.
- P. Szabó Ernő: Kő, virág, madár – Csohány Kálmán emlékkiállítása, Pesti Vigadó. *Palócföld*, 1981/3.

- Szalai Ferenc megnyitó beszéde: Csohány Kálmán emlékkiállítás. *Csongrád Megyei Hírlap*, 1981. máj. 14.
- Fenyvesi Félix Lajos: In memoriam Csohány Kálmán. *Csongrád Megyei Hírlap*, 1981. máj. 22.
- Tóth Elemér: Üzenet a csillagos mezőkről. *Nógrád*, 1981. jún. 7.
- Tarczy Péter: „Szeretem ezt az élő skanzenet” Utolsó beszélgetés Csohány Kálmánnal a Hajdúsági Nemzetközi Művésztelepről. *Hajdú-Bihari Napló*, 1981. aug. 2.
- Krunák Emese: A madarak elröpülnek. Csohány Kálmán emlékére. *Napjaink*, 1981. okt.
- Krunák Emese: Csohány Kálmán emlékkiállításán. *Művészet*, 1982/6.
- Brestyánszky Ilona: Grafikák ballada-költője. *Nők Lapja*, 1982. júl. 31.
- Fecske András: Csohány Kálmán grafikái. *Tükör*, 1982. aug. 15.
- Kamarakiállítás Pásztón. Tisztelgés Csohány Kálmán emléke előtt. Gaál István: Rendhagyó leltár. *Magyar Nemzet*, 1983. jan. 30.
- Csohány Kálmán kopjafája. *Nógrád*, 1983. febr. 1.
- Csohány – album Békéscsabáról. *Békés Megyei Népiújság*, 1983. jan. 12.
- Kormos István versei – Csohány Kálmán illusztrációival. *Dél-Magyarország*, 1985. jan. 12.
- Salgótarjánban és Pásztón Csohány Kálmánra emlékezünk. *Nógrád*, 1985. jan. 25.
- (kelemen): Csohány Kálmánra emlékeznek Nógrádban. *Magyar Nemzet*, 1985. jan. 28.
- Ó. K.: Hatvan éve született Csohány Kálmán. *Magyar Hírlap*, 1985. jan. 31.
- T. E.: Nógrádi könyvespolc – Egy „telefirkált” könyvről. *Nógrád*, 1985. febr. 2.
- O. J.: Szeretett Miskolcon dolgozni ... Csohány Kálmán születésnapjára. *Déli Hírlap*, 1985. márc. 23.
- Csorba Mária: Csohány Kálmán emlékezete. *Pesti Műsor*, 1985. ápr. 17.
- K. D.: Csohány Kálmán kiállítása Budapesten. *Népszava*, 1985. máj. 13.
- B. Supka Magdolna: Csohány Kálmán grafikái és akvarelljei. *Művészet*, 1985. nov., dec.
- B. Supka Magdolna: Csohány Kálmán. *Corvina*, 1986.
- Feledy Gyula: Csohány Kálmán rajzairól. *Napjaink*, 1986/3.
- T. Pataki László: A „Koncsikódal” fényei. *Nógrád*, 1987. jan. 31.
- Tóth István: Szarvasok már nem legelnek csillagok között. *Új Nógrád*, 1991. febr. 16.
- bte: Az ólombércnek támaszkodva füttyüreszik. *Nógrád Megyei Hírlap*, 1993. nov. 27.
- Szóda Kelemen Klára: Csohány Kálmán emlékének. *Nógrád Megyei Hírlap*, 1993. dec. 18.
- Tóth Elemér: „Erőt meríteni jövök Pásztóra” Beszélgetés Csohány Kálmánnal. *Nógrád Megyei Hírlap*, 1993. dec. 18.
- Eigel István: Csohány Kálmán világa. *Lyukasóra*, 1994/10.
- Gerhát Gyuláné: Ápolják örökségét. *Pásztói Hírlap*, 1995/1.
- Peák Ildikó: Virág és madár. Csohány Kálmánról. *Új Horizont*, 1995/2.
- Venezs Károly: Csohány Kálmánra emlékeztek. *Nógrád Megyei Hírlap*, 1995. febr. 1.
- Feledy Gyula: „Üzenetek a Bandula kocsmából”. *Új Holnap*, 1996/7.
- Pásztó „híres szülöttei”. *Pásztói Hírlap*, 1996/8.
- Katona Miklós: Nógrád megye díszpolgárai lettek. *Nógrád Megyei Krónika*, 1996. nov. 1.
- jr.: Múzeumban a Csohány-hagyaték. *Pásztói Hírlap*, 1997/1.
- Huberné Bognár Edit: Idegenforgalmi kuriózum Pásztón! Képzőművészeti galéria a múzeumban. *Pásztói Hírlap*, 1997/3.
- Zentai József: Csohány Kálmán emléke. *Hét európai nap*, 1999. jan. 22.
- Szűcs Julianna: Valamiféle emberi magatartás. Hetvenöt éve született Csohány Kálmán. *Népszabadság*, 2000. jan. 31.
- Pintér Nándor: In memoriam Csohány Kálmán. *Pásztói Hírlap*, 2000/3.
- Mikszáthra, Csohányra emlékeztek. *Nógrád Megyei Hírlap*, 2000. okt. 14.
- Csohány Galériát avattak Pásztón. *Magyar Nemzet*, 2001. dec. 17.
- Hegedűs Erzsébet: Hazaérkezett Csohány Kálmán. *Nógrád Megyei Hírlap*, 2001. dec. 15.
- Shah Gabriella: A szülőföld grafikus szemmel. *Pásztói Hírlap*, 2002/1.
- Géczy Boglárka: Papírra vető – Elmélkedés Csohány Kálmán grafikusművészeiről. *Pásztói Hírlap*, 2003. máj.

Ózbak (1964)

Integető lovas (1964)

Bezárt kapuk (1964)

Fekete bárány (1965)

Pásztóiak (1967)

Búcsúzó (1973)

Csohány Kálmán: Ismerős arcok I. (Tisztaszívű Lőrinc), 1974.

